

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**PROKOPIOS'UN YAPITLARINDA
PERSLERİN TEMSİLİ**

TOLGA ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışmanlar:

PROF. DR. METE TUNÇAY

DOÇ. DR. LEVENT YILMAZ

İSTANBUL

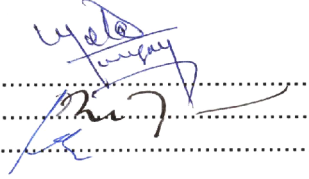
2009

PROKOPIOS'UN YAPITLARINDA PERSLERİN TEMSİLİ
(REPRESENTATION OF THE PERSIANS IN THE WORKS OF PROCOPIUS)

TOLGA ERSOY
106611026

Prof. Dr. METE TUNÇAY
Doç. Dr. LEVENT YILMAZ
Dr. KORAY DURAK

.....
.....
.....



Tezin Onaylandığı Tarih

: 14. Temmuz 2009

Toplam Sayfa Sayısı: VII+119

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Prokopios
- 2) Geç Antikite
- 3) Bizans İmparatorluğu
- 4) Persler
- 5) Sasani İmparatorluğu

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Procopius
- 2) Late Antiquity
- 3) Byzantine Empire
- 4) Persians
- 5) Sasanid Empire

ABSTRACT

This study aims to make a contribution to the field of the history of late antique historiography, by discussing the problems of the representation of Persians in the Works of Procopius who was one of the last major representative of classical historiographic tradition. One of the main problematic of this study is, questioning the difference of Procopius from ancient historians, in representing the Persians and creating (or re-producing) an “other”. In the first place, I tried to discuss the portrayal of Persians in Procopius’ Works as a people and as a society. I assumed that motives of Procopius was more of a political anthropologist than an ethnographer; because he tried to understand Persian imperial structure by its political, military and religious customs. The representation of the Persian people was compared with the other people’s representations in Procopius’ works. In his work *De Bellis*, Persian rulers played a major role. The representations of Persian emperors; such as Cabades, Perozes but especially Chosroes, who was also Procopius’ contemporary, are discussed in comparison with later Byzantine historians (especially Agathias) and with the Syrian and the Arabic historians. In this discussions, I tried to give an answer to the question: “In what extend Procopius re-produced the models, which the classical historians represented Persians?” The separation of Procopius from classical historians was mainly in the matter of despotism, because he strongly emphasized Persians’ loyalty to the law and especially Persian emperor’s respect for the law. Therefore his portrayal of Persians is not a despotism, however they show aggressive expansionist characteristics. In describing a foreign people, a writer can create an “other” but can also create a model, by comparing their customs to his own and finds the customs of the modeled society’s superior. In his narrative, Procopius also creates models for functioning as a mirror for his own society. (Just like Theoderic’s just character, Persian rulers’ strict bounding by law.) These issues are discussed by a comparative method including both ancient literature and later Byzantine and Eastern literatures.

Keywords: Procopius, *De Bellis*, *De Aedificiis*, *Anecdota*, Late Antiquity, Byzantine Empire, Persians, Sasanids, Chosroes, Cabades, Perozes, Cyrus, History of Historiography, Late Roman Cultural History.

ÖZET

Bu çalışma, klasik tarihyazımının son büyük temsilcisi Prokopios'un yapıtlarında Perslerin temsil edilmesinin problemlerini tartışarak, geç antik tarihyazımının tarihi alanına bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın temel sorunsallarından biri ise, Persleri temsil ediş şekliyle ve yarattığı (veya yeniden-ürettiği) "öteki" ile Prokopios'un antik tarihçilerden farkını sorgulamaktır. İlk önce, Prokopios'un çalışmalarındaki Perslerin bir halk ve bir toplum olarak ne şekilde temsil edildiğini tartıştım. Prokopios'un saikinin bir etnograf olmaktan ziyade, politik antropolojiye yakın olduğunu varsaydım çünkü sonuçta yazar Pers emperyal yapısını siyasi, askeri ve dinsel ritüeller ve gelenekler üzerinden anlamaya çalışılmıştır. Perslerin temsilleri, Prokopios'un metinlerindeki başka halklar ile de karşılaştırılmıştır. Savaşların Tarihi yapıtında, Pers imparatorları merkezi bir role sahiptirler. Kubad, Firuz ama özellikle kendi çağdaşı olduğu için Hüsrev gibi Pers imparatorlarının, temsilleri, daha geç dönem Bizans tarihçiliği (özellikle de Agathias), Süryani ve Arap tarihçileri ile birlikte, mukayeseler yapılarak tartışılmıştır. Bu tartışmalarda şu soruya cevap vermeye çalıştım: "Prokopios ne oranda klasik tarihçiliğin Persleri temsil ederken kullandığı modelleri yeniden-üretmiştir?" Prokopios'un klasik yazarlardan ayıran konu despotizm konusundadır. Çünkü Perslerdeki hukuka bağlılığa ve özellikle Pers imparatorlarının saygısına güçlü bir vurgu yapar. Bu sebepten dolayı, Prokopios'un Persleri tasvirinde despotizm bir karakteristik olarak görünmez ancak saldırgan yayılmacı karakteristik gösterirler. Bir halkı tanımlarken bir yazar bir öteki yaratabileceği gibi; buna alternatif olarak yabancı halkın adetlerini kendi halkının adetleriyle karşılaştırabileceği ve modelleştirilen halkın adetlerini üstün bulacağı bir model de yaratabilir. Anlatısında, Prokopios kendi toplumu açısından ayna işlevi görececek modeller de yaratmıştır. (Theoderik'in adil karakteri, Pers hükümdarlarının yasaya sıkı bağlılığı gibi.) Bu hususlar karşılaştırmalı bir yöntemle antik literatürü ve daha geç Bizans ve Doğu literatürünü de içerecek şekilde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prokopios, Savaşların Tarihi, Yapılar, Anekdotlar, Geç Antikite, Bizans İmparatorluğu, Persler, Sasaniler, Tarihyazımının tarihi,, Geç Roma Kültür Tarihi.

TEŞEKKÜRLER

Gerek lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca, verdiği tüm derslerini takip ettiğim, kendisi oldukça zengin bir alanda dolaşan, bana birçok şey katan ve bende birçok alanda merak uyandıran, ve bu merakın peşinden gitmem için beni teşvîk eden, bana çok emeği geçmiş olan değerli hocam Mete Tunçay'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kendisiyle yüksek lisans çalışmalarım sırasında tanıştığım, tartışmalarımızdan çok şey öğrendiğim, bu çalışmayla çok ciddi bir biçimde ilgilenmiş, ve en çok emeği geçmiş olan, değerli hocam Levent Yılmaz'a içtenlikle teşekkür ediyorum.

Üniversitemizde verdiği iktisat tarihi derslerini “fahri öğrenci” olarak dışarıdan takip ettiğim, bana özellikle iktisadi zihniyetin araştırılması konusunda farklı bir dönem ve kültür çalışırken nasıl bakılmasının gerektiğini gösteren, bunun haricinde de, gerçek bir âlime yakışan hayata karşı etik duruşu, içten gelen tevâzusu, sabrı ve çalışkanlığıyla, genç bir sosyal bilimci adayına her açıdan örnek olan değerli hocam Mehmet Genç'e içtenlikle teşekkür ediyorum.

Bana kendi yüksek lisans tezini ulaştıran, bu çalışmam sırasında yaptığı kaynak konusundaki yardımı ve önerileri için, John Edward Seymour Leake'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Benim için oldukça kritik bir dönemde vermiş olduğu destek için dostum İsmail Emrah Bağ'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Uzun tartışmalarımızın anısına dostlarım Özer Or'a ve Erkan Ertekin'e manevî desteği için kardeşim Buğra Kaan Ersoy'a teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	III
ÖZET	IV
TEŞEKKÜRLER	V
I. GİRİŞ	1
II. BİR ANTROPOLOG OLARAK PROKOPIOS'UN	
PORTRESİ	15
II. 1. Emperyal Ritüeller.....	15
II. 2. İmparatorluk Görevlileri ve Makamların Kalıtsallığı.....	17
II. 3. Altına Karşı Tavrı.....	18
II. 4. Casusluk.....	19
II. 5. Bazı Dinsel Ritüeller.....	20
II. 6. Ölü Gömme Adetleri.....	21
II. 7. Askeri Bir Ritüel.....	24
II. 8. Pers Ordusunun Bazı Özellikleri.....	25
II. 9. Gündelik Rutinler ve Yasaya Bağlılık.....	25
II. 10. Mavilerdeki Bir Pers Etkisi.....	29
II. 11. Aktarılan Âdetlere Toplu Bir Bakış.....	29
III. PROKOPIOS'TA KYROS İMGESİ	34
IV. HÜSREV'İN PORTRESİ	39
IV. 1. Bir Anlatı Stratejisi.....	40
IV. 2. Aile İçi Şiddet.....	45
IV. 3. Bir Denge Unsuru Olarak Adergoudounbades'in Portresi.....	46
IV. 4. Ekonomik Zorunluluklar: İpek Ticâreti ve Persler.....	48
IV. 5. Hak İddiâsı.....	53
IV. 6. Hüsrev ve Antakya.....	55

IV. 6. 1. Antakya'nın Düşüşü.....	55
IV. 6. 1. Felâkete Açıklama Arayışı ve Tanrısal İradeye Dayalı Açıklamaya Dair Çekince.....	59
IV. 7. Hüsrev'in Karakteri.....	66
IV. 8. Karşılaştırmalar	68
IV. 8. 1. Agathias'ın "Hüsrev"i.....	68
IV. 8. 2. Mesudi'nin "Hüsrev"i	71
V. OĞULLAR VE BABALAR: KUBÂD'IN PORTRESİ.....	81
VI. PROKOPIOS, ZUQNİN KRONİĞİ VE ENGELLENMİŞ HÂFIZA.....	87
VI. SINIRI GEÇMEK: FİRUZ VE AKHUNLAR.....	94
VII. VII. ÖTEKİLİĞİN BATI UCU: THEODERİK VE THEODATUS.....	97
VI. 1. Thoderik'in Portresi.....	97
VI. 2. Germen Filozof-Kral Theodatus.....	102
VIII. SONUÇ.....	107
IX. KAYNAKÇA.....	112

I. GİRİŞ

Prokopios'un yapıtlarında Perslerin temsil ediliş biçimleri üzerine yapılacak bir çalışma, bir Antikçağ tarihçisinin, başka bir halkı metinlerinde nasıl temsil ettiği sorunu üzerine eğildiği için, ötekilik sorununun bu çalışmanın merkezi sorunu olması zorunludur. Bununla birlikte, Perslerin bir halk olarak temsil ediliş biçimleri, Batı literatüründe Doğu'nun temsil ediliş biçimleri arasında önemli bir yer tuttuğundan dolayı, Batı literatüründe Doğu'nun temsilleri üzerine yapılacak arkeolojik bir çalışmasının da spesifik bir dönemini (6. yy.) kapsamaktadır, ve bu perspektifteki literatüre de katkıda bulunmayı hedeflemektedir.¹ Üzerine çalışılan bu spesifik dönemin başat özelliği ise, antik tarihyazımı biçiminin yerini kronik yazıcılığına bırakmaya başladığı bir yüzyıla denk gelmesidir. Bu açıdan da bir zihniyet dönüşümünü yansıtmaktadır.

Bu çalışmanın merkezi sorunu olan "ötekilik" kavramına temel teşkil edecek, özel bir terimin ortaya çıktığı bir kültür vardır: Eski Yunan kültürü ve "Barbar" terimi. *Barbaroi*, aslen Yunanca konuşmayan kimse anlamına gelmektedir.² Ötekiliğin kendini kurduğu yer dil üzerindedir. Sınırimız dildir, dilin konuşulduğu alan kadar genişdir.

¹ Her ne kadar Batı Avrupa tarafından doğululaşmış olmakla ithâm edilmişse de, Bizans geleneği, doğduğu kaynak açısından Roma geleneğinin bir devamıdır. Bu nedenden, Bizans tarihyazımını da (en azından klasik tarihçiliğin sürdürüldüğü dönemini) bu geleneğin devamı olarak addetmek gerektiği kanısındayım.

² Merryl Wyn Davies, Ashis Nandy ve Ziauddin Sardar. *Barbarian Others: A Manifestation of Western Racism*. London: Pluto Press. 1993. S.26. Yazarlar, Yunanlıların dili aklın aracı olarak düşündüklerini, bir kimsenin Yunanca konuşamamasının, Yunanlılar açısından o

Kavramın mevcudiyetinden sonra onu kullanım biçimine bakmamız gerekir. Bir tarihsel metinde, yabancı bir halk temsil ediliyorsa, yazarın temsil edilen halka bakışına göre belli oranda ötekileştirilmesi kaçınılmazdır. Oysa ötekileştirme, karşılaştırmayı içerir. Kendi özdeşleştiği kültürün âdetlerini³ dâimâ öteki ile kıyaslayacaktır. Öteki dâimâ ikili bir işlev görür; ötekinde yadırganan bir âdete karşı yazar tarafından özdeşleşilen kendi kültürünün bir âdeti yüceltildiği gibi, ötekinde idealleştirilen bir âdete karşı da kendi kültüründe buna tekabül eden âdet eleştirilir. Öteki her zaman kendimize ait imgemizle bağlantılıdır, kendimizi nasıl gördüğümüz, ötekini görme şeklimizi de belirler.

Tarihçinin bu ötekileştirmesinin düzeyini anlamak için, temsil edilen halkın kendi metinlerindeki kendilik temsiline bakmak durumundayız. Ama eğer temsil edilen halkın yazılı metinlerinin çoğu bize ulaşamamışsa⁴, veya

kişinin akıl yetisi olmadığını gösterdiğini, tutkularını kontrol edemeyeceğini, mantığa göre hareket edemeyeceğini düşündüklerini söyler. Oysa Herodotos ve Ksenophon barbarlarda *logos* bulunmadığını düşünmüyor değildiler, ayrıca köken arayışları açısından mesela Herodotos dinlerinin kökenini Mısır'da, alfabelerinin kökenini Fenike'de bulur; aynı şekilde Diogenes Laertios da felsefenin kökenine ilişkin İran'a gönderme yapacaktır. Barbar terimi, bu manifestonun yazarlarının sandıkları denli dışlayıcı değildir, metinlerinin zaafı belki metnin biçiminin zaafından kaynaklanmadır, çünkü her manifesto indirgemecidir.

³ Bu özdeşleşmenin nesnesi tarihçinin kendi halkı olacağı gibi, yerine göre modern dönemde "ulus", veya "Batı uygarlığı" da olabilir.

⁴ Mesela, İskender'in Darius'un sarayını tüm kayıtları ile yakması sonrası yazılı kültürün yitirilmesi sonucu, Eski Ahit'te dahi anlatıyı doğrulamak için atfı yapılan (*Eski Ahit, Esther*, 10: 2) Pers Yıllıklarının bize ulaşamaması, ve geriye arkeologlarca bulunmuş çok sınırlı yazıt kalması nedeniyle Antik Yunan tarihçiliğindeki Pers temsillerini, Perslerin kendilik temsilleriyle kıyaslamamızın mümkün olmaması gibi.

yazılı bir kültürü yoksa, onları temsil eden metin⁵ karşılaştırma olanağı kalmadığından dolayı bize bir tarihsel hakikatmış görüntüsü verir. Oysa, kuşkucu bir tutumla, temsilin ne denli tarihsel hakikat ile örtüştüğünü sorgulamak gerekirken, genelde (modern tarihçiliğin çok uzun bir süre yapmış olduğu gibi) metnin kendisi tarihsel bir hakikat sayılıp, metnin önyargıları içselleştirilir. Bu içselleştirme, bir nesnellik görüntüsü ardında tarihçinin yorumunda kendisini gösterir. Oysa, yeniden üretilen sadece bir önyargıdır ve bir yeniden-ötekileştirmedir.

Antik tarihçi, kendinden önce miras aldığı bir literatürün temalarını yeniden üretmek durumunda kalmıştır. Bu çizgiyi Herodotos'dan da başlatsak, Homeros'a kadar da götürsek, belli kalıpların mevcut olduğunu görürüz. Temsil açısından bakarsak, Herodotos'ta Perslerin “barbarlık”, “despotizm” ve “saldırgan yayılcılık” kalıpları içinde temsil edildiğini görmekteyiz.⁶ Bu kalıpların da, gerek Partlar, gerek Sasani Persler için, belli açılardan revizyon yapılması kaydıyla, Herodotos sonrasında yeniden üretildiğini görebiliriz, bir anlamda batının doğuya bakışının üretimidir bu. Eğer “doğu despotizmi” kavramının arkeolojisini yapılırsa, bu köken fark edilecektir.

⁵ Örneğin, Tacitus'un “Germanica” yapıtındaki Germen temsillerinin ne denli bir tarihsel hakikate tekabül ettiğini Tacitus döneminden herhangi bir Germen metniyle kıyaslayabilmemizin mümkün olmaması gibi.

⁶ Bu karakteristikler, John G. D. Holton tarafından isabetli biçimde saptanan Herodotos'un *Tarih*'indeki Perslerin genel karakteristikleridir. Bkz. John G. D. Holton, *Herodotus' Portrayal of The Persians*. Yüksek Lisans tezi. Halifax: Dalhousie University. 2001, s. 44.

Oysa bu tabloyu, doğu metnlerindeki “doğu temsilleri” açısından ele alırsak, bakışımız değişecektir. Mesela, Perslerin temsil edildiği bir doğu metni Eski Ahit’tir, eğer metne bir tarihsel metin olarak bakar ve Persler ile ilgili detaylara dikkat edersek, Yunanlıların çizdiği Pers portrelerinden çok daha farklı bir portre elde ederiz.⁷

Antikçağ’dan bahsederken Doğu-Batı ayrımını kullanmak belli sakıncalar içerir. Kıstasımız coğrafi ise, mesela Kartaca’yı Batılı saymamız gerekecektir, veya Galatları doğulu. Aynı şekilde Germenik halkları da Batılı olarak addetmemiz gerekecektir, ama bu onların Greko-Romen uygarlığı dışında bırakılmış halklar olduğu gerçeğini değiştirmez.

Doğu-Batı ayrımı bugünden geriye bakılarak oluşturulmuş bir ayrımdır. Günümüzde “Batı” derken kastedilen, Greko-Romen uygarlığı ve Judeo-Hristiyan geleneğin bir sentezi temelinde (Kuzey Avrupa etkisi de dahil edilmek kaydıyla) kurulmuş bir dünya görüşüdür, coğrafi açıdan ise

⁷ Bunun temel nedeni ise, Yahudiler açısından Perslerin onları özgürleştirici bir rol oynamalarıdır. Kyros Babil’i ele geçirdiğinde Yahudileri ülkelerine dönmelerine ve tapınağı tekrar kurmalarına izin verir. Oysa bu Kyros silindirinde ifadesini bulan bir dinsel çoğulculuk politikasının sonucudur. (Kyros’un Eski Ahit’teki temsili için bkz. II. Tarihler 36:22-33; Ezra 1:1-8, Ezra 3:7; Ezra 4:3,5; Ezra 5:13-17, Ezra 6:3,14, İşaya 44:28, İşaya 45:1,13; Daniel 1:21, Daniel 6:28, Daniel 10:1)

Eski Ahit’i antik Pers tarihinin bir kaynağı olarak, içerdiği sorunsalları tartışan okumaları yeterince yapılmamıştır, Perslerin yer aldığı kitapların isimlerini izleyerek bu alanda çalışma arayan biri geniş bir ilahiyat literatürün içinde boğulma riski yaşar. Sorunsalları izleyerek *Eski Ahit*’i Akhaemenit dönemi Pers tarihinin kaynağı olarak ustaca kullanan önemli bir tarihçi Pierre Briant olmuştur. (Briant, Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of The Persian Empire*. İng. çev. P. T. Daniels. Eisenbrauns. Winona Lake, Indiana. 2002.) Bu alanda şimdiye kadar yapılanların içinde en yetkin çalışma ise Edwin M. Yamauchi’ye ait olan *Persia and the Bible* çalışmasıdır. (Yamauchi, Edwin M. *Persia and the Bible*. Baker Boks. Michigan. 2003.)

Batı Avrupa'dan dünyaya yayılmıştır. Mesela İslâm uygarlığı bu dünya görüşüne göre doğuludur, ama aynı Greko-Romen ve Judeo-Hristiyan uygarlığından ne ölçüde beslenmiş olduğu göz ardı edilmektedir. Semitik bir kültür olarak Judeo-Hristiyan gelenek içerisinde yer almaktadır, felsefi geleneği ise tamamen antik Yunan temeli üzerinde temellenmiştir. Bu nedenle, “doğulu” ve “batılı” gibi kavramları antik metinler için kullanmak, aslında metinleri anlayışımızı çarpıtacak bir yaklaşımdır.

Ama temel bir kültürel ayırım, yine de Yunan-Latin uygarlığı ve bunun dışında kalan halklar için yapılabilir, bu ayırımda “dışarıdakiler” vardır, ele alınan döneme göre dışarıdakiler Galyalılar, Britanyalılar, Germenler, Medler, Persler, Partlar olabilir.

Greko-Romen uygarlık sentezi, doruğuna Roma İmparatorluğu ile çıkmıştır. Principatus dönemi sonrası Roma açısından bakarsak, onun için doğunun, artık İran olduğu görülmektedir.⁸ Çünkü antik Ortadoğu Roma

⁸ Çünkü İran'a kadar olan yerleri, uzun bir süreç içinde kendi bünyesine katarak ilerlemiştir. İran, Roma'nın gücünün de sınırını bir anlamda, fethedemediği ülkedir. Tarihsel olarak Roma İmparatorluğu, İran ile dâimâ aralıklarla süren savaşlar yaşamıştır. Augustus döneminden beri Roma ve İran arasında gerek Partlar dönemindeki, gerek Sasanî Persler dönemindeki tüm savaşlar belirleyici olmaktan uzak olmuştur. İskender'in arzusunu paylaşan Julius Caesar'ın kesin sonuç almayı hedefleyen ama gerçekleşemeyen Part seferi, aynı şekilde Caesar'ın arzusunu paylaşan Marcus Antonius'un başarısız olan Part seferi haricinde yapılan seferlerin muhtemelen hiçbiri (İskender'in arzusunu paylaşan, son pagan imparator Julianus haricindekiler), İskender'in arzusunu paylaşmayan kişilerce yönetilen seferlerdi. Karşı tarafa hasar verdirmek ve toparlanana kadar sınır bölgelerinin soluklanması hedefleniyordu. Principatus te'sis edildiğinde Augustus, İran sorununu diplomatik yollarla çözmeyi temel alan bir devlet politikası yerleştirmişti. Roma'nın daimî olarak yaklaşık 600 yıl boyunca izlediği politika da, aradaki savaşlar olmasına rağmen, temelde bu politika olmuştur. Bundaki amaçlardan biri de şu olabilir: İran'da güçlü bir imparatorluk olması, o bölgenin bir tampon bölge olması demektir aynı zamanda. İran kendi

egemenliğine girmiştir, bu aşamada Roma karşısında, imparatorluğun doğusunda yegane güç Partlardır. (3. yüzyıldan sonra da bu güç Persler olacaktır.)

Persler ile Romanın ilişkilerini belirleyen iki unsur mevcuttur: *Düşmanlık* ve *eşitlik*. İki komşunun ilişkileri dâimâ gerilimlidir. Savaşları aralıklar izler, genelde kimse kimseyi tamamen mağlûb edemez. İlişkileri tanımlayan önemli bir unsur eşitliktir. Pers imparatoru ⁹, Roma imparatorunun dengidir. Perslerin Roma literatüründeki temsilinde de bu

doğusu ve kuzeyinden gelen barbar halkların akınlarıyla da uğraşıyordu. Mesela arada İran olmasa, Akhunlarla, Alanlarla doğrudan Roma İmparatorluğu uğraşmak zorunda kalacaktı ve muhtemelen savaşları çok daha yıkıcı olacaktı.

Gerek Partlar, gerek Sasanî Persler olsun, imparatorluğun doğu sınırı dâimâ sorunludur. İskender'in haleflerini yendikleri tarihten M.S. 3. yüzyıla kadar İran'da egemenliğini sürdüren Partlar, Perslerin bir devrimi ile iktidarlarını kaybetmişlerdir. Bu aslında etnik bir ayaklanma olduğu kadar bir devrimdir de, çünkü dinsel açıdan Partlarda hiçbir zaman devlet dini gibi örgütlenmemiş olsa da baskın olan Mithras tapınımı yerine, organize olmuş bir Zerdüştilik Sasanî Persler ile birlikte iktidar olacaktır.

⁹ Prokopios'un metninde gerek Roma, ve gerek Perslerin yöneticilerini tanımlamak için *Basiléus* sıfatı kullanılmaktadır, bu sıfat da imparator anlamına gelmektedir. Özüne sadık bir kullanımla Pers yöneticileri için imparator sıfatını kullanmayı tercih ettim. Bunun tarihsel hakikate de uyduğu kanısındayım çünkü tıpkı Akhaemenidler gibi, Partlar ve Sasaniler de birer imparatorluklardı. (Genel olarak sorun, İngilizce Prokopios çevirilerinde Sasani imparatorları için 'kral' sıfatı kullanılmış olmasıdır, aslî kaynakların çevirisi ikincil kaynakları da belirlediği için, Sasaniler için 'kral' ve 'krallık' sıfatları oturmuştur ki bu ciddi bir algılama hatasına sebep olmaktadır.)

Kezâ, modern tarihçilikte 6. yy için "Bizans "ve "Sāsāni" adları, birinin (şehrin adı) eski Romalılarla karıştırılmaması için, diğlerinin (hanedânın ismi) Akhaemenid dönemi Persleriyle karıştırılmaması için kullanılmaktaysa da ben Prokopios'un metinlerinin tartışıldığı bazı yerlerdeki inceliklerin yitirilmemesi için "Romalılar" ve "Persler" isimlerini kullandım.

ikili karakteristik, kendi eşiti olan bir düşman olma karakteristiği dâimâ korunmuştur.

Roma'nın emperyal dönemini, Greko-Romen uygarlığının doruğu olarak görürsek, bu uygarlık, en büyük darbeyi doğu sınırından değil, kuzeyindeki halklardan almıştır. Dışarıdakiler,¹⁰ önce Vizigotlar, sonra Hunlar, ve ardından diğer Germanik halklar olan Vandallar ve Gotların akınları, bir yüzyıl içinde (5. yy.) imparatorluğun batısının çökmesine neden olmuştur.¹¹ Bu travmayı anlamamız bugün kolay değildir.¹² Beşinci yüzyıl (Batı) Roma dünyası için bir çöküş yüzyılıydı,¹³ oysa ki sonraki yüzyıl bir

¹⁰ Toynbee'nin kavramı olan dış-proleterler kanımca bu süreç için açıklayıcıdır. Kavram için bkz. A. J. Toynbee, *A Study of History*. I. cilt. (Kısaltılmış versiyon, Orijinal metnin 1.-6. ciltlerinin D.C. Sommervell tarafından özeti.) New York. Oxford University Press, 1946, s. 403-420. Toynbee'nin bu bağlamda geç antikçağın Germanik halkların neden Hristiyanlık içinde Ariusculuğu benimsediklerine dair tartışması aydınlatıcıdır. Toynbee, *op. cit.*, s. 410.

¹¹ “Çöküş” kelimesini kullanmam bilinçli bir tercihtir. Gibbon'dan kaynaklanan bu algı, modern tarihçilikte epey eleştiri almış ve Peter Brown'dan sonra dönüşüm (transformation) gibi kavramlar daha fazla tercih edilir olmuştur. Yine de, eski kavramların sürecin sertliğini daha iyi anlattığı kanısındayım.

¹² Mesela O'Donnell, Roma'nın M.S. 410 yılında Alarik önderliğinde Vizigotlar tarafından yağmalanmasının imparatorlukta yarattığı etkiyi, 11 Eylül'ün Amerika'da yarattığı etki ile kıyaslar. Bknz. James O'Donnell. “Late Antiquity: Before and After”. *Transactions of the American Philological Association*. No. 134. 2004. S. 207.

¹³ Geriye dönüp bakarak, çökenin Batı Roma İmparatorluğu olduğunu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bundan etkilenmediğini düşünmek, dönemin ruhunu anlamamak olur. Yarısı işgal edilmiş bir ülkeyi düşünelim, bu ülkenin işgal edilmemiş kısmında yaşayan insanlar, kendilerinin özgürlüğünü koruduğunu, işgal edilen kısmın onlar için bir felâket olmadığını düşünmeyeceklerdir. Aksine, işgal edilen kısımdaki insanların hissettiğine paralel bir biçimde, onlar da bundan ızdırâb duyacaklar ve muhtemelen ellerindeki imkanları el verdiğinde de işgal edilen kısmı kurtarmaya çalışacaklardır. Batı Roma İmparatorluğu çöktüğünde Doğu Roma İmparatorluğu'nun hissettiği de buna benzer bir ruh haliydi. Gücüne kavuştuğunu hissettiğinde, gerek I. Leon dönemindeki başarısız olan

yeniden-fetih (ve bir anlamda restorasyon) yüzyılı olacaktır, ardından gelen 7. yüzyıl ise (bu sefer Doğu Roma için) bir çöküş yüzyılı olacaktır, tüm Roma dünyası açısından baktığımızda da belki de ikinci bir çöküş yüzyılı...

Prokopios, Herodotos'tan başlayan antik tarihyazımı geleneğinin ardılı son büyük temsilcilerindendir. Döneminde, Hristiyanlık sonrası egemen tarihyazımı stili olmaya başlayan kronik yazıcılığı revaçtadır, bu stil daha sonra tek tarihyazımı stili olarak eski stili eleyecektir.¹⁴

Vandal seferi, gerek de Justinianus dönemi fetihleri bu tür bir toplumsal psikolojinin ve henüz yitirilmemiş emperyal bir perspektifin sonucuydu.

¹⁴ Constantinus sonrası yaşanan paganizmden Hristiyanlığa geçişle başlayan kültürel değişim, kendini tarihyazımı stilineki değişimle de gösterir. Kronik tarihçiliği gitgide baskın yazım türü olmaktadır. İnsanın ortaya çıkışından (mitolojik bir başlangıçla) kendi dönemlerine kadarki tüm olayların kronolojik dökümünü vermek asıl amaç olmaktadır, antik tarihçiliğin yorumlarındaki derinlik ise gitgide kaybolmaktadır. Kronik tarihçiliği aslında ilk prototipini kanımca Diodoros Siculus'ta bulur, onun anlatısı da evrenin Yunan mitolojisindeki yaratılışı ile başlar, ve kendi dönemine kadarki olayları yer yer mitolojiyle karışık olarak anlatır. Josephus'un Yahudi tarihi anlatısı da kronik türünün Eski Ahit modeline paralel bir örneğidir, Eusebius'un yazdığı *Historia Ecclesiae* de kronik tarzının ilk örneklerinin arasında düşünülebilir.

Scott, "Hristiyan dünya-kroniği" olarak adlandırdığı türün ilk örneğinin Julius Africanus'ta olduğunu ama bizim elimize ulaşmış ilk örneğinin 6. yy'da Ioannes Malalas tarafından yazılan kronik olduğunu söyler. Bu kroniklerin tarih kavrayışı dünyaya dair Tanrısal bir planın mevcudiyeti fikrine dayanır, Adem ile başlayıp yazarın döneminde sona erer. Scott bu kavrayışın azametinin kronik yazarlarınca bizzat etkisinin azaltıldığını söyler çünkü kronikçiler gereksiz detaylara da fazlasıyla yer verirler. Bunun nedeni de herşeyin insanın kaderiyle ilgisi olduğu ve Tanrısal planın bir parçası olabileceğidir.

Scott'ın daha ilginç bir gözlemi de kroniklerde anlatılan Tanrısal planda demokrasilere ve cumhuriyetlere yer olmadığı gözlemidir. Kronik yazarı için tek önemli yönetim monarşidir (Bizans kronikçileri için de doğal olarak Bizans'ta var olduğu şekliyle monarşidir.) Malalas'ın tüm Roma Cumhuriyetini es geçip de Krallığın devrildiği dönemden Julius Caesar'a atlamasını, klasik mirası koruyan Bizanslılar için de şoke edici olabileceğini söyler. Aynı şekilde Scott, Malalas'ın Atina demokrasisine atf yapmadan, Solon, Miletuslu Thales gibi eski Yunan krallarından bahsederek Hellenistik dönem krallarına atlamış

Prokopios, 6. yüzyılda yaşamış ve yazmıştır. Filistindeki Caesarea şehrinde doğmuş olan Prokopios, iyi bir hukuk eğitimi almış, retor (avukat) olarak çalıştıktan sonra MS. 527 yılında Belisarius'un hukuki danışmanı ve sekreteri olarak görev yapmıştır. Belisarius'un M.S. 533 yılındaki Vandallara karşı yapılan Kuzey Afrika seferine ve M.S. 535 yılındaki Ostrogotlara karşı yapılan İtalya seferine katılmıştır. Sosyal statüsü açısından iyi bir konumda bulunmaktadır. Justinianus'un yeniden-fetih çağında, bir tarihçinin merkeze olabileceği en yakın konumda bulunmuştur. Anlatısında bahsettiği muhtemelen tüm önemli devlet adamlarını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Önceki yüzyılın travmaları, Prokopios'ta bu çöküşe yanıtlar arama ihtiyacını doğurmuştur. Antik tarihyazımı geleneğini takip ederek klasik tarzda yazdığı *Savaşların Tarihi*'nde¹⁵ Persler, Vandallar ve Gotlar ile olan savaşlar ele alınır, her ne kadar Prokopios'un metni kendi dönemindeki savaşları anlatsa da, bunların nedenlerini açıklamak için hep geriye gidecektir, ve de önceki yüzyılda yaşamış olan çöküşe ışık tutmaya çalışacaktır.

olmasına da dikkat çeker. (Scott, Roger. « The Classical Tradition in Byzantine Historiography», *Byzantium and The Classical Tradition*, der. Margaret Mullett, Roger Scott. Birmingham: University of Birmingham, 1981, s. 68.)

¹⁵ Orijinal Yunancası *Iper ton Polemon*, Latince çevirisiyle *De Bellis*, Türkçe çevirisiyle *Savaşların Tarihi*. Toplam sekiz kitaptan oluşan bu eserin ilk iki kitabı Pers Savaşlarını, üçüncü ve dördüncü kitabı Vandal Savaşlarını, sonraki kitaplar Got Savaşlarını anlatmaktadır. (Genelde modern tarihçilerin Prokopios'a yaptığı atıflandırmalar, anlatılan savaşlara göre, Latince isimleriyle, *De Bello Persico*, *De Bello Vandalico*, *De Bello Gotico* olarak yapılmıştır, metnin bütünlüğü korumak isteyenler ise *De Bellis*'i tercih etmişlerdir.) Ben bu çalışmada, *Savaşların Tarihi* ismini kullanmayı tercih ettim.

Prokopios'ta bir başka sorunla karşılaşırız. *Gizli Tarih*¹⁶ diye çevrilen, *Anekdotia* isimli bir metne, ilk kez 11. yüzyılda yazılmış bir ansiklopedi olan Suda'da atıf yapılmış¹⁷ ve 17. yüzyılda Niccollò Alamanni adında Yunan kökenli, Roma kentinde yaşayan bir antikacı tarafından açığa çıkarılmış ve onun editörlüğünde yayınlanmıştır. Metin oldukça sarsıcıdır, Roma İmparatorluğu'nun kaybedilmiş topraklarının döneminde yeniden fethedildiği, *Corpus Iuris Civilis*'in hazırlanmasını sağlayan, Ayasofya başta olmak üzere birçok önemli yapının döneminde yapıldığı imparator Justinianus'un portresini olabilecek en kötü şekliyle görürüz. Metnin eleştirilerini ağırlıklı olarak yönelttiği karakterler imparatoriçe Theodora, Kapadokyalı Ioannes gibi iktidar elitleridir, ve metin aslında bu yeniden-fetih döneminin gerçek çöküş devri olduğunu ileri sürer. Dil olarak son derece bayağılaşan belli bölümlerle birlikte, çöküşün sorumlularını arayan mantık açısından *Savaşların Tarihi*'ndeki eleştirilerle ortaklıklar da göze çarpmaktadır. Metin tarihçiler tarafından uzun süre çekincelerle ele alınıp tartışmalı kalmışsa da, 20. yy tarihçilerinden Justinianus dönemini çalışanların tamamı metnin Prokopios'a ait olduğunu kabul etmektedirler.¹⁸

¹⁶ Yunancası *Anekdotia*, Latinceyle *Historia Arcana*. Metinde kelimenin spesifik anlamından dolayı (basılmamış yazılar anlamına gelmesi nedeniyle) *Anekdotia*'yı kullanmayı tercih ettim.

¹⁷ Bu metin Prokopios'un sağlığında yayınlanmamıştır. Ardılı olan tarihçi Agathias, hatta Theophanes gibi çok daha geç dönem tarihçileri metinden habersizdirler

¹⁸ Kişisel bir not düşmek istiyorum. Bende, metnin Prokopios'a ait olacağı ihtimâlini uyandıran bir tarihçi değil, ama bir edebiyatçı ve düşünür olan Elias Canetti'nin 1981 tarihli bir notu olmuştur: "İktidar sahipleri ile olan arkadaşlıklar ve bunların nasıl bir etki yarattığı: Tarihçiler ve edebiyatçılar için çekici bir konu. İktidar sahiplerine ilişkin, eleştirellikten uzak geleneğin kökeni böyle arkadaşlıklardadır. Prokopios'unki gibi bir olay neden bu

Metnin içerdığı detaylar açısından bir Bizans metni olduğu şüphe götürmez, muhtemelen de Justinianus'un sağlığında kaleme alınmış bir metindir.¹⁹ Prokopios'a ait olup olmadığı konusunda ise, metni ona ait olarak kabul edersek, ortada ciddi bir sorun belirmektedir. *Savaşların Tarihi* ve *Yapılar* metinleriyle ilgili yapacağımız her okumayı, *Anekdota* ile karşılaştırmamız gerekecektir, bu metinleri *Anekdota*'yı yok sayarak okumamız mümkün değildir.²⁰

Yaklaşım olarak, *Anekdota*'ya belli bir kuşkuyla yaklaşıyorum ve metnin geçtiği çoğu yerde "eğer metin Prokopios'a aitse" gibi bir ibârenin kullanılması, Bizans tarihi alanında çalışan kimselerce amatörece bir yaklaşım gibi de görülebilir. Çünkü bu alanda dünyaca tanınmış otoriteler artık metnin Prokopios'a ait olup olmadığını tartışmamaktadır, metnin tarihlendirilmesi vs. gibi husûslar tartışılmaktadır.²¹ Oysa ki, 10. yüzyılda *Suda* içinde ilk atıf yapılmaksızın daha önce ismi ve içeriği hiçbir yerde yer

kadar enderdir? Onunkilerden çok 'gizli tarihler' var mıydı? Bunlar sonradan kayıp mı oldu?" (Canetti, Elias. *Saatın Gizli Yüreği*. Çev. A. Cemal. İstanbul. Payel Yay. 2006. S. 122.)

¹⁹ John Bagnell Bury, Prokopios'u ve *Anekdota*'yı tartıştığı bölümde, metnin Prokopios'a atfedilen bir metin olduğunu, ama metnin içerdığı detaylar bakımından Justinianus döneminde yazılmış olduğunu söyler. (Bury, J. B. *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene, 395 A.D. to 800 A.D. Cilt.I*. Londra. MacMillan and Co., 1889, s. 359-364) Kendinden önceki Leopold Von Ranke gibi otoriteler metne kuşkuyla yaklaşıyorlardı, Bury de başlarda bu yaklaşımı paylaşıyordu. Daha sonra, çalışmasının yeniden gözden geçirdiği ikinci basımında ise Bury bu görüşünü revize edecek ve metni Prokopios'a ait kabul edecektir.

²⁰ Bury'nin çalışmasını revize ettiği ikinci versiyonundaki görüşü de bu şekildedir. Bu görüşü daha sonra Averil Cameron da paylaşacaktır.

²¹ Mesela bkz. Croke, Brian. *Procopius' Secret History: Rethinking the Date*. *Grek, Roman and Byzantine Studies*, 45 (2005), s. 405-431.

almamış ve Prokopios'un ardıllarının dahi haberi olmayan bir metni, onun olduğuna dair çok güçlü bir kanaatimiz olsa da, dâimâ ona atfedilen bir metin olduğunu göz önüne alarak yaklaşmamız gerekir.²² Metnin Prokopios'a ait olmadığını söylüyor değilim, çünkü zaten metnin onun olduğunun tam olarak kanıtlanmamış olduğu ve bu alanda sadece otoritelerin mantıksal gerekçeler ileri sürerek kanaat belirttikleri bir husûsta, bunun aksini kanıtlamaya çalışmak kişiyi kör polemiklere de götürebilir. Bu nedenden, *Savaşların Tarihi*'ndeki birçok bölümü ele alırken, eğer *Anekdotâ* Prokopios'a aitse o bölümün belli bir şekilde okunacağını, eğer ona ait değilse keza başka bir şekilde okunacağını belirttim.²³

Kuşku duyuyorum ve bunu belirtmekte bir sakınca görmüyorum. Otoritelere bağlılık konusunda ise, eğer bir otorite tanımam gerekirse tanıyacağım otoritenin, otoritelere değil de öncelikle kendi aklımıza güvenmemizi öneren, *Novum Organum* yazarı Francis Bacon olduğunu belirtmem gerekir. Kuşku konusunda ise, tanınacak otorite en başta bir filozof olduğu kadar tarihçi de olan David Hume'dur ve yapıtlarını ciddi olarak çalışan bir kimseye katacağı en önemli şey ise kuşkuyu bir yöntem olarak benimsemek ve sadece ontolojik alanda değil, çalışılan farklı alanlara da bu kuşkuyla yaklaşmak olacaktır.

²² Tıpkı günümüzde nasıl ki "Sebeos Tarihi" değil de, "Sebeos'a atfedilen Ermeni Tarihi" gibi bir ibâre kullanıyorsak, benzer bir ibârenin Prokopios için de kullanılması gerektiği kanısındayım.

²³ Yaptığım okumaların ve tartışmalarımın sonucuna bakıldığında da, *Anekdotâ*'nın Prokopios'a ait olduğu kabul edildiğinde, çoğu olgunun daha iyi açıkladığına ilişkin bir sonuca vardığım da görülecektir.

Çoğu tarihçinin metinlerden sadece olgulardan yararlanmak şeklinde eleştirel olmaksızın yapılan yaklaşımları ise kanımca sağlıklı değildir. Bir tarihçinin çelişkileri bastırmaktansa onların üzerine gitmesi gerekir, farklı metinlerin uyumlu oldukları pasajlar alınıp bütünlüklü bir yapı yaratılmasındansa, metinlerin çeliştikleri noktaların üzerine gidip, bunları kaynaklarımızı eleştirel okumak suretiyle tartışmak, geriye yönelik olarak tarihsel hakikate dair aslında ne denli sınırlı şey bileceğimizi anlamak açısından doğrudur. Bu sorgulama bizi epistemolojik bir alana iter: “Neyi bilebiliriz?” şeklindeki Kantçı soruyu, tarihsel alanı düşünerek sorduğumuzda, bizi tarihsel bilginin metodolojisine yöneltir. Bize ancak belgelerin fısıldadıklarını bileceğimizi düşünebiliriz. Oysa tarihsel hakikatın temsili olan belgeler ise; “ancak onları sorgulamasını bildiğinizde konuşmaktadırlar.”²⁴ İyi bir sorgulama ise, ancak kuşku ile mümkündür, çünkü engizitör de sorgular ama cevapları zaten biliyordur ve varacağı yer de bellidir.

Bu çalışmada bir Bizans veya İran tarihi yazmayı düşünmedim; *tarihyazımının tarihi*²⁵ yaklaşımıyla, Perslerin Prokopios’un metinlerinde ne şekilde temsil edildiğini ve bu temsil edilişteki sorunsalları açıklamayı tartışmayı hedefler. Prokopios’un metinlerindeki temsil edilişin özelliklerini, spesifik olarak Persler için anlamak için, öncelikle metinde bir halk olarak Perslerin hangi âdetleriyle temsil edildiklerini, önemsiz olan âdetleri de

²⁴ Bloch, Mark. *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*. Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara, Gece Yay. 1994, s. 49.

²⁵ Yaklaşım, Arnaldo Momigliano’ya aittir ve neredeyse tüm çalışmalarının ereği tarihyazımının tarihi olmasıdır.

dışarıda bırakmaksızın ele alıp, daha sonra metindeki en önemli figürler olan başta Hüsrev²⁶, Kubad²⁷, Firuz²⁸ gibi imparator portrelerinin temsil edilmiş özelliklerini ele alınıp, temsil problemleri açısından yeri geldikçe diğer kültürlerle ait metinlerle karşılaştırmalar yapılarak inceledim. Her ne kadar metnin formatı bir tez formatında olsa da, ben bu çalışmayı bir deneme olarak görüyorum. Bu tartışmalara son noktayı koymak, bunun için de metinler arasındaki çelişkileri bastırmak gibi bir arzum yok, sadece sorular sordum ve cevaplar aradım.

²⁶ Yun. metinde *Hosrov*. (İng. çevirisinde Chosroes) Bu isim dilimizde Farsça kökenli Hüsrev olarak yerleşmiş olduğundan, bu çalışmada Hüsrev ismini kullanmayı tercih ettim.

²⁷ Yun. metinde *Kavadis* (İng. çevirisinde Kavades) Türkçe'ye bu isim Arap tarihçiliği üzerinden girdiğinden ve Kubâd ismi yerleşmiş olduğundan bu ismi kullanmayı seçtim.

²⁸ Yun. metinde *Perozis* (İng. çevirisinde Perozes) Farsça kökenli Firuz ismi dilimize yerleşmiş olduğundan bu ismi kullanmayı tercih ettim.

II. BİR ANTROPOLOG OLARAK PROKOPIOS'UN PORTRESİ

Prokopios'un yapıtlarında Persler bir halk olarak nasıl temsil edilmişlerdir? Bu soruya verilecek cevap, Prokopios'un bir anlamda antropolog olarak da portresini çizmektedir.²⁹ Prokopios'un anlatısında Perslerin âdetlerine ilişkin bilgiler, dâimâ yeri geldikçe aktarılan bilgilerdir, bu bilgilerin amacı da anlatıdaki belli bir durumu daha iyi anlamamız içindir. Bir anlamda bunlar Prokopios'un anlatısında anekdotlar düzeyindedirler. Yine de, metnin içinden aktarılan bu âdetler bir araya getirildiğinde, bizde bir imge oluşmaktadır, hem Prokopios'un bir halk olarak Persleri anlatısında nasıl tasvîr ettiğini, hem de tarihçinin bir antropolog olarak portresini vermektedir.

I. 1. Emperyal Ritüeller

Perslerde ilk dikkat çeken âdet, sakat birinin hükümdarlık makamına gelmesinin yolunun kapanmış olmasıdır.³⁰ Kubâd'ın ortanca oğlu Zames'in imparator olması bu sebepten mümkün değildir.³¹ Aynı şekilde, Hüsrev kendine isyan eden oğlunu gözleri kör olmayacak şekilde, göz kapaklarını

²⁹ Bu bölümde, Prokopios'u bir etnograf değil de, antropolog olarak nitelememin nedeni, hem antropolojinin etnografiyi kapsaması, hem de Prokopios'un *öteki* halklara bakışının kültürel antropolojiyi içeren bir *politik antropoloji* olmasıdır. Bu yaklaşımı etnoloji olarak ele alsak, perspektifini daraltmak gerekirdi.

³⁰ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xi. 4.

³¹ Prokopios, *op. cit.*

dağlayıp deforme ederek sakatlar, bundaki maksadı onun yasaya göre bir gün imparator olma ihtimâlini ortadan kaldırmaktır.³²

Prokopios Perslerin İmparatorlarına “Şâhenşâh” olarak hitap ettiğini aktarır.³³ Bu hitap şeklinin korunmuş olmasının önemi, Sāsâni hükümdarlarının Akhamemenid dönemi Persleriyle bir süreklilik kurma çabası olarak da yorumlanabilir.³⁴

Emperyal simgeler konusunda Prokopios, *Yapılar* kitabında Ermenilerin krallık törenlerini tartıştığı bölümde, sadece Roma İmparatorlarının ve Pers İmparatorlarının kırmızı çizme giyme ayrıcalığını aktarır, Ermeni krallarının da bu geleneği taklit ederek, dize kadar uzanan kırmızı çizme giydiklerini aktarır.³⁵

Emperyal gelenekler içinde, hanedân ailesinden birinin öldürülmesi gerektiğinde, asîl kanın dökülmesi yasaklandığı için, hanedân ailesi üyesi “Unutuş Zindanı”na kapatılırdı. Buraya kapatılan kimsenin adı artık

³² Prokopios, *op cit.*, VIII. x. 20-22. Yine aynı şekilde, Kubâd’ın kral olan amcasını devirince öldürmektense körleştirmesi bu mantığa dayanır. (*Ibid.* I. vi. 17.)

³³ *Ibid.* I. xiv. 18. Metinde geçen terim “tou Basiléon Basiléos”tur. Bu terim Farsça kökenli “Şâhenşâh” (Şâhlar Şâhi) karşılığıdır.

³⁴ Shayegan, Babillerde “Ülkelerin Kralı” olan hitabın Akhaemenidlerde “Kralların Kralı” ünvanına dönüşerek bir hitab formu olarak sürdüğünü, Arsakidlerin nümizmatığında de kullanılmış olduğunu belirtir, Sāsânilerin de bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bu sürekliliğe ilişkin bir tartışma için bkz. Shayegan, Rahim M. *Aspects of Early Sasanian History and Historiography*, Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 1999, s.140-151. Leake, Sāsâni döneminde bu sıfatın Orta Farsça’da “şâhân şâh” olarak kullanılmış olduğunu belirtir. Bunu karşılayan Yunanca terim olarak “basileús basiléon” kullanılmaktaydı. Leake, *op. cit.*, s. 36.

³⁵ Prokopios. *Yapılar*. III. i. 23.

anılmazdı, bu husûs yasayla yasaklanmıştı,³⁶ buraya kapatılan kişinin isminin anılmasının cezası idamdı.³⁷ Bu zindana kapatılanın dış dünyayla ilişkisi kesilirdi, bir anlamda ölünceye kadar tecrit edilirdi.

Bu zindana atılanlar sadece Persler değildir. Perslerle savaşmış Ermeni Kralı Arsakes de bu zindana kapatılmıştır.³⁸ Buradan da anlaşılan, Pers kültüründeki asîllerin kanının dökülmemesi yasağının, yalnız Pers asîllerini değil, diğer ülkelerin asîllerini de kapsadığıdır.

II. 2. İmparatorluk Görevlileri ve Makamların Kalıtsallığı

Prokopios, Perslerin devlet görevlilerinin narsisistik karakterine vurgu yapar. Devlet görevlilerinin kendini beğenmişliklerine örnek olarak, asla rüşvet yemeyen bir karakteri olmasına karşın kibirli bir yanı olan Seoses'i örnek verir ve bu yanının diğer Pers devlet görevlilerinin karakterine uygun olduğunu da söyler.³⁹

Perslerde devlet makamları soydan geçmektedir.⁴⁰ Gousanastades idam edilince “*hanarannis*”⁴¹ görevi onun akrabası Adergodounbades'e

³⁶ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. v. 8-9.

³⁷ *Ibid.*. I. v. 8.

³⁸ *Ibid.*. I. v. 29

³⁹ *Ibid.*. I. xi. 33. Prokopios'un devlet görevlilerinin kendini beğenmişliklerine yaptığı vurgu, Herodotos'un, Perslerin genelde kendilerini pek önemsemediği (*Tarihler*, I, 139.) yönündeki gözlemleriyle ters düşmektedir.

⁴⁰ *Ibid.*. I. vi. 13.

⁴¹ Orj. metinde “Hanarannis” (İng. çevirisinde ‘Chanaranges’), Perslerde sınır birlikleri komutanı anlamına gelen bir makamdır. (Aynı zamanda general olarak da kullanılmaktadır.)

geçmiştir.⁴² Adergodounbades idam edildiğinde ise görev onun oğluna geçmiştir.⁴³ Bir yönetici, bir nedenden dolayı idam da edilse, makamın kalıtsallığına etki etmemektedir.

II. 3. Altına Karşı Tavır

Germen halklarının altın para basma çabasından söz ettiği bir bölümde, Pers imparatorunun altın para yerine gümüş para basmayı tercih ettiğini anlatır.⁴⁴ Oysa Prokopios, ancak altın para basmanın bir statü ve güç sembolü olduğunu düşünür, neden olarak da altın paranın o ülkede altın bulunduğunun kanıtı olduğunu söyler.⁴⁵ Oysa *Savaşların Tarihi* 'nin birinci kitabında, Romalıların Perslerin elindeki Bolum ve Pharangium kalelerini ele geçirdiğini, bu kalelerin altın madenlerine yakınlığı nedeniyle Persler açısından kilit önemde olduğunu anlattığı bölümde, bu madenlerden çıkarılan altının imparatora gönderildiğini anlatır.⁴⁶ Bu bilgiler ışığında da bakıldığında, Perslerde altın madeni olmasına rağmen gümüş para basma geleneğini sürdürmeleri, o halde bir tercih meselesi olarak yorumlanmalıdır.

Altına karşı tavır, kendini başka bir yasakta daha gösterir: Altından bir yüzük, kemer tokası, ve broş ve benzeri şeyler takmak, imparatorun izin

⁴² *Ibid.*. I. vi. 18.

⁴³ *Ibid.*. I. vi. 18.

⁴⁴ *Ibid.* VII. xxxiii. 6.

⁴⁵ Prokopios, *op. cit.*

⁴⁶ *Ibid.* I. xv. 18. Pers-Ermenistanı olarak adlandırılan bu bölgedeki altın madenleri Kubâd'ın izniyle bölgede yaşayan Symeonis isimli bir kimse tarafından işletilmekteydi. Bknz. *Ibid.*. I. xv. 27.

verdiği kişiler dışında herkese yasayla yasaklanmıştır.⁴⁷ Altın para basılmaması, bu yasakla beraber düşünüldüğünde, altının kullanımının sınırlandırılmasının, onun bir onurlandırma aracı olarak merkezin tekelinde olduğunu gösterir. En değerli madene ancak merkezin izin verdiği kimseler sahip olabilecektir. Burada görülen statü simgelerinin belli bir tekelde tutulma ihtiyacıdır.

II. 4. Casusluk

Perslerle Romalılarda benzer bir âdet ise, eski dönemlerden beri kamusal gelirler ile düzenli casus tutma âdetleridir.⁴⁸ Bu casuslar gizlice düşmana giderler, gelişmeleri takip ederler ve yöneticilere rapor verirlerdi.⁴⁹ Bu kişilerin çoğu, kendi halklarına bir sadık bir rûhla hareket eden kimselerdi, yine de içinde düşman hesabına çalışanların çıktığı görülürdü.⁵⁰

⁴⁷ *Ibid.* I. xvii. 28.

⁴⁸ *Ibid.* I. xxi. 11.

⁴⁹ *Ibid.* I. xxi. 11.

⁵⁰ Prokopios, *op. cit.* Romalıların ve Perslerin ajanlık kurumları arasında karşılaştırma Anekdotası'nda da yapılmıştır. (Prokopios. *Anekdotası*. xxx.12-13.) *Anekdotası*'da Justinianus'a yöneltilen eleştirilerden bir tanesi de, Persler kendi casusluk müessesesini korur ve Romalıların sarayında dahi neler olup bittiğini takip ederken, Justinianus'un casusların bilgilerine önem vermemesi ve ödenek ayırmaması yüzünden Romalıların eski dönemlerden beri süren bu kurumu zaafa uğramıştır. (*Ibid.* xxx. 14.)

II. 5. Bazı Dinsel Ritüeller

Prokopios, Perslerin dinlerine ilişkin olarak ilkin, her sabah yükselen güneşe karşı durup yüzükoyun yere kapandıklarını anlatır.⁵¹ Anlatının ilerleyen kısımlarında Adarbiganon'daki ateş mabedinden söz eder ve Perslerin ateşi diğer Tanrıların üstünde tutup onun önünde daha fazla eğildiklerini söyler.⁵² Ateş, hiç sönmeden burada saklanır, burada birtakım kutsal kutsal ritüeller uygulanır, ve kehanetlerde bulunulur. Prokopios bu gelenekleri aktardığında Roma'nın eski dönemlerindeki Hestia⁵³ tapınımı ile bağlantılandırma yapar.

Hestia vurgusunun özellikle üstünde durulması gerekir. Bir Herodotos okuru olan Prokopios'un, Hestia'nın İskit pantheonundaki yerini bilmiyor olduğunu düşünemeyiz. Hestia İskit pantheonundaki en önemli Tanrıcadır.⁵⁴ İskit dilindeki şekliyle, Tabiti'dir, aynı tanrıca Hintlilerin pantheonunda ise

⁵¹ *Ibid.* I.iii. 20.

⁵² *Ibid.* II. xxiv. 2.

⁵³ Romalılarca *Vesta* olarak bilinen Hestia, Kronus ve Rhea'nın kızıdır, kalbin tanrıçasıdır. Kalp ateşi olarak Greklerin ve Romalıların evlerinde sürekli yanar vaziyette tuttıkları ateş, özel arındırma ritüelleriyle yenilenmedikçe yanmaya devam ederdi. Fustel De Coulanges, ateş kültürünün tüm Hint-Avrupalı halklarda ortak olduğunu söyler. Hintlerin Manu Yasalarından örnekler verir ve Yunan-Latin halklarında ortak olan bu âdetin kökeninin çok eski bir Hint-Avrupa kökenine dayandığını ileri sürer. (Bknz. Numa Denis Fustel De Coulanges. *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. New York: Doubleday Anchor Books. Tarihsiz. [1956] s.28-29.) Ebedî ateş Yunanlılarca Delphi'de de muhafaza edildiği gibi, Romalılarca da Numa tarafından inşa edilen Vesta tapınağında muhafaza edilmekteydi. (Bknz. Plutarkhos. *Numa*. XI. 1-2.)

⁵⁴ Herodotos. *Tarihler*. VI. 59.

Tapati'dir.⁵⁵ İskitlerin de İranî bir halk olduğu⁵⁶ göz önüne alındığında, burada aslında Hint-Avrupalı halkların kökenlerdeki en arkaik kültürlerden birine vurgu vardır. Prokopios'taki bu vurgu, tam da Persleri tamamen ötekileştirmeyi engeller ve bu açıdan önemlidir.

II. 6. Ölü Gömme Âdetleri

Prokopios Perslerin ölü gömme âdetlerini çarpıcı bir olay üzerinden anlatır: Sesoes eşinin cesedini gömdüğü için idama mahkum edilir.⁵⁷ Perslerde, ölü gömme ritüellerinin ne denli önemli olduğunu gösteren bu olgu çarpıcıdır, ölüyü toprağa gömmenin yaptırımını idamdır.⁵⁸ Perslerde ölü,

⁵⁵ Herodotos, *op. cit.* Hartog, Dumézil'in Tabiti'nin "ısıtan" anlamına geldiğini açıkladığını aktarır. Bu isim Hintlilerin aydınlık tanrıçası, güneşin kızı Tapati'nin aynısıdır. Dumézil, Herodotos'taki bu pasajı kendi çağdaşı Oset halkında ocağın kutsallığı ile ilişkilendirir. Hartog ise, bunu Sasani İrani ile ilişkilendirecektir: Kralın şahsına ait olan ateş, tahta çıktığında yakılır ve öldüğü zaman söndürülür. Hükümdarlık süresi ateşin yakıldığı zamandan başlayarak hesaplanır. (Hartog, François. *Herodotos'un Aynası*. Çev. Emin Özcan. Dost Yay. Ankara: 1997, s.127-128.)

⁵⁶ Ülkemizdeki ideolojik-yerleşik tarihçiliğinin yaygın kanısının aksine, İskitler İranî bir halktır. Her ne kadar bize yazılı bir metin bırakmamış olmalarından dolayı onların bir dil grubu içinde ele alınmaları zorsa da, İskitlerin bir kolu olan göçebe Partlar, iktidar olmuşlar, yerleşik hayata geçmişler, ve bize Partça metinler ulaşabilmiştir, Partçanın ise İranî bir dil olduğu tartışmasız bir husustur. İskitlere dair köken tartışmaları içinde kanımca en açık kanıt budur, yoksa maddi kültür karşılaşması yaparak göçebe tarzın özelliklerinin benzerliğinden yola çıkarak Altay halklarıyla akrabalık ikame etme bir zorlamadır, nasıl ki iki ayrı yerleşik halkın maddi kültürü, gündelik yaşam tarzları birbirlerine çok büyük oranda benzese de, ayrı dil grubuna ait olmaları durumunda akraba olamayacakları gibi.

⁵⁷ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xi. 38.

⁵⁸ *Ibid.* I. xi. 35. Bu yasak muhtemelen eski Perslerde mevcut değildi. Herodotos, Perslerin ölülerini nasıl gömdüklerini kendi dinlerinden olmayanlara göstermedikleri için Pers

köpekler ve kuşlar tarafından yok edilinceye dek dışarı bırakılırdı.⁵⁹ Kubâd'ın, Hristiyanlaşmış olsalar da, eski dönemlerden beri Perslerin tâbiyetinde olan İberia halkını, Pers ritüel ve geleneklerini kabule zorlaması karşısında, İberialıların gösterdikleri en yoğun direnç özellikle ölü gömme ritüelleri konusunda görülür. Bunun üzerine ölülerini Persler gibi gömmek istemeyen İberyalıların kralı, Justinus'a yakınlaşır.⁶⁰

Prokopios'un ortak kökenlere dair vurgusunu da hatırlayarak bu âdete karşılaştırmalı olarak bakabiliriz: Yunanlıların ve İtalyanların en eski inanişına göre, kişinin ölümüyle birlikte, rûh ikinci bir dünyaya gitmiyor; insanların yanında kalıp yeraltında yaşamını devam ettiriyordu.⁶¹ Uzun bir süre boyunca, rûhun ölümle birlikte bedenden ayrılmadığı inancı hakimdi; rûh bedenle doğardı, ölümle birlikte bedenden ayrılmazdı ve birlikte gömülürlerdi.⁶² Antiklerin ceset defn ritüelleri, onların canlı bir şeyi gömdükleri üzerinden şekillenmişti.⁶³ İnsanın yer altında yaşamına devam edeceğini, bu yaşamda da bir tür haz ve acı duyumunu koruyacağını

erkeğin ölüsünün yırtıcı hayvanlarca parçalanmadıkça gömülüp gömülmediğini kesin olarak söyleyemediğini, ama Mag'lar için kesinlikle böyle olduğunu söyler. Ayrıca Perslerin gömmeden önce ölüyü balmumu ile sıvadıklarını anlatır. (*Tarihler*, I, 140.)

⁵⁹ Prokopios, *op. cit.*, I. xii. 4.

⁶⁰ *Ibid.* I. xii. 4-5.

⁶¹ De Coulanges, *op cit.*, s. 15.

⁶² *Ibid.*, s. 16.

⁶³ Burada De Coulanges, Vergilius'tan Polydorus'un ölümü üzerine "Onun ruhunu da mezara kapattık" dediği aktarır. (*Aeneas*, III, 7) Aynı şekilde benzer ifadenin Ovidius'ta ve Genç Plinius'ta da bulunduğunu ekler. (Ovid, *Fast.* V. 451. Plinius, *Epistulaes*, VII. 27.)

Bknz. *Ibid.*, s. 16.

düşünürlerdi.⁶⁴ Cesedin yanına, ihtiyaç duyabileceği bazı özel eşyalarının konulması da aslında buradan çıkmıştır. Gömülme ihtiyacının ortaya çıkmış olmasını da bu anlayışın bir sonucudur, bir mezarı olmayan rûh, bir hayâlet olarak sonsuza dek durmaksızın dolaşacaktır.⁶⁵ Bu yüzden ki antikler, ölümün kendisinden çok, cenaze merasiminin doğru yapılmamasından doğan bir kaygıyı taşımışlardır. Yeraltındaki insanın artık yiyeceğe ihtiyacı yoktur, yine de yılın belli günleri onun mezarına yiyecek sunulur. Bunun rituelleşmesi, ölüye tapınmayı doğurmuştur, ki bu tapınış, dinlerin ve inançların en arkaik formudur; antikler ölülerini tanrısalılaştırmışlardır.⁶⁶ Ölüye tapınmayı hem Helenler, hem Latinler, hem Sabineler, hem Etrüskler, hem de Hintli Arilerde gözlemlenebilir.⁶⁷ İnsanlar İndira veya Zeus gibi tanrıları olmadığı dönemde ölülerine tapınıyor, onlardan korkuyor, onlara dua ediyorlardı. İlk kez, insan ölüye bakarken, teolojik düşüncelerini geliştirmeye başlamıştı.⁶⁸

Perslerdeki ölü gömmeye karşı tavrın kökeninde, ölüye tapınmaya karşı, çok uzun bir süreç içinde oluşmuş, güçlü bir tepki olduğunu düşünmek mümkün. Çünkü Persler de köken olarak Hint-Avrupalıdırlar ve

⁶⁴ *Ibid*, s. 17.

⁶⁵ *Ibid*, s. 17.

⁶⁶ *Ibid*. s. 21.

⁶⁷ De Coulanges, doğuda bu geleneğin kaynağı olarak Reg-Veda ilahilerine ve Manu yasalarına gönderme yapar ve Brahmanlıktaki ruh göçünün (*metempsychosis*) kökeninde bu inancı görür. (*Ibid*, s.22.)

⁶⁸ *Ibid*, s. 25.

arkaik olan unsurlar ortaktır. Ölü gömme ritüelleri, onların farklılaşan dünya algılarının bir uzantısıdır. Prokopios'ta ise Perslerin ölü gömme ritüellerinin ötekileştirilmesinin altında yatan, belki de Perslerin bu tepkisine karşı bir tavırdır; ötekileştirme defin âdetleri üzerinden yapılır.

II. 7. Askerî Bir Ritüel

Persler, metinde ağırlıklı olarak askeri nitelikleriyle karşımıza çıkarlar, çünkü zaten Prokopios'un *magnum opus*'u bir savaş tarihidir.

Askerlik yapısına dair anlatılarda dikkat çekici bir ritüel yer almaktadır: Bir düşmana karşı sefere çıkarlarken, imparator tahtında oturur, orduyu yönetecek general de yanında durmaktadır. Önlerinde çok sayıda büyük sepetler bulunmaktadır. Ordu imparatorun önünde geçit merasimi yapar ve her asker silahını sepetlerden birine bırakır. Bu sepetler imparatorluk mührü ile mühürlenir ve muhâfaza edilir. Ordu seferden döndüğü vakit, her asker imparatorun önündeki sepetlerden bir silah alarak geçer. Sepetlerde kalan silahlar sayılınca, seferde kaç kişinin hayatını yitirdiği görülür. Prokopios, Perslerde çok eski dönemlerden beri muhâfaza edilmiş bir ritüel olduğunu söyler.⁶⁹

⁶⁹ *Ibid.* I. xviii. 52, 53. Bir orduda kayıpları tespit etmenin daha kolay ve pratik yolları varken neden bu tür bir ritüel uygulanıyor olabilir? Bu geleneğin sembolik anlamı düşündürücüdür. Bir sepete atılan silahın sembolik anlamı özellikle psikanalitik bir perspektiften düşünülürse, ölümün bir tür birleşmeymiş gibi cinselleştirildiğini görürüz.

Burada Prokopios'un ritüele karşı tavrı da belirginleşir, ritüelin arkasında bir rasyonalite arar ve eskiliğini vurgulayarak da tarihselliğini belirtir.

II. 8. Pers Ordusunun Bazı Özellikleri

Pers ordusunu askeri özellikler açısından ise, Prokopios Perslerin piyadelerini etkisiz bulur⁷⁰, okçuları Romalılara göre zayıf kalmaktadır⁷¹, uzun kalkan kullanmaktadırlar,⁷² savaşta onlar için özellikle fil kullanmaları etkilerini arttıran bir unsurdur⁷³, nehirlere köprü yapma becerileri ise Prokopios'ta hayranlık uyandırmaktadır⁷⁴.

II. 9. Gündelik Rutinler ve Yasaya Bağlılık

Perslerin Prokopios'a göre diğer tüm halklardan ayrıldıkları bir nokta vardır. Gündelik yaşam rutinlerini sürdürmekte aşırı katı ve kararlıdırlar.⁷⁵

Yaşayanlar silahlarını sepetten alırlar, geriye kalanların yani ölülerin silahları sepette kalmıştır, bir anlamda sanki doğa onları yutmuş, içine almıştır.

⁷⁰ *Ibid.* I. xiv. 25.

⁷¹ *Ibid.* I. xviii. 32-33.

⁷² *Ibid.* V. xii. 20.

⁷³ *Ibid.* VIII. xiii. 4.

⁷⁴ *Ibid.* II. xxi. 22.

⁷⁵ *Ibid.* II. xxviii. 25.

Yasaları ise herkese açık değildir ve her zaman yasaların gerektirdiklerini yapmaksızın oldukça ağırdır.⁷⁶

Pers imparatorlarının, verdiği sözü yerine getirmekle, eski yasaya bağlı kalmak arasında yaşadığı gerilimler metinde belli yerlerde verilir, Prokopios Persler için geleneklerine sıkıca sahip çıkmanın özellikle de yasaya bağlılığın önemini vurgular.⁷⁷

Platon'un Persleri iktidar yapısını tanımlarken kullandığı kölelik ve despotizm kıstasları⁷⁸ Prokopios'un Persleri için de geçerli midir? Despotik iktidarın yasasını "ihlâl"⁷⁹ olarak tanımlarsak, Sāsāni Persler için bunu söyleyebilir miyiz? Metinde imparatorun yasaya değil de verdiği söze bağlı olduğu tek olay dışında,⁸⁰ yasaya daima bağlı kalınmıştır. Yasanın ihlâli ancak verilen sözden dönülmesinin ağırlığı sonucunda yapılmıştır, oysa ki Prokopios'un Hestia vurgusu hatırlanırsa, ve Hestia'nın İskitlerdeki rolü göz

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Pers Kralı Pacurius, verdiği sözle yasayı çiğneme arasında kalınca büyük bir gerilim yaşasa da, verdiği sözden dönmeyi kendine yakıştıramaz. (Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. v. 33.) Pers Kralı Kubâd da, kendisini ilk kutlamaya gelen kişiyi "hanarannis" yapacağını vaad edince, makamın kalıtsallığını ihlâl edeceği için yasaya uyma ve sözünü tutma arasında ciddi gerilim yaşar. Lakin kendisini kutlamaya gelen kişi "hanarannis" olan Gousanastades'in akrabası Adergoudoubades olunca bu sorun kendiliğinden çözülür. (*Ibid.* I. vi. 16-17) Aynı Kubâd, ölen eşini gömerek cezası idam olan bir suç işleyen en yakın dostu Seoses'i kurtarmak ile yasayı uygulamak arasında kalınca, yasanın uygulanmasını seçecektir. (*Ibid.* I. xi. 37.)

⁷⁸ Platon. *Yasalar*. 694 a.

⁷⁹ Tanım Hartog'a aittir. (Hartog, *op. cit.*, S. 317.)

⁸⁰ Prokopios, *op. cit.*, I. v. 33.

önüne alınırsa, imparatorluk ocağında verilmiş sözün bağlayıcılığı daha iyi anlaşılır.⁸¹ (Yasa ihlâl edilmese de, yine de Hüsrev sözlerini tutmayacaktır.)

Kyros, ideal bir imparator figürüyse, oğlu Kambyes ise ilk despot figürüdür, deyim yerindeyse “despot” düşüncesinin de ilk cisimleştiği figürdür, despotun arketipidir. Oysa bu figür sırf doğuya mı aittir? Sparta’dan bir örnek olarak pekala Kleomenes hatırlanabilir⁸², ama asıl örnek Caligula olmalıdır. Caligula, Kambyes’in zorladığı sınırları da zorlamıştır ve despot tanımına ondan daha çok uymaktadır. Peki, Doğudan çok daha farklı bir gelişme izlemiş olan, hukukun üstünlüğünün yüzyıllardır korunduğu Roma geleneğinde böyle bir figür nasıl ortaya çıkabilmiştir?⁸³ Bu soruya hazır ve çabuk bir yanıt verilemese de, doğu despotizmi imalatçılarının dâimâ göz önünde bulundurmaları gereken bir figürdür aslında Caligula.⁸⁴

⁸¹ Hartog, İskitlerde Hestia tapımını tartışırken, mekana bağlı Tanrıca Hestia’nın göçebe İskitlerde mekanını kraliyet ocağında bulduğunu, ve kraliyet ocağının kutsal aile ocağı olduğunu, kralın ocağında edilen yalan yeminin kralı en hasta eden yemin olduğunu ileri sürer. (Hartog, *op. cit.*, s. 130.)

⁸² Hartog, Sparta kralı Kleomenes ve Kambyes’in iki “koşut yaşam”ının yazılabileceğini söyler. *Ibid.*, s. 317.

⁸³ Kanımca bu soruya en iyi yanıtı veren antik yazar Tacitus’tur. *Annales*’in giriş bölümünün dikkatlice okunması bunun için yeterlidir. (Tacitus. *Annales.* I.)

⁸⁴ Kershasp’ın aklındaki örnek ise imparator Nero’dur. Bknz. Kershasp, P. *Studies in the Persian History.* London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1905, s. 121. Hüsrev Anuşirvan karakteri üzerine literatürdeki en geniş tartışmalardan biri Kershasp’a aittir, ancak Hüsrev’in biyografisinin temel kaynaklardan olan Prokopius’a karşı tutumu yüzeyseldir. Kendi imal ettiği Hüsrev portresi ise ağırlıklı olarak çok sonraki tarihli Arap kaynaklarına dayanmaktadır. Doğu despotizmi konusundaki tutumu ise çelikilidir, antik İran hükümdarlarının doğu despotu olarak nitelendirilmesine çok şiddetli karşı çıkışlarda

Temel niteliği “yasanın ihlâli” olan doğu despotu figürü, aslında Prokopios’un metinlerinde (şayet onun olarak kabul edersek) özellikle *Anekdotâ*’da yer aldığı şekilde Justinianus’tur. Bir yanda Roma tarihinin en büyük hukuk kodifikasyonu yapılırken, bir yanda bütün yasalar ve gelenekler çiğnenmektedir. *Savaşların Tarihi* ve *Yapılar* yapıtlarında ideal bir imparator olarak temsil edilen Justinianus, *Anekdotâ*’daki temsili itibarıyla tam bir doğu despotudur.

Persler de en büyük hukuk kodifikasyonları olan *Matikan*’ı⁸⁵, tıpkı *Corpus Iuris Civilis* gibi Geç Antikçağda tamamlamışlardır. Bir halk kendisini temsil edecekse, en önemlisi onun kendi ürettiği metinlere bakmaktır. Bu açıdan *Matikan* önemli bir kaynaktır ve sanılanın aksine Sāsāniler İrani’nin *mutlak monarşi* değil, *meşruti monarşi* olduğunu gösterir.

Prokopios’ta, Perslerin yasaya bağlılığı vurgusunun ardında yatan, modelleştirme stratejisi olarak görünmektedir. Kendi ülkesinde yasa egemenliğinden uzaklaşıldığı bir dönemde, bu vurgu daha da anlam kazanmaktadır.

bulunmakla birlikte, kendisi İslam hükümdarlarını doğu despotu olarak nitelemektedir. Bknz. *Op cit*, s. 122.

⁸⁵ Anonim. *The Laws of The Ancient Persians as Found in The “Mâtîkân ê Hâzâr Dâtastân” or “The Digest of a Thousand Points of Law”*. İng. çev. ve haz. S. J. Bulsara. Mumbai, The K. R. Cama Oriental Institute. 1999.

II. 10. Mavilerdeki Bir Pers Etkisi

Anekdota'da hipodrom hiziplerinden Mavilerin saç bırakma âdetlerindeki değişikliği tartıştığı bölümde, bıyık ve sakallara hiç dokunmadan uzattıklarını ve bunun aslında bir Pers geleneği olduğunu anlatır.⁸⁶ Böylelikle dolaylı olarak Perslerin gündelik hayatına ilişkin ufak bir detay daha elde etmiş oluruz. Prokopios ise saç bırakma âdetlerindeki bu değişikliği kınadığını bize hissettirir, bu tür etkilere karşı muhâfazakârca bir tutum içindedir.

II. 11. Aktarılan Âdetlere Toplu Bir Bakış

Eğer Herodotos'u bir tarihçi değil de bir antropolog olarak ele alsak, onu iyi bir antropolog olarak addetmemize yetecek derecede veriyi yapıtında buluruz. Lâkin aynı şeyi Prokopios için söylememiz pek mümkün görünmemektedir. Aktarılan âdetler dâimâ yeri geldikçe, anlatıdaki bazı olayları daha iyi anlamamız için aktarılmış âdetlerdir.

Prokopios'un bize Perslerin yaşamı ve âdetleri ile ilgili fazla bir şey aktarma isteği yoktur. Bunun bir nedeni, döneminde gereken bilgilerin hali hazırda biliniyor olması da olabilir. Başkaları tarafından daha ayrıntılı

⁸⁶ Prokopios. *Anekdota*. vii. 9. Maviler sakal konusunda Persleri taklit etmelerine karşın saç kesimleri açısından onlardan farklıdır. Mavi hizibinin mensupları, saçlarının alından şakaklara kadarki kısım kısa kesmekte ve geriye kalan kısım oldukça uzatmaktadır. Prokopios bu saç modelinin, Hunlar'ın saç kesimine benzediğini söyler ve dış görünüşteki bu tür modalara karşı tepkisini ortaya koyar. (*Ibid.* vii. 10.)

işlenmiş olan bir konuyu tekrar etmek ve anlatısına katmayı tercih etmemiş olduğunu düşünebiliriz. Mesela ardılı Agathias, Perslerle ilgili olarak kendinden önceki literatüre hakim olduğunu özellikle hissettirir, oysa Prokopios'un bu türden bir kaygısı bulunmamaktadır.

Prokopios, tanımladığı halklar arasında onların lükse tutkunluğu ve sertliği arasında kademelendirme yapar. Döneminde yaşayan tüm halklar arasında en lükse tutkun olanlar Vandallardır, kendilerini çok kolaylıkla lükse kaptırmış ve gevşemişlerdir.⁸⁷ Oysa onların komşuları olan Mağribîler ise kendi döneminde yaşayan en dayanıklı halktır, Prokopios anlatısında onların zor hayat koşullarını ve sert karakterlerini vurgular.⁸⁸

Aslında burada arka planda Roma'da uzun süre hakim olan hedonist ve stoacı felsefe ve iki ayrı yaşam tarzı arasındaki ayrım yatmaktadır. Vandallar hedonist, Mağribîler ise stoacı karakter özellikleri sergilemektedirler.

Eğer Prokopios'un bakışındaki iki kriter bu ise, Persler burada hangi çizgiye daha yakındır? Prokopios, Persleri diğer halklardan ayrı şekilde ele alır, Romalıları diğer halklardan üstün tutsa da, Persler açısından belirleyici unsur eşitliktir, tüm halklar içinde Romalılara denk gördüğü tek halk Perslerdir.

Geç Antikçağ'ın en yetkin tarihçilerinden birisi olan Ammianus Marcellinus'un aktardığı yazışma biçimini bunu açıklıkla gösterir. Sāsānî

⁸⁷ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. IV. vi. 5-10.

⁸⁸ *Ibid.* IV. vi. 5, 10-13.

İmparatoru Şapor, Roma imparatoru Constantius'a yazdığı mektuba şu şekilde başlamaktaydı:

“Ben Şapor, Şâhlar Şâhı, Yıldızlar ile ortak, Güneşin ve Ay'ın kardeşi, kardeşim Constantius Caesar'a en içten selamlarımı sunarım.”⁸⁹

Constantius'un cevap mektubu da, benzer bir girişle başlamaktadır:

“Ben Constantius, denizlerin ve karaların fatihi, ebedî Augustus, kardeşim Kral Şapor'a en içten selamlarımı sunarım.”⁹⁰

Bu mektuplaşmalardaki hitap tarzının en dikkat çekici yanı, geç antik dünyanın en büyük iki devletinin hükümdarlarının birbirlerini kardeşi olarak selamlamalarıdır. Bu mektuplar, tam da iki büyük güç arasındaki eşitlik temelindeki ilişkileri yansıtan bir belgedir. Bir Roma imparatorunun “kardeşim” diye hitap ettiği başka bir yabancı kral yoktur. Prokopios'u okurken de, onun döneminde de sürmekte olan bu eşitlikli ilişkiyi göz önünde bulundurmamak şarttır.

⁸⁹ “Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis et Lunae, Constantio Caesari fratri meo salutem plurimam dico.” (Ammianus Marcellinus. *Rerum Gestarum*. XVII. 5. 3.) Ammianus'un metninde Şâhenşâh karşılığı olarak Latince “Rex regum” sıfatı geçmektedir, ki bunun çevirisi “Krallar Kralı” olarak yapılır. Prokopios'ta ise hem Perslerin hem Romalıların yöneticilerinin sıfatı imparator anlamına gelen Yunanca “Basiléus” sıfatıdır.

⁹⁰ “Victor terra marique Constantius, semper Augustus, fratri meo Saporis regi salutem plurimam dico.” (Ammianus Marcellinus. *Rerum Gestarum*, XVII. 5. 10.)

Prokopios'taki Pers temsilini Herodotos ile kıyaslırsak, Herodotos'un Persleri ile Prokopios'un Persleri arasında belli bir farklılığın mevcut olduğunu görürüz. Herodotos'ta Persler, özellikle Kyros döneminde sert bir halk olarak belirirler, ama Kyros'tan sonraki dönemde yeni âdetler benimsemeleri ve eski âdetleri göz ardı etmeleri, onları “sert barbarlar” olmaktan “yumuşak barbarlar” olmaya dönüştürür, bu dönüşüm süreci özellikle Dareios döneminde tamamlanmıştır.⁹¹ Prokopios'ta benzer bir dönüşüm teması vardır, ama bu dönüşüm teması Persler üzerinden değil, Vandallar üzerinden anlatılmıştır, sert barbarlar olarak ortaya çıkan Vandallar, bir kuşak içinde, lükse en tutkun halk haline gelmişler ve yumuşak barbarlara dönüşmüşlerdir. Gotlar için bu dönüşümün tehlikesini gören Theoderik olmuştur, bu nedenle de Gotların çocuklarının Roma eğitimi almasını yasaklamıştır.

Prokopios'un Persleri ise Herodotos'un Perslerinden daha farklıdır. Askeri başarılarıyla dikkat çekerler, kültürleri, yönetimleri Romalılara denk, medeni bir halk olmalarına karşın, “sert barbar” özelliklerini koruyor görünürler. Yaşam tarzlarını korumada gösterdiği muhâfazakârlık,

⁹¹ Holton, John G. D. *Herodotos' Portrayal of the Persians*. Yüksek Lisans Tezi., Dalhousie Üniversitesi, Halifax, Nova Scotia, 2001, s. 52. Holton'un Herodotos'ta gözlemlediği bir kalıp özellikle dikkat çekici: Büyüme ve çökmenin döngüselligi, hem Perslerin tek tek kralları incelendiğinde görülür, hem de Persler bir halk olarak incelendiğinde. Mesela Kyros, İskit seferi ile Kroisos'un hatasını yineler, kendinden daha sert ve aslında fethetmeye değmeyecek bir halka karşı sefere çıkar. Kambyses'in Etiyopya seferi, Darius'un İskit seferi bu tür seferlerdir. Bir bütün olarak bakılınca da, Kyros'tan Kserkses'e kadar olan Pers tarihi de bu döngüyü yineler. Bknz. Holton, *op cit*, s. 53. Bu kalıp Prokopios'ta hem Vandallar'ın Mağribilerle savaşında, hem de Perslerin Akhunlarla savaşında mevcuttur.

yasalarına bağlılığı, Prokopios'un gözünde bu halkı Romalılara oranla stoacı çizgiye yaklaştırmaktadır. Anlatısında açıkca bir idealleştirme olmasa da, bu niteliklerini takdir ettiğini bize hissettirmektedir.⁹²

l gömme törenlerine ilişkin bölümlerde görüldüğü üzere, bazı detlere karşı duyduğu yadırgama, Persleri ötekileştiren bir unsurdur. Yine de bazı detlerin kökenine dair, mesela ateşin Perslerde kutsallığına ilişkin Romalılardaki Hestia ile kurduğu bağ, Prokopios'un tam bir ötekileştirme stratejisi izlemesini engeller. Persler kısmen ötekileştirilmiş, kısmen modelleştirilmiş bir halktır. Roma için Perslere bakmak bir anlamda aynaya bakmaktır.

⁹² çünkü Belisarius'ta takdir ettiği, üstün askeri nitelikler Pers komutanlarında da görülmektedir. Bunları açıkça vmemiş olsa da, bir kimsede takdir ettiği bir özelliği başkasında takdir etmiyor olduğunu düşünmek zor, Romalıların geleneksel düşmanlarında dahi olsa.

III. PROKOPIOS'TA KYROS İMGESİ

Antik Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Kyros, Prokopios'un yapıtlarında, Justinianus ile karşılaştırılarak ele alınmıştır.⁹³ Kyros'un ilk anıldığı yer olan *Savaşların Tarihi*'nde, Prokopios Justinianus'a yönelik ithâmlara karşı imparatoru savunmak için bir karşılaştırma yapar.⁹⁴ Justinianus'a yöneltilecek yayımlacılık ithâmı, Prokopios'a göre her imparatorun izlediği bir politikadır. Bu suçlamalar Pers imparatoru Kyros'a da yöneltilebilir, Makedonyalı İskender'e de. Burada iki büyük imparatorluk kurucusunun politikaları olumlu olarak ele alınmıştır. (Ama bu olumlama tersine de dönebilir, Hüsrev'in yayımlacılığının olumsuzlanması bir çelişki değil midir? Aynı şekilde Gotların ve Vandallar'ın istilalarının farkı nedir? Hangi keskin çizgilerle ayırt edilebilir?)

Prokopios, Kyros'u ayrıca *Yapılar* kitabında ele almıştır. Kendi dönemine değin, gelmiş geçmiş krallar ve imparatorlar içinde, en iyisinin Pers imparatorluğunun kurucusu Kyros olduğunu söyler.⁹⁵ Ksenophon'a yaptığı açık atıf ise, Prokopios'un bu olumlu Kyros imgesinin kaynağını gösterir: *Kyros'un Eğitimi*. Ksenophon, bu çalışmasında, Kyros'u ideal bir devlet adamı olarak idealize eder. Ksenophon her ne kadar Persler ile yakın

⁹³ Metinde Akhaemenid hanedanından sadece iki Pers İmparatoru'nun ismi anılır. Kyros ve Kserkses. Kserkses sadece *Yapılar* kitabında Hellespontos'a kurduğu köprü nedeniyle yer alır (Prokopios. *Yapılar*. V. iii. 8.) ve hakkında olumlu-olumsuz bir yargıda bulunulmaz.

⁹⁴ *Ibid*. II. ii. 15.

⁹⁵ *Ibid* I. i. 12.

temas halinde olmuşsa ve bu ilişkilerinin onun çalışmasına en azından sözlü gelenekten önemli katkılar yapmış olacağı ihtimâli göz önüne alınsa da, metindeki Kyros tarihsel Kyros'a oranla daha mükemmelleşmiştir.

Prokopios burada dikkat çeken bir eleştirelilik sergiler: Kyros'un gerçekten Ksenophon'un tanımladığı kişi olup olmadığını bilmediğini söyler.⁹⁶ Burada aslında temsil sorununa ilişkin bir farkındalık da mevcuttur. Ksenophon'un Kyros'u, tarihsel Kyros ile ne denli özdeştir?

Peki aynı soruyu Prokopios'a sorabilir miyiz? Prokopios'un Hüsrev'i, Theoderik'i, Justinianus'u ve diğer karakterleri ne oranda tarihsel olan karakterleri başarıyla yansıtırlar?

Belki şu tür bir argüman ileri sürülebilir: Prokopios'un Ksenophon'a olan eleştireliliği Ksenophon'un anlatısının bir tarih anlatısı olmayıp, ideal bir devlet adamı imgesi yarattığı bir tür pedagojik-biyografik metin olmasından kaynaklanıyor olabilir. Oysa bu argüman zayıf bir argüman olurdu, zira bir tür metindeki temsil biçiminin içerdiği sorunun, yani temsil

⁹⁶ *Ibid.* I. i. 13. Genelde modern tarihçiler, nasıl ki Ammianus Marcellinus Tacitus'un takipçisiyse, Prokopios'un da Herodotos ve Thukydides'in takipçisi olduğu kanısındalardır. Ammianus için bu önerme doğrudur, yapıtını başlattığı nokta Tacitus'un tarihini bitirdiği yerdir. Prokopios için ise bu açıdan bir tarihçinin ardılı olmasa da, gerek ait olduğu gelenek, gerek giriş kısımlarının ve stilinin benzerliği, onun Herodotos'un çizgisinde bir tarihçi olduğunu düşündürebilir. (Yalnız Tykhe'ye yaptığı atıflar onun Polybius'a daha yakın olacağı kanısı uyandırmaktadır.) Metinlerde Herodotos'a sadece bir yerde atıf olmasına rağmen (Prokopios. *Savaşların Tarihi*. VIII. vi. 12-15), Prokopios'un Ksenophon'a karşı eleştirelilik sergilediği bu tavrın kaynağı muhtemelen Ksenophon'un Kyros'unu Herodotos'un Kyros'u ile yaptığı bir karşılaştırmanın sonucu olabileceği kanısındayım.

edileni ne denli yansıtılabildiği sorununun, bir başka tür metinde (mesela bir tarih anlatısında) olmayacağı yönünde bir yaklaşıma gerçekten sahip olmuş olsa, bu ancak onun için bir yanılsama olurdu.

*Anekdot*a'yı, eğer Prokopios'un metni olarak kabul edersek yazara şu soruları yöneltebiliriz: Hangi temsil gerçeğe daha yakındır? Mesela *Savaşların Tarihi*'ndeki üstün devlet adamı niteliklerine sahip Justinianus portresi mi, yoksa *Anekdot*a'da tasvîr edilen demonik bir doğaya sahip Justinianus portresi mi?⁹⁷

Modern tarihçiliğin yaptığı gibi *Anekdot*a Prokopios'un bir çalışması olduğu kabul edilerek ele alınırsa, birçok karakter için ortada belirmiş olan ikili bir temsil biçimi yer alacaktır. (Mesela iki ayrı Justinianus portresi gibi.)

Prokopios'un tarihsel metinlerdeki temsil sorununa ilişkin çekincesi, Prokopios'un kendi metinleri göz önüne alındığında daha da anlam kazanmaktadır. Prokopios, Ksenophon'u ele alırken, tarihsel Kyros'un metindeki Kyros olup olmadığını çekincesini belirttikten sonra,

⁹⁷ Prokopios. *Anekdot*a. xii, 13-15. Bu metinde Justinianus'a yöneltilen suçlamalar içinde, "demonik" bir doğaya sahip olma suçlaması özellikle dikkat çekicidir. Ne *Savaşların Tarihi*'nde, ne de *Yapılar* kitabında eleştirilen, veya ötekileştirilen hiç kimse için "daimonik" benzetilmesi yapılmamaktadır. Her ne kadar Prokopios bu bölümdeki atıfla Homeros'a ve Aiskhylos'a gönderme yapıyorsa da; daimon temasının ele alınış biçimi olarak Erken Antikçağ'ın anlayışından çok, Ortaçağ retorikğine daha yakındır ve okuyucuda daha geç tarihli bir montaj ihtimâli kuşkusunu uyandırmaktadır. Eğer bu Prokopios'un kullandığı bir temaysa, niye sadece bu metinde, sadece bu pasajda ve sadece Justinianus için kullanılmış olduğu sorusu, cevabı düşünülmesi gereken bir sorudur.

Cyropedia'daki Kyros'u ele alır ve ondaki özellikleri Justinianus ile kıyaslar.⁹⁸ Homeros'a atıf yapan Prokopios, Justinianus'un kalıçlıkla kral olan birine kıyasla doğası gereği bir kral özelliklerine sahip olduğunu, Homeros'un *Odyseia*'sına atıfla "bir baba gibi anlayışlı"⁹⁹ olduğunu, Kyros'un karşılaştığı güçlüklerin onun karşılaştığı güçlükler yanında bir "çocuk oyunu" olduğunu belirtir.¹⁰⁰ Eğer, Prokopios'un gözünde kendi gününe kadar gelmiş en iyi yönetici Kyros ise, onu aşabilmiş yegane kişi de Justinianus olmuştur.

Prokopios ayrıca, Suriye'de Yahudiler tarafından inşa edilmiş bir kaleyi anlatırken, kalenin isminin Kyros olduğunu ve bu ismin kendilerini esaretten kurtaran Kyros tarafından ona şükranlarını belirtmek için verilmiş olduğunu söyler.¹⁰¹ Burada da çizilen yine önceki anlatılarla uyumlu, olumlanan bir portredir.

Çizilen tüm bu olumlu portre, sadece *Savaşlar'ın Tarihi* ve *Yapılar* çalışmaları birlikte ele alınırsa geçerlidir. Eğer *Anekdot*'daki Justinianus

⁹⁸ Prokopios. *Yapılar*. I. i. 15-17.

⁹⁹ Homeros. *Odyseia*. II, 47, XV. 152. Metindeki atıf için; Prokopios. *Yapılar*. I. i. 15.

¹⁰⁰ Prokopios'un metinlerini İngilizce'ye çeviren H. B. Dewing, burada bir sözcük oyununa işaret eder. *Cyropedia*'da eğitim anlamına gelen "*paideia*" yerine Prokopios çocuk oyunu anlamındaki "*paidia*" kelimesini kullanır. (Bknz. Procopius, *Buildings*. Loeb Classical Library, No. 343, Çev. H. B. Dewing, Harvard University Press, 2002, s. 8-9, Dipnot no.2) Kaldellis, çocuk oyununa dair etimolojik tartışmada, Herodotos'un, Kyros'un çocukluğunda oynadığı, ve kendisinin kral olduğu bir oyunun anlatıldığı bölümü (Herodotos, *op. cit*, I. 114.) de Prokopioscu bir ironi ile hatırlatır. (Kaldellis, *op. cit*, s. 56)

¹⁰¹ Prokopios. *Yapılar*. II. xi. 2.

portresi göz önüne getirilirse, çizilen Kyros (ve İskender portresi), eğer gerçekten Justinianus'a paralel olarak ele alınıyorsa¹⁰², o halde Prokopios'un Kyros'a karşı tutumu da olumsuzdur.

Prokopios'un amacı ister övgü, ister eleştiri olsun, bu metinlerdeki Kyros portresi aslında etkiyi arttırmak için, amaç övgüyse iyi özellikleriyle, amaç yergiyse kötü özellikleriyle, ama asıl karakterin (övülen/yerilen) etkisini arttırıcı bir işlev yüklenmektedir. Temsil sorunu bakımından, Prokopios da, bir bakıma çekince koyarak eleştirel yaklaştığı Ksenophon'un çok uzağında değildir.

¹⁰² Kaldellis, bu pasajı tartışırken Prokopios'un metinlerinde Justinianus ile karşılaştırdığı diğer bir kişinin Themistokles olduğunu söyler. Kaldellis karşılaştırma için Themistokles'in seçilmesinin asıl nedeninin, Themistokles'in de köken olarak aşağı bir sınıftan gelmesiyle açıklar. (Kaldellis, *op. cit.*, s. 54) Oysa, Themistokles'in seçilmesinin kanımca bir nedeni, Kyros'un kurduğu yapının çöküşünün Themistokles'in zaferi ile başlamasıdır. Spekülasyon yaparsak, tıpkı bunun gibi, Justinianus için de kurucu ve yıkıcı nitelermeleri birlikte yapılabilir, kendi yaşamında kurduğu yapının çöküşü de kendi döneminde başlamıştır. Yine Kaldellis, Prokopios'un Justinianus'u Kyros'a benzetmesinin temelde Justinianus'un "barbar bir despot" olduğu şeklinde bir yorum getirse de, bu yoruma katılmak güçtür. (Kaldellis, *op. cit.*, s. 55.) Çünkü Prokopios'un Kyros'un bir despot olduğuna ilişkin belirttiği bir görüşü olmadığı gibi, atfı Ksenophon'a yapması, ona Ksenophon üzerinden olumlu bir bakışla baktığını göstermektedir.

IV. HÜSREV'İN PORTRESİ

Hüsrev karakteri, Prokopios'ta resmedilen tüm Pers karakterlerine oranla merkezî konumda bir karakterdir çünkü Justinianus dönemi Bizans-Sāsāni ilişkileri açısından en belirleyici olan kimsedir. Hüsrev Anuşirvan, Bizans kaynakları haricinde Ermeni, Süryani ve Arap tarihçiliğinde de portresi çizilen güçlü karakterde bir imparatorudur. Sebeos, Taberî ve Mesudî gibi tarihçilerin anlatılarında da yer almaktadır. Kalıcı bir iz bırakmıştır, nasıl ki Sezar'ın adı bir ünvana dönüşmüşse, Hüsrev'in ismi de ölümünden sonra bir ünvana, "kısra"ya dönüşmüştür.¹⁰³ *Savaşların Tarihi*'nin ilk iki kitabında devam eden yıkıcı savaşların sorumlularından biri olarak gösterilir.

Hüsrev'in portresi, aslında Prokopios'un çalışmalarında en fazla yer verilmiş, en merkezî Pers karakteridir. Diğer tüm Persler, Hüsrev'den önceki imparatorlar, komutanlar hep Hüsrev'e göre geri plandadır, metinde anlatılan Pers Savaşlarının ya evveliyatını anlatmak için yer alırlar, ya da Hüsrev'in dönemini daha iyi anlamak için. Hüsrev merkezîdir, çünkü Justinianus'un çağdaşıdır. (Belki de Justinianus'un aynadaki yansımasıdır.)

Bunun nedeni, birçok antik tarihçi için olduğu gibi, Prokopios için de ortak

¹⁰³ Garthwaite, Gene R. *The Persians*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2005, s. 108. Araplarca "Kisra" olarak bilinen, Yunanlıların Hosroes dedikleri, Pehleviceden transkripsiyon yapılırken kullanılan Husra, Hosrav, Hosrov gibi çeşitlemelerle kullanılan Hüsrev'in ismi üzerine bir tartışma için bkz. McCall, Daniel F. Review: Kisra, Chosroes, Christ, etc. *African Historical Studies*, Vol. 1, No. 2. (1968) s. 255-277. Nasıl ki Roma'nın ardından uzun yıllar "Caesar" lakabı dönüşümler geçirerek Kayzer, Çar gibi ünvanlar olarak kullanılmışsa, Kisra da ünvan olarak çok farklı bir coğrafyada kullanılmıştır. Frobenius'un saptadığı bir olgu, "Kisra" ünvanının Sudan'da kullanılmakta olduğudur. Gözlemlerini tarihsel bir açıklamayla desteklemeye çalışan Frobenius, II. Hüsrev döneminde Mısır'ı kısa bir süre ellerinde tutan Perslerin bir etkisi olabileceğini tartışır. En yakın temas bu görünmektedir. (Frobenius, *Voice of Africa*, C. II., s. 625'ten aktaran McCall, *op.cit.*)

olan bir nedene dayanmaktadır: Prokopios için kendinden önceki tarih, kendi dönemini anlamak içindir. Hüsrev de bu dönemin baş aktörlerinden biri olarak bu trajedinin bir parçasıdır....

IV. 1. Bir Anlatı Stratejisi

Savaşların Tarihi'nin ilk iki kitabı olan *Pers Savaşları*, bir anlatı stratejisi olarak, kendisi epey yaşlı olan imparator Arcadius'un, küçük yaştaki oğlu Theodosius'un kendi ölümü halinde, onun koruyucusu olma teklifini Pers imparatoru Yazdegerd'e sunmasıyla başlar. Yazdegerd bu teklifi kabul eder ve Prokopios'un deyimiyle asıl karakteriyle tanınmış bu imparator etkileyici bir erdem örneği sergileyerek Theodosius'u evlat edinir ve Roma Senatosu'na yazdığı mektupta Theodosius'un vasîliğini üstlenir ve ona karşı bir komplo kuracak herkesin kendi düşmanı olacağını ve komplocularla savaşaacağını bildirir.¹⁰⁴

Hüsrev'in anlatıya ilk girdiği sahnede ise¹⁰⁵ bunun tamamen tersi bir durum söz konusudur: Muhalefete ve tepkiye maruz kalmadan oğullarından birini imparatorluğun başına geçiremeyeceğini bilmektedir. Yasa, tahta en büyük oğlun çıkmasını buyurur; ama en Kubâd büyük oğul

¹⁰⁴ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I, ii, 8-9. Dikkat çekici nokta, Yazdegerd'in tüm anlatı içinde en olumlu portresi çizilen Pers İmparatoru olmasıdır. Prokopios, onun davranışını bir erdem örneği olarak sunar. Romalılar ve Persler arasında kurulan bu sıcak ilişki, Yazdegerd'in ölümü üzerine, Varranes'in başa geçmesi ve Romalılara savaş açması nedeniyle bozulacaktır. Bkz. *Ibid*, I, II, 11-12.

¹⁰⁵ *Ibid*, I, XI.

Kaoses'i beğenmemektedir ve bu görev için yeterli görmemektedir. İkinci oğlu Zames ise, tek gözü kör olduğundan ve Yasa sakat birinin tahta çıkmasına izin vermediğinden üçüncü oğul Hüsrev bu role uygun görünmektedir.¹⁰⁶ Sāsāni imparatoru Kubād'ın, ölümünden sonra, Pers asıllarının, kendi yerini alacak olan oğul Hüsrev'e karşı entrikalar yaparak devirecekleri endişesini taşımaktadır çünkü Pers asılları Zames'in yanındadır, hem iyi bir savaşçı, hem de erdemli olduğundan onu desteklemektedirler. Kubād bunun üzerine Romalılarla “savaşa, ve savaşın nedenlerine bir son vermek”¹⁰⁷ için, İmparator Justinus'un oğul Hüsrev'i evlat edinmesini ister.¹⁰⁸

Bu noktada Prokopios özellikle Kubād'ın barışçıl bir yaklaşıma sahip mektubunun tamamını aktarır.¹⁰⁹ Burada genel olarak çizilen saldırgan Pers karakteriyle uyuşmayan bir olgudur ve belki tam da bu çelişkiyi vurgulamak için mektup metne dahil edilmiştir.

Anlatı özellikleri açısından burada şu noktaya dikkat edilmelidir: *Savaşların Tarihi*'nde anlatılan ilk olay, Yazdegerd'in Theodosios'un vasıflığını üstlenmesidir. Başlangıç noktasının bu olaydan başlaması, geç Antikçağ'ın iki büyük devleti arasında tesis edilebilecek kalıcı bir barış özlemini dile getirmektedir.¹¹⁰ Bu özlemi bitiren, erdemli bir imparator

¹⁰⁶ *Ibid*, I, XI, 1-5. Ayrıca Prokopios Kubād'ın Hüsrev'i özellikle sevdiğini belirtir.

¹⁰⁷ *Ibid*, I, xi, 6

¹⁰⁸ *Ibid*.

¹⁰⁹ *Ibid*. I, xi, 7-9.

¹¹⁰ Bu sadece Prokopios'a ait bir duygu değildir. Prokopios'un çağdaşı olan Patrisyen Pertus, Roma ve Pers İmparatorluklarını, “dünyanın iki feneri” olarak nitelemektedir. Birinin ışığı dâimâ ötekini gözlerini kamaştırmaktaydı; bu iki güç birbirlerinin tamamen

yerine geçen ve olan Yazdegerd yerine onun erdemlerinden yoksun bir imparator olan saldırgan Varranes'in geçmesidir. Talih bu durumu tersine çevirmiştir, bu sefer oğluna vasî atanmasını isteyen Pers imparatorudur. Kubâd'ın mektubuna yer verilmiş olması da, Perslerden gelen barışçıl bir teklifin gösterilmesi içindir.

İmparator Justinus'un ve henüz imparator olmamış Justinianus'un ilk tepkileri aşırı sevinç göstermek olmuştur.¹¹¹ Roma hukukunun düzenlediği biçimde evlat edinme işleminin düzenlemeleri başlamışken, bu sırada quaestor görevinde bulunan, dürüst ve hiç rüşvet yememiş olması gibi nitelikleriyle bilinen imparatorluk danışmanı Proklus'un itirazıyla işlemler durdurulur. Proklus, evlat edinme talebinin reddedilmesini hararetle önerir. Prokopios, Proklus'un söylevine de tıpkı Kubâd'ın mektubuna yaptığı gibi söylevin tamamını aktararak anlattısında yer verir. Proklos'a göre "barbarlar" asıl niyetlerini gizlemektedirler, onlar için bu girişimin arkasında yatan saik, Romalıların imparatorluklarını yasal yoldan kendi imparatorluklarına katma girişimidir.¹¹²

yokolmasını istememeliydiler. (Bkz. Pertus Patricius. Frg. 13; Dignas, Beate ve Engelbert Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbors and Rivals*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 265.)

¹¹¹ Prokopios, *Savaşların Tarihi*. I, xi, 10-11.

¹¹² Justinianus açısından bu durum ciddi bir hukuki sorun yaratabilirdi: Eğer amcası Justinus Pers imparatorluğu veliahtı Hüsrev'i evlat edinse, Hüsrev'in hukuki olarak tahtta hak iddiâ etmesi söz konusu olabilirdi. Eğer yine de Justinianus tahta geçse ve bu nedenle Hüsrev ona "haklı savaş" ilan etse bu sefer bu durum kendi meşruluğunu sarsıcı bir durum yaratacaktı. Prokopios bu bölümde, teklif başta her ne kadar Justinianus'un hoşuna gittiyse de, aslında tahtta beklentisi olduğunu ve bu duruma sevinmesinin beklentisiyle çelişki

Burada birbirine zıt iki durum kurgulanmıştır¹¹³, talihin ters dönüşü olarak görünen bu iki durum dikkatlice incelendiğinde bir sorunsal gizlemektedir. Birinci durumda Yazdegerd Theodosius'u evlat edinir, ikinci durumda ise Justinus Hüsrev'i evlat edinmek üzereyken yapılan bir uyarı sonucu bundan kaçınır. Birinci durum Prokopios tarafından olumlanan bir durumsa (ki Isdigerdes'in bu davranışı Prokopios tarafından erdemli bir davranış olarak kabul edilir) ikinci durum olumsuzlanması gereken bir durumdur. (Birinci durum erdem örneği olarak gösteriliyorsa ikincisi ise bir edemsizlik olarak gösterilmelidir.) Prokopios, Proklos'u konuşurur, etkili belagatına yer verir ama kendi ağzından bir görüş ileri sürmez, açıkça övmez veya kınamaz. Ama Perslerle olan savaşların sorumluluğunun kısmen de olsa kendi bulunduğu tarafta olduğunu gösterir.¹¹⁴

yarattığını incelikli bir üslupla belirtir. (*Ibid*, I, XI, 10.) Proklos'un uyarısından sonra Justinianus'un bu durumu engellemeye var gücüyle çalıştığını düşünmek pekala mümkün.

¹¹³ Üslup açısından bu bölüm Carney'in, Plutarkhos'un Marius biyografisinde kullandığı üslup üzerine yaptığı incelemesinde, dikkat çektiği bir noktayı çağrıştırmaktadır.. Plutarkhos, Marius biyografisinde, ilk başta Metellus, halktan aldığı oy ile dönen Marius ile karşılaşmamak için Afrika'yı terk eder (Plutarkhos. *Marius*. 10.I, 2.), daha sonra ise Marius, halktan aldığı oy ile dönen Metellus ile karşılaşmamak için Afrikayı terk eder (Plutarkhos. *Marius*. 31.I, 2). Carney bu ve buna benzer metindeki karşıt durum kurgulamalarını "kelime-yankısı" dediği bir teknikle açıklar. (Carney, "Plutarch's Style in the Marius". *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 80 (1960), s.24.) Talih'in paradoksal tersine döndüğü bir durumu betimlemek için kullanılmış olan bu tekniğin tıpkısı olmasa bile benzeri, Prokopios tarafından bu bölümde kullanılmıştır.

¹¹⁴ Polisiye bir mantıkla, bu durumda kimin karlı olduğu düşünüldüğünde bunun Justinianus olduğu görülecektir. Proklos bir anlamda Justinianus'un kaygılarının sözcüsü olmuştur. Bu görüşme 518 yılında yapılmıştır ve Justinianus ancak bu olaydan 9 yıl sonra, yani 527 yılında Justinus tarafından tahta varis gösterilmiştir. Bunun anlatıldığı pasaj da dikkat çekicidir. Justinus Justinianus'u tahta varis olarak atadıktan kısa bir süre sonra ölmüştür. (Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xiii. 1.) Bu iki pasaj birlikte ele alınırsa bir suçlamanın

Tigris nehrinin kıyısında, barış görüşmeleri için evlatlığa alınma durumunun sonucunu bekleyen Hüsrev, bu sonucu öğrenince “derin bir şekilde yaralanmış”¹¹⁵ olarak, hiçbir sonuç almadan babasının yanına döner, ve Romalılara karşı kendisine yapılmış olan hakareten dolayı intikam yemini eder.¹¹⁶ Hüsrev’in “dignitas”ı zedelenmiştir ve daha sonra yıkıcı savaşlar ile onarılacaktır.¹¹⁷

mevcudiyeti düşünülebilir. Hüsrev’in evlat edinilmesi Justinianus’un doğrudan çıkarını etkilemektedir; sonuç olarak bu girişim engellenmiştir. Justinus’un nedeni gösterilmeyen ölümünden sonra ise iktidar artık Justinianus’tadır.

Eğer bu pasajlar, *Anekdot*a Prokopios’un metni olarak kabul edilirse anlam kazanabilir. Ama bu metni Prokopios’a ait bir metin olarak kabul eden biri, bu uslamlamaya karşı pekala şu soruyu da yöneltebilir: Madem Prokopios bu şekilde düşünüyordu niçin bunu da *Anekdot*a’da yazmadı? Justinianus’a yapılan birçok saldırı, eleştiri ve hakarete bu da eklenebilirdi. Bu tür bir soruya yanıt vermek çok kolay olmazdı. Birkaç ihtimâl göz önüne alınabilir; Prokopios *Anekdot*a’nın asıl yazarı olmayabilir ve *Savaşların Tarihi*’nde Justinianus’a Bizans-Pers ilişkilerinin bozulmasında kısmi sorumluluğundan dolayı bir eleştiri getirilmiş olabilir, *Anekdot*a Prokopios’a ait kabul edilirse, son halini almamış bir metin olduğundan, veya zaten daha önce değinmiş olduğu bir konuyu daha ayrıntılı açıklamaya gerek görmediğinden bu tür bir eleştirinin yer almamış olması anlaşılabilir.

Bu spekülatif okumanın burada yapılmasının nedeni sadece, Pers Savaşlarından metinde kimlerin sorumlu tutulduğuna bir açılım sağlama ihtiyacıdır.

¹¹⁵ Prokopios. *Savaşların Tarihi*, I. xi. 30

¹¹⁶ Prokopios, *op cit*, I. xi. 30. (Bu bölümde geçen dikkat çekici bir nokta da, eski adıyla Kolkhis Romalıların verdiği adıyla Lazika olan kentin eski çağlardan beri Perslere ait olduğu ve Romalıların kenti şiddete başvurarak almış oldukları iddiâsıdır. Bkz. *Ibid*. I. xi. 29.)

¹¹⁷ Metinde açıkça atıf yapılmamış olsa da, Romalıların “dignitas” kavramı hatırlanmalıdır. Dignitas yaralandığında mutlaka restore edilmelidir. Caesar için “*onuru, yaşamın kendisinden daha değerliydi*” (Julius Caesar, *Bellum Civile*, I, 9, 2) ve Rubicon’u geçme nedenlerinden biri buydu, tıpkı Gaius Marius’un “dignitas”ının da sürgünden döndüğünde Roma’yı bir tür terör dönemiyle sarsarak restore etmesi gibi. Hüsrev’in “dignitas”ı zedelenmiştir, intikam yemini eder ve daha sonraki savaşları için bir sebep elde eder.

IV. 2. Aile İçi Şiddet

Perslerin yönetici sınıfı bu veliahttan rahatsızlık duymaktaydılar¹¹⁸ ve Kubâd'ın ailesinden bir başka imparator seçmeyi düşünmekteydiler. Zames'e hayranlıklarına rağmen, yasa onun başa gelmesini yasakladığı için, Zames'in oğlu olan ve dedesinin adını taşıyan Kubâd'ı imparatorluk mevkiine getirmeyi planlıyorlardı, böylelikle Kubâd'ın koruyucusu olan Zames de imparatorluğun işlerini istediği şekilde yönetebilirdi.¹¹⁹ Komplocular planlarını Zames'e açarlar ve Zames de plandan hoşnut kalır ve Hüsrev'i uygun zamanda devirmek için fırsat kollarlar.¹²⁰ Ama planları keşfedilir, Hüsrev bundan haberdar olur.

Anlatının bu kısmı Hüsrev'i katı, kararlı ve acımasız olarak resmeder: Ağabeyi Zames'i kendi elleriyle öldürür,¹²¹ diğer tüm kardeşlerini ve

Oysa Ioannes Malalas'ın çizdiği Hüsrev portresi bundan daha farklıdır. İktidar olduğunda ilk icrââtı, bir elçi göndererek barış görüşmelerini başlatmak olmuştur ama Hüsrev'in bu girişimi Romalıların olumsuz tavrı nedeniyle başarısız olmuştur.

¹¹⁸ Bu rahatsızlığın nedeni olarak Hüsrev'in dengesiz karakteri gösterilir. Bknz. Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xxii. 3. Oysa Ioannes Malalas, Prokopios'un açıklamasına oranla bize daha ikna edici bir neden gösterir: Hüsrev'in daha iktidarının hemen başında Manicilere dinsel hoşgörü göstermesi, Mag'lar tarafından kabul edilmez görülür ve kardeşini başa geçirmek için girişimde bulunurlar. (Malalas, *Kronik*, XVIII. 69.) Burada Maniciler olarak bahsedilen grup aslında Mazdakçılardır. Oysa Arap tarihçiliğinin tamamının anlatısı bunun tersidir: Hüsrev Mazdakçıları ezer ve gücünü kaybetmiş Zerdüştiliği yeniden yapılandırır. Bunun dışında, Malalas ailesinden sadece kardeşini öldürdüğünü, ama asilleri ve din adamlarını öldürttüğünü söyler. (*Ibid.*)

¹¹⁹ *Ibid.* I. xxii. 4-5.

¹²⁰ *Ibid.* I. xxii. 5.

¹²¹ Kardeş katline Pers tarihinden bir örnek, Herodotos'un Tarihler'inde Kambyses'in kardeşi Smerdis'i öldürtmesidir. Kambyses Smerdis'i fiziksel üstünlüğünü kıskandığı için

kardeşlerinin erkek çocuklarını öldürtür, bu komploda yer almış veya yer almak üzere olan tüm Pers asıllarını öldürtür. (Bunların içinde kendi dayısı Aspebedes de vardır.)¹²² Burada yine göze çarpmayan bir zıt durum kurgulaması mevcuttur, Justinianus'un kendini devirmek isteyen komploculara karşı gösterdiği merhametle¹²³ karşılaştırılınca, Hüsrev'in tavrı zâlimcedir. Her ne kadar tahtını güvenceye almanın tek yolu buysa da, Prokopios onu kınadığını, anlatısının bu bölümünde bize hissettirir.

IV. 3. Bir Denge unsuru olarak Adergudunbades'in Portresi

Bu kıyımdan tek kurtulan Zames'in oğlu Kubâd'dır ve "hanarannis" olan Adergudunbades tarafından kurtarılır. Bu bölümde kurtarılış, antik literatürde örneğine sıkça rastlanılan türdendir. Öldürülmek istenen asîlzâde bir çocuk ona merhamet gösteren biri tarafından saklanır, saklayan kimse çocuğu öldürdüğünü söyler ve onu yetiştirir. Çocuk yetişince intikam alacaktır. Mesela Herodotos'un *Tarih*'inde Kyros'un büyükbabası Med imparatorundan saklanması ve yetiştirilmesi bu tür bir anlatıdır.¹²⁴

sürgün etmiş, daha sonra da bir rüyasından duyduğu vehim üzerine öldürtmüştür. (Herodotos, op. cit, III, 30.) Oysa burada ciddi bir komplo girişimi vardır, ve uygulanan şiddetin Herodotos'takine göre daha rasyonel gerekçeleri de mevcuttur.

¹²² *Ibid.* I. xxii. 6.

¹²³ *Ibid.* I. i. 10; I. i. 16.

¹²⁴ Leake, hem Braun'un (*Die Nachahmung Herodots durch Prokop* isimli yapıtında), hem de Greatrex'in (Procopius and The Persian Wars başlıklı yayınlanmamış doktora tezinde) bu benzerliğe dikkat çektiklerini belirtir. (John Edward Seymour Leake. *Khusrō and Xerxēs: The Sasanians in the "Distorting Mirror" of Classicizing Historiography*. Yüksek Lisans tezi. Open University. Milton Keynes, Buckinghamshire. 2008, s.27.) Bu benzerlik

Prokopios'un anlatısında ise, tema benzerlik gösterir ama sonuç farklı olacaktır. Kubâd, (veya onun ismini sahiplenen biri) imparatorluğun başkenti Byzantion¹²⁵ şehrine gelir ve Justinianus tarafından (ona karşı şüphesine rağmen) dostlukla karşılanır ve Kubâd'ın torunu olarak tanınır,¹²⁶ bu Kubâd ileride Narses'in ordusunda bir görevli olacaktır;¹²⁷ ama onu saklayan Adergudunbades ise, Hüsrev durumu öğrendikten sonra itaatsizliğin bedelini yaşamıyla ödeyecektir.¹²⁸

Adergudunbades karakteri Hüsrev'in katılığına ve acımasızlığına karşı anlatıda bir tür denge unsuru işlevi görür. Başarılı bir askerdir, Kubâd'ın döneminde oniki barbar halkla savaşmıştır ve onları Perslerin tebaası haline getirmiştir.¹²⁹ Bizzat Hüsrev tarafından "hanarannis" mevkiine getirilir,¹³⁰ ama merhamet gösterir, Kubâd'ın hayatını kurtarır. Trajik bir şekilde, oğlu tarafından Hüsrev'e ihbar edilir,¹³¹ eyleminin bedelini hayatıyla öder. Bir açıdan Stoacılığa yakın bir karakterdir, asker olarak erdemlere sahiptir, en

antik literatürde sıkça rastlanan bir kültürel kalıptır. Kyros'un hayatındaki mitsel unsurların, diğer mitolojik karakterliklerle ortaklaşalığının ele alındığı yetkin bir yorum için bkz. Otto Rank, *The Myth of The Birth of The Hero*. Baltimore: John Hopkins University Press. 2004, s. 20-30.

¹²⁵ Gerek Prokopios'un metninde, gerek dönemin diğer metinlerinde, Constantinopolis kenti, şehri (bir Megara kolonisi haliyle) ilk kurucusu Byzas'a atıfla Byzantion olarak geçtiği için, bu çalışmada da dönemin ruhuna uygun olması için bu ismi kullanmayı tercih ettim.

¹²⁶ *Ibid.* xxiii. 213-24.

¹²⁷ *Ibid.* VIII. xxvi. 13.

¹²⁸ *Ibid.* I. xxiii. 21. Dikkat çekici olan şey ise, Adergoudounbades öldürüldükten sonra, ona ihanet eden oğlu Varrames'in Hüsrev tarafından Chanaranges olarak atanmasıdır.

¹²⁹ *Ibid.* I. xxiii. 22. Prokopios'un Perslerin düşmanlarını da tanımlarken "barbar" kelimesi kullanması dikkat çekicidir.

¹³⁰ *Ibid.* I. vi. 15.

¹³¹ *Ibid.* I. xxiii. 13.

zor durumda bile seçme özgürlüğü olduğunu gösterir, seçimini yapar, bedelini öder ama iktidara karşı kendini özgürleştirmiştir.

Prokopios'un bu karaktere uzunca yer vermiş olması, metinde bir denge sağlar, bir halkın metindeki temsilinde tamamının ötekileştirilmesine engel olur. Bir karşılaştırma açısından daha geç dönemli bir batı Avrupa metnine göz atabiliriz: *Roland Şarkısı*. Burada Charlemagne'ın düşmanı olan resmedilen herkes kötüdür, karşı taraftan bir kimsede bile asıl bir karakter göremeyiz. Bu denli bir ötekileştirme Prokopios'ta (ve hiçbir önemli antik tarihçide) mevcut değildir. Temsil edilen halklara ait karakterlerin tamamen ötekileştirilmediği bir yaklaşım Prokopios'un belki de son temsilcilerinden olduğu klasik tarihyazımı geleneğinde varolan bir yaklaşımdır ve antik tarihçiliğe trajik boyutunu katar. *Savaşların Tarihi*'ne trajik etkisini veren de aslında budur, ve bu yaklaşım sonraki yüzyıllarda kaybedilecek bir yaklaşımdır.¹³²

IV. 4. Ekonomik Zorunluluklar: İpek Ticâreti ve Persler

Antiklerin metinlerinde ekonomik duruma ilişkin ipuçları buluruz, ama Prokopios'u gelenekten ayıran bir nokta gösterdiği farkındalığın derecesidir.

¹³² Bizans geleneğinde Prokopios'tan birkaç yüzyıl sonra Theophanes tarafından yazılacak olan Kronik'te (Persler o denli olmasa da) Arap imgesi tamamen ötekileştirilen bir imgedir, ama ilginç bir şekilde *Digenes Akrites* destanına baktığımızda ise en olumlu portrelerden birinin Digenes'in babası olan Emir karakterine ait olduğunu görürüz. Prokopios'taki yaklaşımın tarihyazımında yitirilmiş olsa da, kısmen edebi geleneğe korunduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar anlatısında karakterler üzerinde durmuş ve erdemsizliklerini kınamışsa da, ekonomik zorunlulukların da onları belli bir rolü oynamaya ne denli zorladığının da farkındadır.¹³³

İpek ticâreti, Persler tarafından kontrol edilmektedir¹³⁴ ve bu tekeli yıkmak isteyen Justinianus Etiyopya kralı Hellestheaeus'a elçi olarak Julianus'u yollar, iki halkın da dinsel sebepler gösterilerek, Perslere karşı birleşmeye çağırır.¹³⁵ Etiyopyalıların bunun için Hindistan'tan deniz yoluyla ipek getirmeleri ve Romalılara satması gerekmektedir. Bu onlar için de karlı bir ticâret olacaktır. Romalılar için karlı olan yanı ise, düşmanları olan Perslere ipek ticâreti dolayısıyla para kazandırmayacak olmalarıdır.¹³⁶ Yalnız her ne kadar bunda mutabık kalınmışsa da, Etiyopyalıların doğrudan Hintlilerden ipek satın almaları imkansızdır çünkü Pers tüccarları dâimâ Hint gemilerinin ilk durduğu limanlarda (komşu ülke oldukları için doğal olarak ilk durdukları limanlar İran limanlarıdır) tüm kargolarını satın almaktadırlar.¹³⁷ Ayrıca Etiyopyalıları için mesafenin uzunluğu sorun yaratmaktadır.

Başarısız kalmış olsa da, girişim gerçekten önemlidir. Bizans ve Sāsāni , hatta daha öncelerine giden Roma ve Part savaşlarının da altında yatan, ticâret yollarının kimin denetiminde olacağı sorundur. Justinianus,

¹³³ Bu bölümün amacı, Prokopios'un ekonomik sorunları ele alış tarzını göstermek, onun determinist yanına bir vurgu yapmak ve kısmen de 6. yy. iktisadi zihniyet yapısına dair bazı ipuçları elde etmektir. Döneme ilişkin kapsamlı çalışmalar için bkz.

¹³⁴ *Ibid.*I. xx. 9,12.

¹³⁵ *Ibid.*I. xx. 9.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.* I. xx. 12.

ekonomik zorunluluğun farkında olan bir yöneticidir ve tarihçisi de aynı farkındalığı sergilemektedir.

Hindistan'dan gelen bazı keşişler¹³⁸, Justinianus'un ipeğin Perslerden alınmaması yönündeki arzusunu öğrenirler ve ipek sorununu onun için çözebileceklerini söylerler¹³⁹ Bizanslılar artık ipeği ne düşmanı olan Perslerden ne de hiçbir başka halktan almak zorunda değildirler. Bu keşişler uzun süre Kuzey Hindistan'da Serinda adı verilen bölgede yaşamışlardır, bu süre içinde ipeği Bizans ülkesinde üretmenin nasıl mümkün olduğunu öğrenmişlerdir.¹⁴⁰ İmparator keşişlerin dediklerinin doğruluğunu anlamak için onları sorguya çeker ve aldığı cevaplardan tatmin olur. Keşişler bazı solucanların ipek ürettiğini, yalnız solucanı canlı getiremeye de yavrusunu getirmenin mümkün olduğunu söylerler. Solucanların yavruları çok sayıda yumurtadan oluşmaktadır. Bu yumurtalar üretildikten sonra uzun süre geçince gübreyle gömülürse ve belli ısıda ısıtılırsa canlı solucanlar doğmaktadır.¹⁴¹ Anlatılanlardan heyecanlanan Justinianus, keşişlere epey ödül vaad eder ve hemen eyleme geçmelerini ister. Keşişler Serinda'ya giderler ve yanlarında yumurtaları getirip anlatıldığı işlemi gerçekleştirip onları solucanlara dönüştürürler ve dut ile beslerler. Artık Bizans'ta ipek üretilmesi mümkün kılınmıştır.¹⁴² Bu imparator Justinianus'un en büyük

¹³⁸ Muhtemelen Nasturi keşişlerdir, Prokopios köken belirtmemektedir.

¹³⁹ *Ibid.* VIII. xvii. 1.

¹⁴⁰ *Ibid.* VIII. xvii. 2.

¹⁴¹ *Ibid.* VIII. xvii. 3-6.

¹⁴² *Ibid.* VIII. xvii. 7-8

başarılarından biridir, Broussa¹⁴³ şehrinde günümüze kadar ipek üretilecektir ve bu sanayinin temeli Justinianus döneminde atılmıştır.

Bu gelişmelerin öncesinde ise, Perslerle olan ipek ticâreti meselesinden dolayı, Bizans'ta merkezi otoritenin pazara müdahalesi sonucu Tir ve Beyrut'taki ipek endüstrisi çökmüştür. İthal edilen ipekten yapılan giysiler, çok eski çağlardan beri Fenike bölgesindeki Tir ve Beyrut şehirlerinde üretilmekteydi ve burada üretilen elbiseler dünyanın diğer yanlarına satılmak için ihraç ediliyordu.¹⁴⁴ Üretilen mallar, bunları üreticilerinden alıp diğer şehirlerde fahiş fiyata satan tacirler tarafından, Perslerin koyduğu farkı mazeret olarak sunmaktaydılar. Bunun için Justinianus piyasaya müdahale eder, bir yasa çıkararak üretilen ipekli mamulleri için bir tavan fiyat belirler. Bu yasayı ihlâlün cezası ise, ihlâl edenin tüm mallarının müsaderesi olacaktır.¹⁴⁵ Bu ise ithalatçı tacirler için imkansızdır çünkü daha pahalıya getirdiği bir ürünü daha ucuza satamazlar.¹⁴⁶ Bunun sonucunda tacirler ithalatı terk ederler ve ellerindeki mallardan da gizli usullerle kurtulurlar, bu malları elbiselerini sergilemekten gurur duyan birtakım asıllere satarlar. Bununla ilgili olarak harekete geçen imparatoriçe Theodora, duyduğu bazı dedikoduların aslını sorgulamadan tüm mallara el koyar ve büyük bir para cezası verilmesini sağlar. Bu gelişmelerin sonucunda ise Beyrut ve Tir'deki çok eski çağlardan beri süren, ithalata dayalı ipekli üretimi endüstrisi çökecektir ve bu üreticiler tâbiyet

¹⁴³ Prusa, modern Bursa şehri.

¹⁴⁴ Prokopios. *Anekdotia*. XXV. 14.

¹⁴⁵ *Ibid.* XXV. 17.

¹⁴⁶ *Ibid.* XXV. 18.

değiştirerek İran'a sığınacaklardır. *Anekdot*a'daki eleştiri merkezin piyasaya müdahalesinin sonuçları üzerinedir ve bu müdahale sert bir şekilde eleştirilir.

Prokopios bir yanıyla ekonomik zorunlulukların farkındadır ama bu hiçbir zaman onu determinist yapmaz, dünya görüşü olarak volontarizme daha yakındır. Çünkü ekonomik konuların tartışıldığı her bölüm, aynı zamanda iktidarın ekonomiye müdahalesinin görüldüğü bölümdür. *Anekdot*a'da bu müdahale, bir anlamda iktisadi liberalizme yakın perspektiften eleştirilir ve Justinianus piyasaya karışması (kota uygulaması) sonucu sorumlu tutulur, öte yandan *Savaşların Tarihi*'nde ise Justinianus'un ithal-ikameci devletçi iktisat politikası (bir tür milli ipek sanayi kurulması) desteklenir. Her iki durumda da volontarist vurgu ağırdır, iktidar irade koyar ve tarihe etki eder, iktidarın bu denli merkezileştiği bir yerde ise irade kişiselleşir, irade imparatorun iradesidir, sorumluluk da tamamen olumlu veya olumsuz, onda olacaktır.

Arka planda görülen ekonomik zorunluluklar, savaşın asıl sebepleridir. Persler bir yandan kendisine sığınan Tır ve Beyrut şehirlerinin üreticileri sayesinde ekonomisine canlılık sağlamış ama ipeğin Bizans'ta üretilmesiyle İran ekonomisi ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Prokopios'ta çizilen saldırgan ve yayılmacı bir dış siyaset izleyen Hüsrev portresinin arkasında bu zorunluluk yatmaktadır ve Hüsrev aslına bakılırsa bir anlamda oynaması gereken rolü oynamaktadır.¹⁴⁷ (Seferlerinin bir anlamda hazineyi

¹⁴⁷ Peter Brown, Hüsrev'in Mezopotamya ve Ortadoğu üzerine odaklanan fetihçi politikasının, İran'ı ve Orta Asya'yı deyim yerindeyse "terk etmesi" sonucunu

doldurmaya yönelik karakteri de bunu göstermektedir.) Ama bunun sonucu antik Ortadoğu'nun yıkımı olacaktır, Prokopios'taki trajik unsur da burada yatmaktadır.

IV. 5. Hak İddiası

Savaşın arkasında her ne kadar ekonomik zorunlulukların yattığını görsek de, zorunluluk söyleme açıkça girmez. Savaşın arkasında bir hak iddiâsı yatacaktır, ve savaşı kitleler için meşrulaştıran bu hak iddiâsı olacaktır.

Hüsrev'in dayanağını anlamak için, Hüsrev'den gerilere gitmemiz gerekiyor: Hüsrev'in mensubu olduğu hanedân, 3. yüzyılda bir devrimle iktidar olmuştur: Ardaşir, İran'da yaklaşık beş yüzyıldır devam eden Part iktidarını Perslerin desteğiyle devirmiştir. (MS. 266) İktidardaki bu hanedân değişimi, sadece bir etnik grubun diğerine karşı zaferi olmasının ötesinde, uzun vadede yönetimde merkezîliğin artacağı ve dinsel alanda ise Zerdüştiliğin İran'da bir anlamda kilise benzeri organizasyona giderek devlet dinine dönüşeceği bir sürecin başlangıcı olmuştur.¹⁴⁸

Bu sürecin Roma tarafından nasıl görüldüğü yetkin bir tarihçi tarafından ele alınmıştır: Suriye ve Mezopotamya'daki Roma valilerinden

doğurduğunu söyler ve bu politika klasik güç dengelerini bozarak, kendinden sonraki kralların da Ortadoğuya odaklanmaları sonucunu getirmiştir. Bkz. Peter Brown. *The World of Late Antiquity, AD 150-750*. London. Thames & Hudson. 1971, s. 168.

¹⁴⁸ Bu görüşün tarihsel kaynağı Agathias'tır. (*Tarihler*.. II. 26. 5) Detaylı tartışma için bkz. Dipnot no.

alışılmadık mektuplar gelmeye başlamıştır.¹⁴⁹ İnan'da Ardařir¹⁵⁰ Partları yenilgiye uğratmış, Partların “Büyük Kral”ı Artabanus’u öldürerek iktidar olmuştur. Bunun üzerine komşusu olan halklar üzerine kontrolünü kurmuş ve onları kendisine vergi ödemeye mecbur kılmıştır. Bu haberler Roma’da kaygıyla karşılanmaktadır.

Ardaşir, Partlardan farklı olarak bir hak iddiâsında bulunur: Kyros, iktidarı Medlerden Perslere geçirmesinden, İskender’in son Pers imparatoru Dareios’u öldürmesine kadar geçen sürede, Asya hakimiyeti Pers satraplarının yönetimindeydi. İmparatorluğu eski sınırlarına ulaştırmak da bir Pers olan Ardaşir’in göreviydi.¹⁵¹ İmparatorluğunu Dareios dönemi sınırlarına ulaştırmak için ise, Roma yönetiminde olan bölgelerin tekrar geri alınması gerekiyordu. Ardaşir, bu hak iddiâsının arkasında duracak ve Roma ile savaşacaktı.

Bu hak iddiâsı, Prokopios’un dönemine taşındığında, benzer bir iddiâyı Justinianus ileri sürmektedir ve bu iddiâyı destekleyecek siyaseti izlemektedir: Yeniden-fetih. Roma’nın yönetiminde olan bölgeler (Avrupa, Kuzey Afrika) barbar fetihleri ile kaybedilmişti, Kaybedilen bölgelerin çoğu Justinianus döneminde geri alınacaktı. Justinianus da tıpkı Ardaşir gibi, kendi yeniden-fetih hareketini gayet meşru bir biçimde sunacaktı. Bunu meşruluğu mümkün kılan faktör, süre faktörüdür. Roma barbar halklara

¹⁴⁹ Herodianos. *İmparatorluk Tarihi*. VI. 2. 1.

¹⁵⁰ Ardaşir, Herodianos’un metninde Artakserkses olarak geçmektedir.

¹⁵¹ Ibid. VI. 2. 2.

karşı Avrupa ve Kuzey Afrika bölgelerini kaybedeli bir yüzyıl bile geçmemişti, oysa Ardaşir 500 yıldan daha eski bir döneme atıf yapıyordu.

Prokopios, metninde aykırı bir sese yer verir: Vakis adlı bir Got, Latinleri ihanetle suçlamaktadır. Roma şehri, Belisarius'a yardım etmişti. Vakis'e göre olan şey sadece, iktidarın Gotlardan Yunanlılara geçmesi olmuştu. Bu yüzden Romalıları Gotlara ihanetle suçlamaktaydı.¹⁵²

Yeniden-fetih hareketlerinin dâimâ arkasında onu meşrulaştıracak bir söylem vardır. Bu söylem hem Perslerde, hem de Romalılarda ortaktı. Sonucu belirleyen de, Herodianos'un deyişiyle; “sorunu çözecek olan sözler değil silahlardı.”¹⁵³

IV. 6. Hüsrev ve Antakya

IV. 6. 1. Antakya'nın Düşüşü

Bizans-Sāsāni savaşlarının, Bizans açısından en ağır sonuçlarından biri Antakya'nın kaybı olmuştur.¹⁵⁴ Antakya, Prokopios'ta Doğu Roma İmparatorluğu'nun zenginlik, büyüklük, ve nüfus açısından en önemli şehri olarak tanımlanır.¹⁵⁵ Şehir korumasızdır, insanları ziyafetleri sevmekte,

¹⁵² Prokopios, *Savaşların Tarihi*, V. xviii. 40.

¹⁵³ Herodianos, *op.cit.*, VI. 2. 5.

¹⁵⁴ Modern tarihçilikte, Antakya'nın düşüşünün en detaylı anlatımı için, bkz. Downey, Glainville. *A History of Antioch in Syria. From Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton, New Jersey. Princeton University Press. 1961. S. 533-546.

¹⁵⁵ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xvii. 36; ayrıca bkz. Ibid. II. viii. 23; II. ix. 3; II. x. 5.

lükse dayalı bir yaşam tarzını sürdürmektedirler.¹⁵⁶ Bir antropolog olarak Prokopios'un uç noktasını Vandallarda gördüğü karakteristik, Antakyalılarda mevcuttur ve bu da onların esir düşmesini açıklayan bir karakteristiktir.

Hüsrev'in orduları şehre yaklaştığında Antakyalılar şehir meclisini toplayıp Hüsrev'e para önermeyi kararlaştırırlar.¹⁵⁷ Hüsrev bunu kabul eder ve Antakya ile Hierapolis arasında kalan Beroa'ya doğru hareket eder.¹⁵⁸ Justinianus'un yolladığı görevliler, Antakyalıların bu parayı ödemelerine izin vermezler.¹⁵⁹ Bunun sonucunda kent Hüsrev tarafından kuşatılır¹⁶⁰, ele geçirilir¹⁶¹ ve yağmalanır.¹⁶² Silahlı yurttaşlar ve Persler arasında sokak savaşları olur¹⁶³ ve halkın bir kısmı Persler tarafından katledilir.¹⁶⁴ Büyük kilise yağmalanır¹⁶⁵ ama Hüsrev şehrin yakılmasını engeller.¹⁶⁶ Hüsrev ele geçirdiği Antakyalıları fidye karşılığı satmayı teklif eder.¹⁶⁷ Edessalılar bunun üzerine varını yoğunu koyup Antakyalıları kurtarmak için büyük bir

¹⁵⁶ *Ibid.* I. xvii. 37.

¹⁵⁷ *Ibid.* II. vi. 16.

¹⁵⁸ *Ibid.* II. vii. 1.

¹⁵⁹ *Ibid.* II. vii. 16.

¹⁶⁰ *Ibid.* II. viii. 1.

¹⁶¹ *Ibid.* II. viii. 20.

¹⁶² *Ibid.* II. ix. 14.

¹⁶³ *Ibid.* II. viii. 28, 29, 32. Ayrıca II. ix. 5.

¹⁶⁴ *Ibid.* II. viii. 34.

¹⁶⁵ *Ibid.* II. ix. 15-16.

¹⁶⁶ *Ibid.* II. ix. 18. Ayrıca II. x. 6.

¹⁶⁷ *Ibid.* II. xiii. 2.

miktar para toplarlar¹⁶⁸ ama orada bulunan Bizans komutanı Bouzes, bu miktarın ödenmesini engeller ve paraya el koyar.¹⁶⁹

Hüsrev ilginç bir davranış sergiler. Fidyeyi alamayınca esirleri öldürmez. Antakya'yı halkıyla birlikte elinde tutması uzun vadede güç olduğundan, tüm esirleri yanında götürür.¹⁷⁰ Daha sonra Ktesiphon şehrine bir gün uzaklıkta kalacak bir mesafede,¹⁷¹ özel yasalara tâbi olacak¹⁷² yeni bir şehir inşa eder,¹⁷³ ve bu şehre *Hüsrev'in Antakya'sı* ismini verir. Bir hamam ve hipodrom inşa ettirir,¹⁷⁴ hem Antakya'dan hem de diğer Roma şehirlerinden getirttiği müzisyen ve arabacıları yerleştirir.¹⁷⁵ Özel düzenlemesi sonucu, bu şehir imparatorun yöneticilerinden birine değil, doğrudan imparatorun kendisine bağlı olacaktır.¹⁷⁶ Eğer bir Romalı köle kaçarsa ve bu şehre sığınır, ve orada yaşayan biri tarafından akrabası olarak tanınırsa, o köleyi artık sahibi geri alamazdı, hatta sahibi bir Pers asîlzâdesi bile olsa.¹⁷⁷

Bu politikanın asıl nedeni ne olabilir? Bir nedeni, Bizans Ortadoğusu'nu kazanmak olabilir; fidye ödenmediği halde esirleri öldürmekten veya köle olarak satmaktansa onları kendi tâbiyetine alıp, özel

¹⁶⁸ *Ibid.* II.xiii. 2-5.

¹⁶⁹ *Ibid.* II.xiii. 6.

¹⁷⁰ *Ibid.* II.xiii. 7.

¹⁷¹ *Ibid.* II. xiv. 1.

¹⁷² *Ibid.* II.xiii. 3-4.

¹⁷³ *Ibid.* II. xiv. 1.

¹⁷⁴ *Ibid.* II. xiv. 2.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.* II. xiv. 3.

¹⁷⁷ *Ibid.* II. xiv. 4.

bir statüyle kendisine bağlamaktır. Düşmana ağır bir zarar vermek amacıyla yapılacak toplu bir katliama oranla, Hüsrev'in izlediği siyaset daha insancıdır. Çünkü bir kez fidye talep ettikten sonra, talebi reddedildiğinde hiçbir şey yapmamayı tercih etse oldukça zayıf bir görüntü verirdi. Öte yandan esirleri öldürse bu ağır bir katliam olacaktı. Muhtemelen karşı karşıya kaldığı bu ikilemden en doğru çıkışın esirleri yanında götürmek olduğunu düşünmüş olmalıdır.¹⁷⁸

Ortadoğu'nun en önemli şehri artık Hüsrev'in olmuştur, şehrin en önemli unsurunu –insanlarını- kazanmıştır, ki Pers ekonomisi açısından da önemli sonuçları olduğu kesindir.¹⁷⁹ Antakya'nın müdafaasında Hüsrev'e direnen –ve dolayısıyla Hüsrev'in imparatorluğunda ona iyi bir tebaa olamayacak olan Antakyalılar- şehrin zaptı sırasında öldürülmüştür, kalanlar ise ona zaten direnmeden teslim olanlardır ve iyi bir tebaa olma ihtimâlleri fazladır.

¹⁷⁸ Ball, Hüsrev'in izlediği politikanın esirlere karşı bir devlet politikası olabileceğini söyler ve Perslerin aksine Romalıların bu tür bir politikadan yoksun olduklarını söyler. Bkz. Warwick. Ball, *Rome in the East*. London: Routledge. 2000, s. 122.

¹⁷⁹ Barthold, bu hareketin nedenini, Pers kralının ülkesine endüstri ve tekniği sokmak için yaptığı bir hareket olduğu şeklinde açıklar. Bknz. Barthold, Vasilij Vladimiroviç. *Asya'nın Keşfi: Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. Çev. K. Bayraktar ve A. Meral. İstanbul. Yöneliş Yay. 2000. S. 116.

IV. 6. 2. Felâkete Açıklama Arayışı ve Tanrısal İradeye Dayalı Açıklamaya Dair Çekince

Bu kadar büyük bir felâketi anlatır ve onu sonraki nesillere aktarırken sersemleştğini söyleyen Prokopios, bu felâketi Tanrı'nın iradesiyle açıklayan görüşe ilişkin çekince koyar: Bir insanın veya bir yerin talihini önce yükseltip, sonra hiçbir neden olmaksızın düşüren şeyin neden Tanrısal irade olarak düşünüldüğünü anlamakta zorlanmaktadır. Tanrı'nın yaptığı herşeyin her zaman akılla yapılmamış olduğunu söylemek yanlıştır. O halde, niçin "şehirlerin en güzeli" olan Antakya, insanlar arasında "kutsallıktan en uzak olan" Hüsrev tarafından yıkılmıştır?¹⁸⁰

Prokopios'un Antakya'nın çöküşü üzerine sorduğu soru aslında monoteist teolojilerde içinden kolay çıkılamayan sorulardan biridir de. Büyük bir felâket yaşayan insanlar, felâket yaşanırken Tanrı'nın nerede olduğunu, bu felâketin neden olduğunu sorarlar. Monoteist teolojilerin temsilcilerinin sıcağı sıcağına verdiği ilk yanıt genellikle günahkar oluşları, doğru olan yoldan sapmış olmaları ve bunun bir ceza olduğu şeklindedir. Daha derinlikli bir yanıt, tarihsel gelişimde Tanrısal bir planın olduğu, tüm olanların arkasında aslında bir rasyonalite bulunduğu, sadece bu mantığın bizler tarafından tamamen idrak edilemeyeceği şeklinde bir yanıtıdır.¹⁸¹

¹⁸⁰ *Ibid.* II. x. 4-5

¹⁸¹ Bu mantık günümüzde monoteist dinlerin mensuplarını da tatminden uzaktırlar. 20. yy.da monoteist dinlerin mensupları, felâketler karşısında bir Tanrısal planın parçası olarak ele almaktan çok, Tanrı'nın her şeye kadirliğini sorgulama yoluna gitmiştir. Bunun nedeni de belki 20. yy felâketlerinin hiçbir dönemle kıyaslanamayacak denli dehşet içermesidir.

Bu mantığın en iyi görüleceği metin aslında Eski Ahit'tir, anlatı yaradılış ile başlar, sonra tarihsel bir anlatı olarak devam eder. Mesela Yahudi Krallığı'nın yıkılması, Asur esareti gibi yaşanan bazı felâketler, büyük tarihsel planın parçasıdır. Aslında metinde temel bir ilişki vardır, Tanrı ile seçilmiş halk arasındaki ilişki. Bu halk, kendine gösterilen doğrulardan sürekli sapma gösterir ve bunun sonucunda cezalandırılır.¹⁸² Yeni Ahit'in kitapları ise form açısından bakıldığında bir tarih değil biyografi formudur¹⁸³, ama Hristiyan tarihyazımı kronografiler çağında kendi modelini Yeni Ahit'te değil, Eski Ahit'te bulmuştur. Tüm kronografi yazarlarının hedefi Adem'den başlayıp kendi dönemlerine değin olan her şeyin kaydını tutup dönemlerini de içerir şekilde tarihsel anlatı yaratmaktır.¹⁸⁴

Prokopios üzerine çalışmış modern tarihçiler (mesela Downey), her ne kadar Prokopios kendisinin Hristiyan olduğunu söylediği için onu bir Hristiyan addetmişlerse de, bu yaklaşım bir sorunu derinliğine irdelememekten doğmaktadır. Eğer *Anekdotas* Prokopios'a ait olarak kabul edilmezse sorun yoktur, yazar *Savaşların Tarihi* ve *Yapılar* yapıtlarında kendini nasıl tanımlamışsa onu öyle kabul edebiliriz. Herşeyi tersyüz eden aslında *Anekdotas*'dır. Eğer metin Prokopios'a aitse, ikili bir varoluş içinde

(Özellikle Aushwitz'den sonra, Tanrı'nın her şeye kadirliğinin ileri sürülemeyeceği Yahudi düşünür Hans Jonas tarafından savunulmuştur. Aktaran. Ricoeur, Paul. "Memory, History, Forgiveness: A Dialogue Between Paul Ricoeur and Sorin Antohi" *Janus Head*, Vol.8 No.1, s. 18.)

¹⁸² Bu açıdan bakıldığında bu ilişki formu, otoriter bir babanın yaramaz çocuğuyla kurduğu ilişki formuna benzetilebilir.

¹⁸³ Çünkü anlatının temeline Hz İsa'nın hayatını (ve acılarını) koyan anlatılardır.

¹⁸⁴

bölünmüş bir kişiliğe sahip biriyle karşı karşıya kalırız. İktidara yakındır ve nefreti bu yakınlıktan doğar. Her ne kadar metinlerinde eleştirelilik sergilese de asıl yıkıcı eleştirisini açıkca yazamamıştır, politik benliği ağır bir bastırmanın¹⁸⁵ altındadır, onun bastırıldığı tepkileri ve eleştirileri ise, dozu artmış bir biçimde *Anekdot*a'da şiddetle geri dönecektir.¹⁸⁶

Yeniden-fetih dönemi, aslında asıl çöküş dönemidir, Justinianus Roma dünyasını fetihleriyle yeniden bir araya getirmeye çalışmakta ama tüm antik kurumları, Platoncu felsefe geleneğini, ve paganizmi çökertmektedir. *Anekdot*a niteliği itibarıyla ahlâkçı bir metindir ve yaşanan çöküşün sorumlularının aslında dışta değil içte olduğunu gösterir.

Modern tarihçilerin yaklaşımlarındaki en ciddi sorunun, hem *Savaşların Tarihi ve Yapılar* yapıtlarını; hem de *Anekdot*a'nın Prokopios'a ait olduğunu kabul etmeleri ama bu kabulün yarattığı çelişkilerin üstesinden

¹⁸⁵ Burada Freudcu bir terim olan “bastırma”yı kullanmayı özellikle tercih ettim.

¹⁸⁶ Averil Cameron, Prokopios'a dair yaklaşımının çerçevesini çizerken, Prokopios'un yarattığı ikilemi aşma çabasına örnek olarak psikolojik açıklamaların yapıldığını aktarır ve bu görüşü eleştirir. Çalışmaları haricinde kendisine dair bir şey bilmediğimiz, ve sonuç olarak Prokopios'un hayatına dair çok az şey bildiğimiz için, Prokopios'a dair psikolojik yorumlama yapılmasını doğru bulmaz. (Cameron, op. cit, s. x.) Bu yaklaşıma katıldığımı söyleyemem, çünkü elimizde yazarın kendi yazdığı metinler vardır ve aslında o metinler yazarın kendisi hakkında da, dünyası hakkında da (6. yy. Roma dünyası) bilinçli olarak söylemek istediğinden fazla şey söylemektedir. Ayrıca elimizdeki bir olgudan yola çıkıp, bir yorum çabası getirmek yanlış bir yaklaşım değildir. Mesela Prokopios'a atfedilen *Anekdot*a'nın giriş bölümü G. Orwell'in 1984'ünün giriş bölümüyle dahi karşılaştırılabilir ve paralellikleri tartışılabilir. Baskıcı bir yönetimde ağır bir şekilde baskılanan benliğimiz ikili bir varoluş sürdürebilir, ve hayatta kalmak isteyen kişi bu tür baskı dönemlerinde buna mecburdur da. Filozofların pagan oldukları için sürüldüğü, Maniciliği benimsedikleri için yakıldıkları bir dünya ile 20. yy. veya çağımız 21. yy. ile paralellikler kurulması imkansız da değildir. Yine de, *Anekdot*a'ya dair yaklaşımda, her zaman belli bir mesafenin ve şüphenin korunarak ele alınması gerektiğine inanıyorum.

gelemedikleridir.¹⁸⁷ Tartışılmadan geçilen husûsların en önemlisi, geç antik çağın en temel sorunu olan Paganizm ve Hristiyanlık arasındaki ihtilafın Prokopios'taki etkileridir.

*Anekdot*a'yı Prokopios'a ait kabul edersek; diğer metinlerindeki tanımlamalarını sürekli bu metni göz önünde tutarak okumamız gerekecektir. Belli noktalara dair bu tür okumalar yapılsa da aslında Prokopios'un Hristiyan kimliği üzerine bu tür bir irdeleme yapılmamıştır.¹⁸⁸ Kırsal

¹⁸⁷ Dikkat çekici olan, *Anekdot*a'ya ilişkin daha sonraki tartışmalarda daha sonrası için de belirleyici olacak olan, John Bagnell Bury'nin sergilediği tutumudur. Geç Roma İmparatorluğu üzerine yazdığı başyapıtının ilk baskısında bu metnin Prokopios'a ait olmadığını, ikinci (ve mevcut) baskısında metnin ona ait olduğunu kabul etmiştir. Bury çağında bir tarihçinin bu görüş değiştirmesini, bir konuyu yıllarca çalışan ciddi bir sosyal bilimcinin doğal hakkı olan bir görüş değiştirme olarak görüyorum. (Bury üzerine tartışmalar için bkz. Cameron, Averil. *Procopius and The Sixth Century*. London: Routledge, 2005, s. ix, 43-44. Bury'nin ilk görüşü için bkz. Bury, John Bagnell. *A history of the later Roman Empire; from Arcadius to Irene, 395 A.D. to 800 A.D.* C.I. London: MacMillan and Co. 1889, s. 359-364.) Bury'nin aktardığı 19. yüzyıl tartışmalarında Leopold von Ranke'nin *Anekdot*a'yı tartıştığı yazısına yapılan atıflar özellikle ilgi çekici. Yalnız, Averil Cameron'un kapsamlı çalışmasında tartışılıp atıf yapılan muazzam literatürün içinde Ranke'nin bu yazısına ilişkin atıf görmediğimi belirtmem gerekli. (Ranke'nin yazısı için bkz. Leopold von Ranke, *Weltgeschichte*, iv, 2, s. 300 vd.; aktaran: Bury, *op cit*, s. 359.) Bury'nin yapıtının ikinci baskısında revize ettiği görüşleri için bkz. Bury, J. B. *Later Roman Empire Vol.II*. New York: Dover Pub., 1958, s.417-436.

¹⁸⁸ Sadece Kaldellis, Prokopios'un Hristiyan olmadığını iddiâ etmiştir. (Bknz. Kaldellis, Anthony. *Procopios as a Classical Historian and a Political Thinker*. Doktora Tezi, Michigan Üniversitesi, 2001, s. 60.) Bu husûsu bu kadar kesin olarak söylemek de kanımca mümkün değildir, çünkü sonuçta (onun olarak kabul edersek *Anekdot*a da dahil olarak) hiçbir metninde Prokopios açıkça Hristiyan olmadığını söylememiştir. Bir dünya görüşü olarak 6. yüzyıldaki Hristiyanlığın, tarihsel değişime ilişkin açıklamaları, sorunlar üzerine derinlemesine düşünme çabası içindeki tarihçiyi tatmin edecek niteliğe ulaşmamış olduğu düşünülebilir. Kendini Hristiyan olarak tanımlayan (hatta öyle kabul eden) birinin, bu sebepten dolayı pagan kavramlara (özellikle antik tarihçiliğin en sık referans yaptığı *Talih* anlayışına) başvurması anlaşılabilir. Benim işaret etmek istediğim sadece Prokopios'un

paganizmin çok sert bir şekilde bastırıldığı bölüm, onu Hristiyan addedersek nasıl yorumlanacaktır? Prokopios eğer (Constantinus ve özellikle Theodosius sonrası egemen Hristiyanlık anlayışı çerçevesinde) bir Hristiyansa yapılan şey gayet meşru olacaktır. Oysa Prokopios bu politikayı şiddetle kınamaktadır. Justinianus döneminin özellikle Theodosius dönemine paralel izlediği politikalara bu açıdan bakılırsa, yapılan icrââtlar, yönetiminin ikinci yılında çıkarttığı Paganların devlet görevlisi olamamaları politikasından, Atina akademisinin kapatılmasına giden iktidar politikasına karşı muhalif tavra sahiptir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir: Prokopios bir Hristiyandır, ama pekala dinsel çoğulculuğu da benimsemiş bir kişidir. (Oysa ne paganlara, ne Manicilere karşı bu bakış açısı, 6. yüzyılda görülmüş birşey değildir.) Diğer bir açıklama da şu yönde olabilir; Prokopios bastırılmış bir pagan kimliğine sahip olmalıdır. (Hatta *Anekdotâ*'da dahi açıkça dile getirilemeyecek denli ağır bir bastırılmanın altında olmalıdır.)

Bu bizim açımızdan geriye baktığımızda şundan önemlidir:Klasik tarihçiliğin son büyük temsilcisi Prokopios'un döneminde, tarihyazımı formu değişim içerisindeydi; kronografi yazarlığı gitgide daha cazip hale gelmekteydi. Bugün geriye dönüp baktığımızda, Prokopios'tan birkaç kuşak sonra, onun tarzında tarih yazmayı düşünen kimsenin kalmamış olduğunu görmekteyiz. Kronografi yazarlığı, antik tarzda tarih yazan bir kimseye göre dayandığı dünya görüşü itibarıyla farklıydı: Kronografi yazarları için

dinsel kimliğinin de hayli tartışmalı olduğudur, ama ona alternatif bir kimlik atfedecek verilerin de tatmin edici olduğunu düşünmüyorum. (Gerçi *Anekdotâ*'yı Prokopios'un metni olarak kabul edersek, ve Prokopios'u da pagan olarak addedersek, bu durum Prokopios'un Justinianus'a duyduğu derindeki husumeti anlamamız açısından aydınlatıcı olabilirdi.)

sorunların temeline inmek, bir sorumlu aramak gerekmiyordu. Prokopios'un naif volonitarizmini bile ararız, çünkü kronograflar deterministtirler, determinizmleri ise Tanrısal iradeye dayanır.

Prokopios'un Hristiyan anlatıyla yaşadığı sorunlar onun sorunların kökenine inme çabasından gelmektedir. Prokopios için Tykhe, hala olayları açıklarken atıf yapılan bir tanrıçadır. Prokopios'un anlatısında Tykhe, Tanrısal iradenin daha altında bir role sahiptir ama insanların ilişkilerinde hala etkin bir güçtür.

Burada sorun, sadece Prokopios'un bireysel tercihinden kaynaklanan bir sorun değildir. Antik tarihçilerin açıklama şemalarıyla ile Hristiyan dünya görüşü arasında bir tür sentez yapılmaya çalışılmaktadır. Prokopios'un yapmaya çalıştığı sentez eklektiktir. Muhtemelen, antik formu bırakıp döneminde şekillenmekte olan Hristiyan dünya görüşüne sığınsa, bu sefer bir tarihçi olarak daha az şey açıklıyor olacağını düşünmüş olmalıdır.

*Anekdot*a, tarz olarak son pagan tarihçi (daha doğrusu Theodosius sonrası dönemde, kendini Hristiyan olarak tanımlama zorunluluğu duymamış olan) Zosimus'un stilinde bir anlatıdır,¹⁸⁹ Zosimus'un Constantinus'a yaptığını, (eğer metnin ona ait olduğunu kabul edersek)

¹⁸⁹ Aynı şekilde, Zosimus'un tarihi de, 9. yüzyılda yaşamış Byzantion patriği olan Photius'a göre, Eunapius'un tarihinin bir kopyasıdır: "Birisini pekala onun [Zosimus'un] tarih yazmadığını, aslında Eunapius'u kopya ettiğini söyleyebilir, sadece kaynağını saklaması ve Stilicho'ya saldırması hariç. Tarihinin geri kalanı neredeyse tamamen özdeştir, özellikle de dindar imparatorlara yönelttiği eleştirilerde." (Photius, *Bibl. Cod.* 98, II, s.66. Akt. R. C. Blockey, *The Fragmentary Historians of The Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus, and Malchus. Vol. II.* Wiltshire: Francis Cairns. 1983, s.5.)

Prokopios *Anekdotası*'da Justinianus'a yapmaktadır. Bu kabulle bakarsak, ortadaki tablo anlam kazanacaktır; Constantinus ile başlamış olan bir süreç, yani Hristiyanlığın egemen bir dünya görüşü olup paganizmi herşeyiyle (dünya görüşü, cinsel ahlakı, beden algıları... vs.) bastırması olarak görülecek bu süreç, Julianus'un yarattığı kısa bir kesinti haricinde, özellikle Theodosius döneminde güçlenerek devam etmiş¹⁹⁰ olan bu süreç, bir anlamda Justinianus döneminde Atina akademisinin kapatılmasıyla doruğuna ulaşmıştır.¹⁹¹ Yeni dünya görüşü, kendine alternatif olabilecek diğer dünya görüşünü bir alternatif olmaktan çıkarmıştır.

Aslında Antakya'nın düşüşünün nedenlerinin yanıtı da anlatıda vardır. Prokopiosçu bir bakışla, lükse ve sefahate batan bir halk, kendisinden daha dayanıklı ve sert karakterli bir halk karşısında yenilmeye mahkumdur. Prokopios'ta döngüsel bir mantık mevcuttur: Sert koşullara katlanan, dayanıklı bir halk, lükse dalmış yozlaşmış bir halkı yener. Ama bu sefer bu halk da dayanıklılığını ve sertliğini yitirmeye başlar ve kendisinden daha sert bir halk karşısında geriler.¹⁹² Romalıların kendi savaşçı niteliklerini

¹⁹⁰ Bir pagan festivali olduğu gerekçesiyle, olimpiyatların sona erdirilmesi bile bu dönemin ruhunu başlı başına yansıtmaktadır

¹⁹¹ Justinianus açısından paganizmin son kalıntılarının bastırılması kadar, hatta ondan da önemli gördüğü bir sorun, yeni dünya görüşü olarak Hristiyanlığın kendi içinde barındırdığı teolojik ihtilafların bir çözüme ulaştırılmasıydı. Oysa sayısız mezhep ve görüş ayrılıkları bunu dâimâ engellemekteydi.

¹⁹² Vandallar Kuzey Afrikayı fethederler ama ikinci kuşağı, Mağrûbilerle olan çarpışmalarını kaybedecek ve Prokopios'un anlatısında antik erdem de kişiselleşmiş bir hali olarak görülen Belisarius'un ordusu tarafından yenilince bağımsızlığını yitirecektir.

yitirip Germanik halklar karşısında yenilmeleri, mikro bir ölçekte Antakya'nın düşüşü üzerinden tekrar temsil edilmiştir. O halde mikro düzeyde sorulan soruyu da makro düzeye çıkararak, soruyu şu şekilde sorabiliriz: Tanrı niçin Roma'nın çökmesine izin verdi?¹⁹³ Prokopios'un Antakya'nın çöküşü üzerinden teolojik açıklamaların yetersizliğini sorgulamasının arkasında yatan soru aslında budur. Teolojik açıklamaların tatmin edici bir yanıt vermeyeceğini bilmesine rağmen soruyu sormayı seçmiştir.

IV. 7. Hüsrev'in Karakteri

Prokopios Hüsrev'in karakterini tanımlarken, ani dönüşler yapabilen bir karakteri olduğunu, ve garip bir şekilde yenilikleri sevdiğini belirtir.¹⁹⁴ Bu yüzden her zaman heyecanlı ve telaşlı yapısı vardı ve metinde anlatıldığı üzere, bu yapısı diğer kimselerde kaygı yaratmaktaydı.¹⁹⁵ Yaptığı kardeş katli ve toplu kıyım onun katı ve kararlı yanını gösterir. Ani öfkelenildiği durumlar olur: Petra'yı ele geçirmek üzere yollanan¹⁹⁶

Theoderik bu nedenden Gotlara eğitim verilmesini yasaklar, ancak savaşçı karakterini korudukça İtalya'ya egemen olabileceğini bilmektedir.

¹⁹³ Benzer bir soru, ilk kez, Alaric'in Roma'yı yağmalaması sonrası sorulmuştur: Tanrı, bu şehrin yağmalanmasına neden izin verdi? Hristiyanlar tarafından ise en yetkin cevabı Augustinus tarafından *Tanrı Devleti*'nde verilmiştir.

¹⁹⁴ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xxii. 2.

¹⁹⁵ *Ibid.* I. xxii. 3. Kendisini devirmek isteyenlerin nedenlerinden biri buydu.

¹⁹⁶ *Ibid.* II. xvii. 4.

Aniabedes, aslen bir tacir olan Ioannes'e yenilince, Hüsrev aşırı öfkelenir ve bunun sonucunda Aniabedes kazığa oturtularak idam edilir.¹⁹⁷

Merhamet gösterdiği durumlar vardır: En önemlisi istediği fidyeyi alamadığında elindeki esir olan Antakyalıları öldürmektense onları tebaası haline getirmesidir.

Kendi yaptığı yanlışların suçunu, o yanlışlardan mağdur olmuş olanlara atmak konusunda çok beceriklidir.¹⁹⁸ Her şeyi kabule hazır görünmektedir, mutabık kalınan konuları bir yeminle noktalar ama yeminini unuttur.¹⁹⁹ Sözünde duramayan biridir; anlaşmaları çiğnemekte sakınca görmez.²⁰⁰ Bu tavrı komutanlarınca da eleştirilen bir tavidir.²⁰¹ Yine de, Prokopios anlatısında, Hüsrev'in ağzından anlaşmayı bozanın Justinianus olduğu iddiâsına da yer vermiştir.²⁰²

Bedenen zayıf bir doğası vardır, kolay hasta olan biridir.²⁰³ Bu yüzden etrafında dâimâ farklı bölgelerden hekimler bulundurur.²⁰⁴

¹⁹⁷ *Ibid.* II. xvii. 11.

¹⁹⁸ *Ibid.* II. ix. 8.

¹⁹⁹ *Ibid.* II. ix. 9.

²⁰⁰ Prokopios. *Yapılar.* II. x. 1.

²⁰¹ Prokopios. *Anekdot.* ii. 31. Komutanları Hüsrev'i sözünde durmadığı, barış zamanında Romalılara saldırdığı için eleştirirler.

²⁰² Prokopios. *Savaşların Tarihi.* II. i. 12.

²⁰³ *Ibid.* VIII. x. 10.

²⁰⁴ *Ibid.* VIII. x. 11. Bu hekimlerin içinde en fazla yakın olduğu Filistinli Tribunus'tur, Hüsrev'in çok ağır bir hastalığını iyileştirmiştir. Hüsrev ona karşı aşırı cömerttir. İran'dan gittikten sonra, onu geri getirmek için Hüsrev elindeki 3000 Romalı esiri salmayı kabul eder. (*Ibid.* VIII. x. 12-16.)

Genel olarak, Prokopios'taki Hüsrev portresi çizilmiş en olumsuz Pers portresidir. Askeri açıdan başarılı biridir ama bilgelikten uzak, ani öfkelere kapılan, sözlerini çiğneyen bir hükümdar olarak görürüz onu.²⁰⁵

IV. 8. Karşılaştırmalar

IV. 8. 1. Agathias'ın "Hüsrev"i

Kendisini Prokopios'un ardılı olarak gören²⁰⁶ tarihçi Agathias, gerek Persler ile ilgili, gerek de Hüsrev ile ilgili olarak, Prokopios'tan daha farklı bir tablo çizer.²⁰⁷ Geleneklerini Prokopios'a oranla daha ayrıntılı ve daya iyi temellendirilmiş²⁰⁸ olarak verir, Perslere ilişkin daha eleştirel tutuma

²⁰⁵ Bu karakter özellikleri, dikkatli bakıldığında Ammianus Marcellinus'ta çizilen Pers Kralı Şapor'un portresini hatırlatabilir. Şapor da Hüsrev gibi, ani öfkelere kapılan biridir, dürüstlükten uzaktır ve katıdır. Bu portrenin Prokopios'un çizdiği Hüsrev portresine, tarihsel Hüsrev'e oranla daha fazla model olmuş olması da pekala düşünülebilir.

²⁰⁶ Agathias. *Tarihler*. Giriş. 23.

²⁰⁷ Agathias'ın Persler ile olan ilişkisi üzerine Averil Cameron tarafından yapılmış çok kapsamlı bir inceleme mevcuttur. (Cameron, Averil. "Agathias on the Sassanians" *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 23 [1969], s. 67-183) Bu nedenden, bu yazıda ağırlıklı olarak Agathias'taki Hüsrev'in portresi üzerinde durmayı uygun gördüm.

²⁰⁸ Agathias özellikle kendinden önceki tarihsel literatürü çok iyi çalışmıştır. Temel isimler olan Herodotos ve Ksenophon (*Ibid.* II. 21. 6), Sicilyalı Diodoros (*Ibid.* II. 24. 4) gibi tarihçilere yaptığı atıflar haricinde (*Ibid.* II. 21. 6) bugün bize metnin sadece Photios tarafından yapılmış bir özeti kalmış olan Knidialı Ktesias (*Ibid.* II. 24. 4), metni bize ulaşmamış olan tarihçilerden Aleksander Polyhistor (*Ibid.* II. 24. 4.) gibi tarihçilere yaptığı atıflar, kendinden önceki literatüre olan hakimiyetini de gösterir. Prokopios ise bu açıdan Agathias'ın yanında zayıf kalmaktadır.

sahiptir, çizdiği Hüsrev portresi ise Prokopios'un çizdiği portreye oranla bazı farklılıklar gösterir.

Agathias, Hüsrev'in sadece Persler değil Romalılarca da hayranlıkla karşılanan bir hükümdar olduğunu söyler.²⁰⁹ Genellikle Hüsrev'in "bir edebiyat aşığı ve felsefenin derin bir öğrencisi" olduğunun anlatıldığı,²¹⁰ kendisi için Yunan felsefesinin önemli metinlerini kendi diline²¹¹ çevirttiğinin anlatıldığını söyler.²¹²

Oysa Agathias, Hüsrev'in bu denli iyi eğitim almış ve entelektüel açıdan parlak bir kimse olduğuna inanmamaktadır. Buna gerekçe olarak, çevirinin imkansızlığına atıf yapar: "Zamanın onurlandırdığı bu yazıların saflığı ve asaleti, tüm doğruluğu ve yerinde kullanılan ifadeleriyle nasıl olur da hoyrat ve medeni olmayan bir dilde muhâfaza edilebilir?"²¹³ diye sorar. Agathias'ın bu önermesi diller (ve kültürler) arası bir hiyerarşi olduğunu söylemektedir. Daha üstün bir kültürün yarattığı dildeki bir metin, Agathias'a göre daha aşağı olduğunu düşündüğü bir dile çevrilemez. Bu önermeden mantıksal olarak şu sonuç da çıkarılabilir: O halde felsefi metinlerin çevrilemeyeceği bir dili konuşan kimse, felsefi metnin dilini öğrenmeden bir düşünür olamaz. Eğer Hüsrev, Yunanca öğrenmek yerine metinleri kendi diline çevirtiyorsa o halde o hiçbir zaman bir filozof-kral

²⁰⁹ *Ibid.* II. 28. 1.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ Metinde kendi diline çevrilmiş derken, eski Pers lisanı geçiyor olsa da, bu çevirilerin dönemin edebi dili olan Pehlevice'ye yapılmış olduğunu düşünmek daha doğrudur.

²¹² *Ibid.*

²¹³ *Ibid.* II. 28. 2. (Serbest çeviri)

olamayacaktır ve döneminde çizilen Hüsrev portresinin yanlışlığı Agathias'a göre bu olacaktır.

Çizilen filozof-kral Hüsrev portresine inanmıyor olmasının bir diğer nedenini ise, sarayın göz kamaştırıcı, ihtişam ve dalkavukluk dolu ortamında, özellikle savaşları ve manevralarının olağan bir şey olduğu barbarca bir yaşam tarzının hakim olduğu bu yerde, felsefe öğreniminde bir yetkinliğe ulaşmanın mümkün olup olmadığını sorar.²¹⁴

O halde selef, halefine göre hazırlığını iyi yapmasına karşın, kendi önyargılarının halefinden derin olması, onun metinlerinde Perslerin daha fazla ötekileştirildiğini gösterir.

Kendi çekincesine karşın bizim açımızdan önemli olan, Prokopios'un yaşadığı dönemde varolmayan ama Agathias'ın döneminde yaratılmış olan bir Hüsrev imgesi mevcuttur, Agathias'ın eleştirdiği, gerçekdışı gördüğü imgedir bu. Kendisi Hüsrev'i diğer "barbarlar"dan ayıran niteliklerinin olduğunu düşünmez²¹⁵, yine de Hüsrev'in yaratılmış bu imgesinin tamamen asılsız olmadığını, birçok kavimi yöneten bir hükümdar olarak kendisinin edebiyat öğrenmek için belli bir çaba göstermiş olabileceğini düşünür.²¹⁶ Ama döneminin tüm filozoflarına hasım olacak denli derinliğe sahip, Peripatetik okulun üstün kültür tanımındaki gibi her bilim dalında yetkin bir filozof-kral olduğu yönünde yaratılmış imgeye inanmaz.²¹⁷

²¹⁴ *Ibid.* II. 28. 3. Bir sarayda da erdemli yaşanabileceği kanısında olan Marcus Aurelius'a oranla önyargılı bir kanı olarak düşünülebilir.

²¹⁵ *Ibid.* II. 28. 5

²¹⁶ *Ibid.* II. 28. 5

²¹⁷ *Ibid.* II. 28. 5.

Bu imgenin çok da asılsız olmayacağına ilişkin veriler aslında Agathias'da mevcuttur, bir hekim ve düşünür olan Urianus ile Hüsrev'in kurduğu ilişki ve bu ilişkide gösterdiği tevazu ²¹⁸, ayrıca Justinianus döneminde Atina Akademisi kapatıldığında Hüsrev'in tüm Pagan düşünörlere kucak açmış olması, Agathias döneminde yaratılmış imgenin tamamen gerçeklerden uzak olmadığını düşöndürtebilir. Agathias'ın eleştirdiği bu imge, toplumsal hafızada Doğu geleneği içinde kuşaklarca aktarılacak ve İslam tarihyazımında da belli değışikliklerle tekrar belirecektir.

IV. 8. 2. Mesudî'nin "Hüsrev"i

Hüsrev'in kişiliği ve izlediği Ortadoğu politikası, uzun süreli etkilerini göstermiştir. Hüsrev Anuşirvan'ın İslam tarihçiliğindeki diğeri Sāsāni imparatorlarına göre özel olan yeri, Augustus'un Hristiyan tarihçiliğindeki yerine benzetmektedir. Nasıl ki Hz. İsa Augustus döneminde doğmuşsa, Hz. Muhammed de Hüsrev Anuşirvan'ın yönetiminin sonlarında doğmuştur.

²¹⁸ *Ibid.* II. 32. 2. Agathias Urianus için de had safhada eleştireldir ve onun döneminde sanıldığı denli önemli birisi olmadığını kanıtlamaya uzun bölümler ayırır. (*Ibid.* II. 29.1-9, 30. 1-4, 38. 1-8.) Bu eleştirilerinden en dikkat çekici olanı da Urianus'un bir Tanrı fikrine sahip olmayan bir kimse olduğudur, Agathias'ın döneminde Tanrı düşüncesine sahip olmayan bir kimse düşünür olarak addolunmamaya başlanmıştır artık. Agathias'ın Urianus'a muhtemelen sırf Hüsrev'in ona verdiği önemden dolayı, onu eleştirmek için bu kadar uzun bölümler ayırması, dikkatli bir okuyucuda, Urianus'un yaşadığı dönemde oldukça önem verilen bir düşünür olduğu kanısı uyandırabilir. Hüsrev kendisini Urianus'un takipçisi addetmektedir.

İslâm geleneğinde Taberî²¹⁹ ve İbn-ül Esir gibi önemli tarihçiler ondan uzunca bahsetmişlerse de, en canlı portresini, hatta Agathias'ın karşı çıktığı filozof-kral Hüsrev imgesine oldukça yakın bir imgeyi “İslâm'ın Herodotos'u lakaplı, 10. yüzyılda yaşamış bir Arap coğrafyacı ve tarihçisi olan, ve İslam öncesi uygarlıklara olan ilgisi ile çoğu İslam tarihçisinden ayrı elen alınması gerektiğini düşündüğüm Mesudî'nin *Murûc Ez-Zeheb* eserinde görürüz.

Mesudî, Mazdakçılara olan soruna değinir. Mazdakçılık hareketi Hüsrev'in babası Kubâd'ın saltanatı döneminde ortaya çıkmıştır. Olaylar Prokopios'un anlatısından hayli farklı olarak anlatılır. Mazdak ve yandaşları, Kubâd'ı tahttan indirirler, Hüsrev'in kardeşi Zames tahta geçer ve iki yıl tahtta kalır. Hüsrev bu duruma itirazda bulunur ve Kubâd'ın tahta iadesi için direnir.²²⁰ (Mesudî bu olayların detayını vermez, neden olarak uzunluğunu gösterir.)

²¹⁹ Özellikle Taberî modern tarihçiliğin yarattığı Hüsrev imgesinin en temel kaynağı olagelmıştır. Bir 19. yüzyıl tarihçisi olan George Rawlinson, Doğu monarşileri üzerine olan çalışmasının 3. cildinin 20. ve 21. bölümlerini Hüsrev'e ayırmıştır. Rawlinson burada Prokopios'tan olduğu kadar Taberî'den de yararlanmıştır ve Taberî'nin yaptığı, Hüsrev'in vergilendirme sistemi üzerine yaptığı tartışmaların kaynağıdır. Bkz. George Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, c. III. New York: The Publishers Plate Renting Co. Tarihsiz. S. 448-495. Aynı şekilde günümüz tarihçiliği açısından da (bkz. Wiesehöffer) önemli bir kaynak olmayı sürdürmektedir. Bu çalışmada ise, Taberî üzerinde değil de, ağırlıklı olarak Mesudî üzerinde durmuş olmam bir tercih nedenidir, bu tercihin nedeni ise Hüsrev'in karakterini tanımlamak için en çok çaba göstermiş olan İslam tarihçisi olmasıdır.

²²⁰ Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar,)* çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay., 2004, s. 155. Taberî, gerek İbn-ül Esir, Hüsrev döneminde Mazdakçılarının öldürüldüğünü söylemektedirler ama rakam belirtmemektedirler. Bknz. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, c. III, çev. Z. K. Ugan, A. Temir. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi. 1991. S. 1055.

Hüsrev tahta geçince, ilk eylemi Mazdak ve seksen bin yandaşını öldürtmek olur.²²¹ Olay Irak'ta Cazır ve Nehrevan arasında vuku bulmuştur,²²² Hüsrev'e, "yeni hükümdar" anlamına gelen "Anuşirvan" lakabı bu nedenden verilmiştir. Hüsrev, İran'ı tekrar Zerdüştiliğe döndürür ve din konusunda her tür tartışmayı yasaklar.²²³

Prokopios ve Mesudî'nin uyumlu oldukları bir nokta var: Hüsrev'in iktidarı bir kıyımla başlar. Prokopios sadece kendisine komplo kuranlar ve

(M. Faruk Gürtuna'nın Taberî çevirisinde Hüsrev Anuşirvan'ın anlatıldığı bölümde Mazdakçılara ait pasaj mevcut değildir. Bu çevirideki Hüsrev Anuşirvan'ın bölümü için bkz. Taberî. *Tarih-i Taberî, c. II*, çev. M. F. Gürtuna. İstanbul: Sağlam Yay. S. 504-508.) Mazdakçılar ile Hüsrev'in ihtilafının nedenleri için bkz. İbn-ül Esir, *İslâm Tarihi, c. I. (El Kâmil Fi't Târih Tercümesi.)* İstanbul. Bahar Yay. 1989. S. 419-421.

²²¹ Mesudî, *op. cit.*, S. 156

²²² Bu detay, bize bu dinsel hareketin belli bir coğrafyada daha fazla yoğunlaşmış olduğunu gösterir.

²²³ Justinianus dönemi üzerine, ciddi ve çoğu açıdan tatmin edici bir çalışma ortaya koyan Evans'ın bu husûsta düştüğü vahîm bir hata vardır. Kubâd'ın döneminde Mazdakçıları desteklemiş olduğunu, ama Mazdakçıların onun tahta varis atmasına muhalefet ettikleri için Mazdakçıların topluca katledilmesini düzenlediğini söyler. (Evans, J. A. S. *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*. New York: Routledge, 2001, s. 89) Bu iddiâsına temel olarak hangi kaynaklara gittiğine baktığımızda, ikincil kaynaklar olarak Vasiliev'i, Christensen'i ve birincil kaynak olarak Malalas'ı gösterir. Oysa Malalas bunun tam tersi bir durumu anlatmaktadır, Maniciler olarak adlandırdığı Mazdakçılara verdiği destekten dolayı, Zerdüştiler Hüsrev'i devirme girişimi yaptığında Hüsrev asîlleri ve magları katlederek iktidarını korur. Ama olay Kubâd değil, Hüsrev döneminde olmuştur ve katledilenler Mazdakçılar değil Malalas'a göre maglardır. Evans gibi ciddi bir tarihçinin bu tür bir hatayı nasıl yaptığı göz önüne alındığında, ikincil kaynaklara bağlı kalması, atıf yaptığı metni dikkatle okumaması ve Arap kaynaklarını hiçbir şekilde kullanmaması düşünülebilir. Oysa ki söz konusu kaynakların hepsinin İngilizceye çevirisi yapılmıştır ve Evans tarafından ulaşılması zor değildir. Bu tür hataların sorunu, sadece ikincil kaynakları kullananlar tarafından başka yerlerde de, üstelik kaynak olarak bir otoriteye atıf yapılarak tekrar edilecek olmalarıdır.

ailesiyle sınırlı bir kıyımdan bahseder, Mesudî ise seksen bin kişilik bir kitle kıyımından bahseder.

Dinsel konularda hoşgörüsüzlük konusunda Hüsrev yalnız değildir. Süryanice yazılmış, 774 yılında tamamlanmış olduğu ve Tell-Mahre’li Dionysus adlı bir kimse tarafından yazılmış olduğu düşünülen Zuqnin kroniği de, Justinianus’un din değiştirmek istemeyen Manicileri diri diri yaktırıldığını aktarır. Geç Antikçağ’da dinin hem Romalılarda hem Perslerde oynadığı rol birbirlerine çok paraleldir. Dinin toplumsal işlevi, bir tür birleştirici ideoloji olmasıdır. Roma Hristiyanlaşma sürecinde dâimâ tek doğru versiyonu yaratmak istemiştir, bu çatışma Justinianus döneminde de düofizit-monofizit çatışması olarak sürmüştür. İran’da ise, Part dönemi Mithras kültleri ağırlıklı olmak üzere, dinsel bir çoğulculuk hakim olsa da, Sāsāni Perslerin iktidarlarında Zerdüştilik bir devlet dini haline getirilir. Akhaemenid hanedânı döneminde Persler, Sāsānilere oranla çok daha geniş bir coğrafyayı kontrol etmelerine karşın, dinsel açıdan, en iyi ifadesini *Kyros Silindiri*²²⁴ olarak adlandırılmış belgede bulan, bir çoğulculuk politikası izlemişleridir. Oysa Sāsāniler daha ikinci hükümdarları Behram’dan başlayarak, ilk icrâatı Mani’yi öldürmek olan bir hoşgörüsüzlük

²²⁴ Kyros Silindiri, Perslerin Babil’i fethetmeleri üzerine, Kyros tarafından yapılan bir deklarasyondur. Yönetilen halklara dinsel özgürlük tanınması açısından, dinsel çoğulculuğun görüldüğü bir metindir. 19. yüzyılda bulunmuş olan bu metin, Birleşmiş Milletler tarafından 1971’de ilk insan hakları belgesi olarak tanınmıştır ve Birleşmiş Milletler’in 6 resmi diline çevirisi yapılmıştır. Metnin Irving Finkel tarafından İngilizce çevirisi için bkz. [http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/c/cyrus_cylinder_-_translation.aspx] [10.05.2009]

politikası izlemişlerdir.²²⁵ Aslında, bu dinsel politikayı anlamış olan en iyi geç antik tarihçi ise Agathias'tır. *Tarihler* adlı eserinde bu değişimin oldukça bilincindedir, Zerdüştiliğin bir rahip kasti oluşturarak yönetime ağırlığını koyduğunu²²⁶, oysa önceleri Perslerin pagan geleneklere bağlı olduklarını, Zerdüştilerin Akhamemenid döneminde Kambyses döneminde iktidarı ele geçirmeye yönelik bir darbe girişiminin Dareios ve destekçileri tarafından bastırıldığını²²⁷, hatta bu darbenin *Magophonia*²²⁸ isimli bir şenlikle kutlandığını²²⁹, oysa Partların devrilmesi sonrası kurulan Pers iktidarında Zerdüştilerin çok etkili bir duruma geldiğini ve bu durumun kendi gününe kadar sürdüğünü belirtir.²³⁰ Mesudî'nin aktardığı olgulara bu perspektiften bakıldığında, Hüsrev de aslında bu açıdan kendinden çok eski dönemlere giden bir devlet politikasının sürdürücüsü olarak görünmektedir.

Mesudî Hüsrev'in kuzey seferlerinden bahseder, Irak'a döndükten sonra (Doğu) Roma İmparatoru'nun elçisini ve hediyelerini kabul ettiğini

²²⁵ Keza, bu dönemde İran'da Greko-Romen kültüre karşı da, dışlayıcı bir tepki gelişmiştir. Barthold, bunun bir sonucunun Yunan coğrafyasının gelişmesinin durması olduğunu düşünür. Bknz. Barthold, *op. cit.*

²²⁶ Agathias. *Tarihler*. II. 26. 3.

²²⁷ *Ibid.* II. 26. 4. Agathias'ın bu pasajdaki saptamasının, başta Herodotos olmak üzere, metninde atıf yaptığı diğer antik kaynakların çok ciddi bir incelemesine dayanan bir saptama olduğu kanısındayım.

²²⁸ Magi'nin katli anlamına gelen bir isim. *Ibid.* II. 26. 4.

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ *Ibid.* II. 26. 5. Agathias'ın bu tezi modern tarihçiliğe de etki etmiştir. Drijvers, Sasani döneminde Zerdüştiliğin devlet dini haline geldiği tezinin modern tarihçilerden G. Widengren, E. Winter ve B. Dignas tarafından savunulduğunu, oysa artık bu tezin K.Schippmann, Z.Rubin ve J. Wiesehöffer tarafından kabul edilmediğini söyler. (Djivers, Jan Willem. «Rome and the Sasanid Empire», *A Companion to Late Antiquity*, der. Phillip Rousseau, Blackwell Publishing Ltd, West Sussex, 2009, s. 444).

anlatır. Burada ilginç bir anekdota yer verir: Elçi, Hüsrev'e sarayına ve binanın güzel görünümüne göz atınca, meydanda bir eğrilik olduğunu fark eder ve nedenini sorar. Hüsrev, bunun nedeninin eğri kısımda yaşlı bir insanın evinin bulunduğu, ona evine karşılık çok iyi bir fiyat teklif edildiği ve buna rağmen adamın evini satmamakta direnmesi üzerine, meydanın eğri kaldığını söyler.²³¹ Bu pasaj özellikle Perslerde kamulaştırmanın sınırlılığı açısından ilginçtir. İmparatorun tâbiyetindeki biri evini satmayı kabul etmeyince o ev yıkılamamaktadır ve imparator da buna saygılıdır.

Bizans ile olan savaşa detaya girmeksizin yer verilir, ve Hüsrev'in kurduğu bir şehirden söz eder. "Hüsrev'in Antakya'sı", Mesudî'nin metninde "Rumiyye"²³² olarak geçer ve Mesudî'nin yaşadığı dönemde bu şehir harabe halindedir.

²³¹ Mesudî, *op. cit.*

²³² "Kisrâ, devletin idaresini sağlam bir surette eline alıp ahaliyi kendisine boyun eğdirdikten sonra Antakya üzerine yürüdü. Kayser ordusunun büyük bir kısmı orada bulunuyordu. Kisrâ burayı fethettikten sonra, şehrin ölçülmesini, evlerin sayılmasını, yollarının ve bütün şehrin çizilmesini emretti. Sonra Antakya örnek edilerek Medain tarafında bir şehir kurulmasını istedi ki, Antakya'ya göre yapılan bu şehir Rumiye ismi ile tanınmıştır. Bundan sonra Antakya ahali de oraya nakledilip yerleştirildiler. Şehre gelen her aile, kendi evine benzeyen eve yerleştirildiği için, onlar Antakya'dan göç etmemiş gibi idiler." Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, C. III.* Çev. Z. K. Ugan, A. Temir. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi. 1991. S. 1059. Diğer bir versiyon: "Sonra Kisrâ Enûşirvan'ın emriyle Tisfon (Taysefûn) şehrinin civarında Antakya'ya benzetilerek onun modelinde Rumiyye adıyla bir şehir kuruldu ve Antakya ahali Enûşirvan'ın emriyle buraya yerleştirildi. Ayrıca Rumiyye şehri için beş mahalle (ilçe) kuruldu. Bunlar: Yukarı Nehrevân, Orta Nehrevân, Aşağı Nehrevân, Bâderâyâ, ve Bâküsâyâ mahalleleri idi. Bundan sonra Enûşirvan, Antakya'dan buraya esir olarak getirilip yerleştirilen halka erzak göndermeye devam etti ve başlarına da aynı dinden olmaları hasebiyle yakınlık duyup anlaşabilmelerini sağlamak için Ehvâz Hristiyanlarından birisini tayin etti." İbn-ül Esir. *Op cit*, s. 425.

Mesudî, anlatısında Hüsrev'in kişiliğine uzunca tasvîr eder: Hüsrev'in bilgece sözlerine yer verir²³³, vergilendirme politikasının adil oluşunu anlatır²³⁴, filozoflarla yönetim ilkeleri üzerine tartışmasını aktarır²³⁵, adaletli yanına örnekler verir²³⁶ ve bu konudaki görüşlerini aktarır:

“İktidarın kaynağı ordu, ordunun kaynağı mal, malın kaynağı harac, haracın kaynağı mamûriyet, mamûriyetin kaynağı adalet, adaletin kaynağı memurların dürüstlüğü, memurların dürüstlüğünün kaynağı vezirlerin düzgünlüğüdür. Hepsinin başı ise hükümdarın işlerini hakkıyla yapması, işler kendini değil, kendisi işleri tutacak şekilde onları yapabilecek güçte olmasıdır.”²³⁷

²³³ Hüsrev'in altın masasına yazdırdığı bir söz şudur: “Faziletinden dolayı ihtiyaç sahibine lütfeden kişinin masasından yemek yiyene afiyet olsun. İştahın çekip de yediğini yersin, iştahın çekmediği halde yediğin şey seni yer.” (*Ibid.*, s. 159) Yine ona ait bir söz şudur: “Güvenilir insanlar konusunda hırslı kişilere, temiz insanlar konusunda yalancılara itibar etmeyiniz.” (*Ibid.*, s. 161) Kendisine en faydalı hazinenin ne olduğu sorulduğunda “temiz insanlar nedzinde elde edilen şöret ve onu bir sonraki kuşağa aktarabilmek” (*Ibid.*) kendisine en uzun ömürlü insanın kim olduğu sorulduğunda “çok şey öğrenen ve onunla kendisinden sonra gelenleri eğiten veya iyi bir şöhrete sahip olup, kendisinden sonra gelenleri onurlandıran kişi” (*Ibid.*) cevaplarını vermiştir.

²³⁴ *Ibid.* s. 159.

²³⁵ *Ibid.* s. 160.

²³⁶ *Ibid.* s. 161.

²³⁷ *Ibid.* s. 162. Bu pasaj, Osmanlılara atfedilen “Dairey-î Adliye”nin muhtemelen ilk versiyonudur. Naima'nın Kınalızâde'ye atfen aktardığı pasaj şu şekildedir: “Mülk ile devlet asker ve ricâl iledir. Ricâl mal ile bulunur. Mal reâyâdan husule gelir. Reâyâ adlile muntazam-ül hâl olur.” (*Naima Tarihi*, c. I, s. 40. Aktaran: Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981, s. 94.) Naima'nın asıl kaynağı olduğu düşünülen Kınalızâde'nin “Dairey-î Adliye”si ise şu şekildedir: “Adldir mucib-i salâh-ı cihân / Cihân bir bağdır divarı devlet / Devletin yatımı şeriattır / Şeriata olamaz hiç haris illâ Melik / Melik zapteylemez illâ leşker / Leşkeri cem'edemez illâ mal / Malı cem'eden raiyettir / Raiyeti kul eder Padişah-ı Âleme adl.” (Kınalızâde Ali

Burada çizilen portre tamamen bilge bir yöneticinin portresidir. Prokopios'ta çizilen Hüsrev portresinin uzağındadır. Agathias'ın tamamen karşı çıktığı, döneminde yaratılmış Hüsrev imgesine ise paraleldir, sadece Agathias'ta çizilen Platonik filozof-kral imgesine göre daha doğrululaşmıştır. Mesudî'nin portresini çizdiği Hüsrev, ideal bir doğu hükümdarıdır, iktidarının temelini adalet olduğunun farkındadır ve adâletli yönetimini sürdürmesi iktidarını kalıcı kılan unsurdur. Diğer nitelikleri göz önüne alındığında ise Hüsrev'i bir doğu bilgisi olarak görürüz ve İslâm tarihyazımındaki birçok sevilen hükümdar imgesine paralel özellikler gösterir.

Efendi, *Ahlak-ı Alâî*, 1248, Kahire Bulak baskısı, c. III, s. 49. Akt. Divitçioğlu, *op. cit.*, s. 95.) Divitçioğlu, “Dairey-î Adliye”nin Kutadgu Biliğ'den Mukaddime'ye kadar pek çok yerde mevcut olduğunu, bu modelin İslâm ülkelerinin çoğunluğunun ekonomik-toplumsal yapılarının mantığını belirlemede üzerinde önemle durulması gerektiğini vurgular. Oysa bu modelin İslâm-öncesi uygarlıklardan, ve özellikle Antik İran Uygarlığı'ndan gelen bir model olması, ve çok daha arkaik bir zihniyet yapısını yansıttığı olduğu ihtimâlleri düşünülmemiştir.

Bu noktada belki itirazda bulunulabilir: Bu modeli Hüsrev'e atfeden Mesudî'dir ve İslâm Uygarlığı'na ait bir modeli İslâm öncesi bir yere götürerek modele bir geçmiş yaratıyor olabileceği yönündedir. Bu tartışmalı bir konudur, zirâ Pers toplum yapısına dair bazı sonuçlara varmak için, izlenecek en sağlıklı yol, başta *Mâtikân ê Hâzâr Dâtastân* gibi, günümüze ulaşmış çeşitli Pehlevice kaynaklar kullanılmalı, sonra Yunan, Latin, Ermeni, Süryani, Arap tarihçiliği gibi farklı tarihyazımı gelenekleriyle karşılaştırmalar yapılmalıdır. (Karşılaştırmalar bu alanda son derece önemlidir, çünkü İran geleneğinde bloke edilmiş hâfıza olarak yorumlanabilecek çeşitli durumlar söz konusudur, Akhemenid dönemine ilişkin Şehname'deki boşluklar ve çarpıtmalar gibi.) Yine de, bendeki kanı, “Dairey-î Adliye”nin Antik İran Uygarlığı'nın zihniyet dünyasını yansıtan bir İslâm öncesi model olduğu yönündedir.

Mesudî'nin neden Hüsrev portresini niçin ideal bir bilge doğu hükümdarı gibi çizdiğini sorduğumuzda iki olası cevabı verebiliriz: Agathias'ın anlattığı, onun döneminde üretilmiş olan filozof-kral Hüsrev imgesi, doğu literatürüne bu şekilde girmiştir ve Sāsāni sonrası İslam tarihyazını geleneği de bu imgeyi sürekli yeniden üretmiştir. Verilebilecek diğer bir yanıt da şu olabilir: Mesudî'nin, dönemi için (10. yy) öngördüğü ideal bir hükümdardaki özellikleri geçmişte arayıp, geçmişten idealize edilmiş model sunma çabasında olması da mümkündür.²³⁸ Aynı zamanda bir coğrafyacı olan, çoğu İslam tarihçisine nazaran epey seyahat etmiş olan, kağıdın yaygınlaştığı dönemde doğunun büyük kütüphanelerini de kullanmış olan Mesudî, İslam öncesi uygarlıklara en fazla ilgi duymuş İslam tarihçisidir. Haberdar olduğu Platoncu geleneğe paralel olarak, filozof-kral modelini geçmişten özellikle Hüsrev karakteri üzerinden seçmesi de muhtemelen ona ulaşan kaynakları kendi dünya görüşüyle şekillendirip bize sunduğu bir portredir ve tarihsel bir karakter olan Hüsrev'i anlatmaktan çok,

²³⁸ Burada Mesudi yalnız değildir. Kendinden önceki İslam yazınında bu tür Sāsāni idealizasyonlarına sıkça rastlanmaktadır. Mesela Mesudî tarafından da atıf yapılmış olan bir metin, Sa'lebî tarafından 9. yüzyılda yazılmış olan *Taht Âdâbı* isimli kitapta, protokollere ilişkin Arap geleneğinden çok Sāsāni geleneğine atıf yapılmakta, onlardan örnekler verilmektedir. Burada Sāsānilere ilişkin bir içselleştirme ve idealizasyon vardır. Konuşma şekilleri İslam dönemi karakterlerine benzetilmektedir. Metinde modelleştirilen Perslerin geleneklerini bozmasına ilişkin üzeri örtülü tepkiler de vardır, bu da yazarın gelenekçi yanını ortaya koyar. Sa'lebî, Ardeşir bin Babek'in oturttuğu ahlakın Perviz dönemine kadar sürdüğünü ancak onun saray kurallarına ve geleneklere müdahalesiyle bu kuralların değiştiğini ileri sürmektedir. (Bkz. Sa'lebî, *Taht Âdâbı*, Çev. M. H. Özev, İstanbul: Bordo Siyah Yay, 2006, s. 27.)

10. yy İslam tarihyazımının siyasal ufkuna ilişkin daha çok şey anlatmaktadır.

V. OĞULLAR VE BABALAR: KUBÂD'IN PORTRESİ

Hüsrev'in babası olan Kubâd, imparator Firuz'un tüm ordusuyla birlikte çıktığı (ve tüm ordusunun tamamının imha edileceği) seferde yanına almadığı en genç oğludur.²³⁹

İran imparatoru olarak seçildiğinde²⁴⁰ ülkesi büyük bir felâketle karşı karşıyadır; Firuz'un ordusunun tamamı Akhunlar tarafından imha edilmiştir²⁴¹, Persler tam iki yıl boyunca (MS. 484-486 arası) Akhunlara tâbi olacak ve vergi verecektir,²⁴² ta ki Kubâd gücünü tekrar toplayıp artık bu vergiyi ödemeye gerek kalmadığını ilan edene dek.

Yenilikçi karakter yapısı nedeniyle, Kubâd popülerliğini kısa zamanda kaybeder ve tepki uyandırır. (Özellikle de aile hukuku alanında yaptığı, komünal ilişkileri meşrulaştıran düzenlemeler.)²⁴³ Tabandan gelen bir ayaklanma ile devrilir, yerine amcası Blases imparator seçilir.²⁴⁴ İsyancıların da çoğunluğu hanedân ailesinden birinin kanını dökmek

²³⁹ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. iv. 2.

²⁴⁰ *Ibid.* I. iv. 34. Prokopios. *Yapılar*. II. ii. 19.

²⁴¹ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. iv. 32.

²⁴² *Ibid.* I. iv. 35.

²⁴³ *Ibid.* I. v. 1-2. Bu olguya Arap tarihçilerinin aktardığı, Kubâd ve Mazdakçılar arasındaki ilişkiler de göz önüne alınarak bakıldığında, bu düzenlemelerin arkasında Mazdakçı etkisi olduğunu ve Kubâd'ın devrilmesinde Zerdüştî kastın ağırlıklı etkisi olduğu düşünülebilir. Prokopios, Mazdakçılık hareketinden habersiz görünüyor, ama Kubâd'ın yaptığı düzenlemelerin niteliğinin de farkındadır.

²⁴⁴ *Ibid.* I. v. 3.

istemedikleri için Kubâd “Unutuluş Zindanı”na hapsedilir.²⁴⁵ Dostu Seoses’in ve eşinin yardımıyla buradan kaçmayı başarır.²⁴⁶

Akhunlara sığınan ve Akhun hakanının kızıyla evlenen Kubâd,²⁴⁷ hanedânla kurduğu bu akrabalık bağları sonucu, kendi komutasına aldığı çok büyük bir orduyla ülkesine ilerler.²⁴⁸

Adergudunbades’i “hanarannis” olarak atar.²⁴⁹ İmparator olan amcası Blases’i devirir ve körleştirir.²⁵⁰ Yeni bir makam kurar: “Adrastadaran salanes”. Bu makam, tüm magistraların ve ordunun başkomutanlığı makamıdır ve imparatorun sonra en yetkili kişidir. Kurduğu bu makama hayatını borçlu olduğu dostu Seoses’i getirir.²⁵¹

Kubâd, Akhunlara borçlu olduğu büyük bir miktar altını ödeyemeyince bu miktarı imparator Anastasius’tan ister. Anastasius altının ne nedenle istendiğini öğrenince, Akhunlarla Perslerin arasının bozuk olmasını kendi çıkarları açısından daha uygun gördüğünden bu miktar parayı Kubâd’a göndermez²⁵² ve bu Kubâd tarafından savaş nedeni olur;

²⁴⁵ *Ibid.* I. v. 7.

²⁴⁶ Eşi, kocasına bu yardımının bedelini hayatıyla ödeyecektir. Prokopios onun nasıl cezalandırıldığını anlatamayacağını söyler, hem cezanın şiddetine vurgu yapar hem de bu husûsa dair anlatıların birbiriyle uyumlu olmadığını mazaret gösterir. (*Ibid.* I. vi. 7-9.)

²⁴⁷ *Ibid.* I. vi. 10.

²⁴⁸ *Ibid.* I. vi. 10-11.

²⁴⁹ *Ibid.* I. vi. 15, 18.

²⁵⁰ *Ibid.* I. vi. 17. Bunun nedeni, sakatlanan kişinin Perslerde kral olmasının yasaklanmış olmasıdır. Sakatlamak, Persler arasında rakip hanedân üyesini öldürmeksizin pasifleştirmenin başka bir yoludur.

²⁵¹ *Ibid.* I. vi. 18.

²⁵² *Ibid.* I. vii. 1-2.

ordusuyla önce Ermeni topraklarına girer, sonra da Mezopotamya'ya yönelir.²⁵³

Prokopios, anlatısına bir anekdot sokar: Çileci bir Süryani keşişi olan Jakobus'un yokluklar içindeki yaşayışını tasvîr ettikten sonra,²⁵⁴ Kubâd'ın ordusundaki bazı Akhunların keşişi vurmak için oklarını uzattıklarını ama hiçbirinin oklarını atmadığını çünkü ellerini oynatamadıklarını anlatır.²⁵⁵ (Prokopios'un tanımlamasına göre, durum histerik felç gibi görünüyor.) Bu olay duyulunca Kubâd keşişle tanışır ve ordusundaki barbarların davranışından dolayı özür diler. Jakobus onları affedince, tıpkı sözlü telkinle histerik felçin iyileşmesi gibi, ona ok yöneltenlerin felçli durumu iyileşir.²⁵⁶ Burada tıpkı İskender'in Diogenes ile olan diyalogunu çağrıştıracak bir şekilde bir sahne anlatılır: Kubâd Jakobus'a istediği miktarda para vereceğini söyler, hatta onun dileyeyeceği hiçbir şeyi reddetmeyeceğini söyler. Jakobus, Diogenes nasıl ki İskender'den gölge etmemesi dışında bir şey istememişse, kendi çıkarı için herhangi bir talepte bulunmaz ama başkaları için bir talepte bulunur. Savaş sırasında onun yanına sığınacak kaçaklara dokunulmamasını rica eder. Kubâd ona bunun için yazılı bir taahhüt verir.²⁵⁷ Bu anekdotta, Kubâd'ı cömertliğiyle ve sözüne bağlılığıyla görürüz; gerçekten de sözünü tutmuş ve Jakobus'a sığınan kimseye dokunmamıştır.

²⁵³ *Ibid.* I. vii. 3. Prokopios. *Anekdot.* xxiii. 7.

²⁵⁴ Prokopios. *Savaşların Tarihi.* I. vii. 5-7.

²⁵⁵ *Ibid.* I. vii. 8-9.

²⁵⁶ *Ibid.* I. vii. 10.

²⁵⁷ *Ibid.* I. vii. 11.

Amida şehrini kuşatır²⁵⁸ ve oldukça zor bir kuşatma sonrası ele geçirir.²⁵⁹ Direnişi oldukça sert bir şekilde kırar, bir katliam başlamıştır ancak bir yaşlı adam ile rahibin Kubâd'a yaklaşip söyledikleri bir cümle üzerine imparator katliamı durdurur.²⁶⁰

Prokopios, Kubâd'ın esirlere bir imparatora yakışır derecede asîl ve merhametlice davrandığını özellikle belirtir.²⁶¹ Kubâd'ın tutumu da, oğlu Hüsrev'in Antakyalılara tutumunu andırır. Antakya'nın düşüşü anlatısı da yapı olarak Amida'nın düşüşüne benzer, şehirde sert çarpışmalar ve bir katliam olur, ama daha sonra esir olanlara insanca davranılır. Baba ve oğul komutan ve imparator olarak birbirine yakın karakterdedir, iyi bir askerdirler, katıdırlar ama belli durumlarda merhamet de gösterirler.

Daha sonraki çarpışmalarda da Kubâd, Roma ordularını bozguna uğratar.²⁶² Prokopios'un anlatısına göre Kubâd, Edessa ve Constantina

²⁵⁸ *Ibid.* I. vii. 12-19.

²⁵⁹ *Ibid.* I. vii. 29, Prokopios. *Yapılar* III. ii. 8. Kubâd'ın şehri kuşatmanın zorluğundan bunaldığı bir sırada yanındaki Mecusî din adamının cinsel bir sembol yorumu (Amidalıların surların ardından sergiledikleri cinsel teşhirci davranışının şehrin gizlerini ve saklı şeylerini ona açacak olması) üzerine verdiği tavsiyeyi dikkate alarak kuşatmaya devam etmesi, onun üzerindeki din adamları etkisine önemli bir örnektir. (Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. vii. 19.) Oysa Mesudî, onun sonradan Mazdakçılığa yakınlaştığını söyleyecektir.

²⁶⁰ “Niye bana karşı savaşıma kararı verdiniz?” sorusuna aldığı “Çünkü Tanrı Amida'yı bizim kararımız için değil ama senin kahramanlığın için vermeyi istediği için” yanıt üzerine katliamı durdurur. (*Ibid.* I.vii. 32.)

²⁶¹ Esirleri serbest bırakır ama kendisinden kaçmış gibi gösterir. Bunun üzerine Anastasius onları cesaretinden dolayı ödüllendirmiş, daha sonraki yıllarda şehre 7 yıl süre ile vergiden muafiyet de tanımıştır. (*Ibid.* I. vii. 34.)

²⁶² *Ibid.* I. viii. 8-9.

²⁶³şehirlerini ele geçirmek istese de,²⁶⁴ Hun istilasıyla uğraşmak üzere geri çekilmesi gerektiği için,²⁶⁵ Edessa kuşatmasını yarıda bırakır.²⁶⁶

Hun sorunuyla uğraştıktan sonra da Romalılarla çatışmaları aralıklarla sürecektir. Hazar Geçidini ele geçirir.²⁶⁷ Daras şehrine tahkimat yapılmasını protesto eder.²⁶⁸ İberyalılara kendi halkının geleneklerini kabul ettirtmeye çalışır.²⁶⁹ İberyalıların direnmeleri ve Roma İmparatorluğu'na yakınlaşması üzerine, onlara karşı bir ordu yollar.²⁷⁰ Roma Ermenistanı'na bir ordu yollar, ²⁷¹ Theodosiopolis'i ele geçirir, ²⁷² Martyropolis'e ilerlemesi üzerine,²⁷³ şehir ona teslim olur.²⁷⁴ Yeni bir Roma seferi planlar.²⁷⁵ Perslerin Euphrates nehrini geçerek ilerlemeleri, Romalıları şoka uğrattır çünkü bu kadar ileri bir noktaya ilk kez gelmişleridir.²⁷⁶ Belisarius'u da kariyerinin başlarında bu savaşta görürüz, Azarethes Belisarius'u yense de,

²⁶³ Amida (modern Diyarbakır) şehri olabilir. Pek yaygın olmamakla birlikte, Amida şehri Constantina olarak da adlandırılmıştır, Prokopios ve Malalas bu ismi kullanmışlardır. Bkz. Fergus Millar, *The Roman Near East, 31 B.C.-A.D. 337*. Cambridge: Harvard University Press. 1993, s. 209.

²⁶⁴ *Ibid.* II. xiii. 8.

²⁶⁵ *Ibid.* I. viii. 19.

²⁶⁶ *Ibid.* II. xiii. 9.

²⁶⁷ *Ibid.* I. x. 12.

²⁶⁸ *Ibid.* I. x. 16.

²⁶⁹ *Ibid.* I. xii. 2. ve devamı.

²⁷⁰ *Ibid.* I. xii. 10.

²⁷¹ *Ibid.* I. xv. 1.

²⁷² Prokopios, *Yapılar*. III. v. 3.

²⁷³ *Ibid.* III. ii. 4.

²⁷⁴ *Ibid.* III. ii. 6.

²⁷⁵ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. xvii. 28

²⁷⁶ *Ibid.* I. viii. 3.

kayıplarının fazlalığı nedeniyle Kubâd tarafından en değersiz askeri olarak addedilir. Perslerin bu seferi sonuçsuz kalır.²⁷⁷

Yönetici olarak Kubâd, anlatıda muhâfazakâr bir toplumda reformcu yanıyla dikkat çeker. Aslında aynı zamanda Talih'in dönüşlerinin sergilendiği de bir yaşamı vardır: İktidarın ona sunulması babasını ve kardeşlerini kaybetmesiyle olur, reformculuğu muhâfazakâr nitelikli bir halk ayaklanmasıyla iktidarını kaybetmesine neden olur. Prokopios'un anlatısı bu bölümde deyim yerindeyse “romantik” bir ton kazanır, Talih tekrar döner ve iktidarını kaybetmiş Kubâd, dignitas'ını ülkesine yabancı bir halkın ordusuyla girerek restore eder. Askeri açıdan kısmen başarılıdır, muhabere kazansa da uzun süreli bir seferi sürdürecektir beceriden yoksundur. Diplomatik açıdan başarısı kuşkuludur; Akhunların damadı olmasına rağmen ilişkileri iyi bir şekilde sürdürmeyi beceremez. Hüsrev'in kendi oğluna karşı olan tavrını, büyük oğlu Kaoses'e gösterir. En büyük oğlu Kaoses'i sevmemektedir,²⁷⁸ bu konu için Prokopios Hüsrev'in oğluna karşı tavrının nedenini açıkladığı gibi bir gerekçe göstermez. Bu yanları onun dengeli bir kişiliği olduğunu düşünmemizi engellese de, yine de merhamet göstermesi nedeniyle, Prokopios, onun bir imparatora yaraşır karakter özellikleri sergilediğini özellikle belirtmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ *Ibid.* I. xviii. 56.

²⁷⁸ *Ibid.* I. xi. 3, II. ix. 12.

²⁷⁹ Kubâd'ı ötekileştiren aslında Prokopios değil, modernlerdir. Prokopios üzerine en iyi çalışmalardan birini yapmış olan Anthony Kaldellis, Kubâd'ın yönetimini “tiranlık” olarak ele alır. (Kaldellis, *op. cit.*, s. 85 ve devamı.) Oysa Prokopios onun veraset durumunu belirtmiştir ve sonradan bu hakkının gasp edilmiş olduğunu anlatmıştır. Prokopios Kubâd için tiran sıfatı kullanmamaktadır. Agathias onu eleştirir, ama tiran sıfatını ilk kez

VI. ZUQNİN KRONİĞİ VE ENGELLENMİŞ HAFIZA

Süryani kronikleri, bir bütün olarak bakıldığında Bizans kronikleri ile ciddi ihtilaflar içindedir. Birçok husûsta, olayların, halkların ve kişilerin temsili ciddi farklılıklar gösterir.²⁸⁰ Bu ihtilafların bir kısmı Süryani yazarların gerek kendi, gerek kolektif idealleştirmelerinden kaynaklanıyorsa da, yine de ele aldıkları dönemlere ilişkin önemli olgular aktarmaktadırlar.

Theophylaktos Simokattes kullanır. (*Ibid.* s. 89-90) Bu ithamların temelinde, Kubâd'ın aile hukukuna ilişkin tepki yaratan düzenlemesi monarşiyi tiranlığa dönüştürme girişimi olarak gösteriliyor. Hal böyle olunca, buna tepki olarak ortaya çıkan muhafazakar karakterli isyan, haklı bir başkaldırıya dönüşüyor ve Akhun desteğiyle krallığı tekrar ele geçiren Kubâd aslında bir tiran olmuş oluyor. Aslında Kaldellis, Prokopios'un Kubâd'ı nasıl değerlendirdiğiyle ilgilenmekten çok, kendisi bir Kubâd portresi ortaya koyuyor ve sorunlu bir temsil yaratıyor. Eğer Kaldellis bir "Sāsāni Tarihi" yazıyor olsaydı, onun kaynakları karşılaştırmalı kullanarak Prokopios'ta tiran olarak temsil edilmeyen bir kralı tiran olarak portresini çizme hakkına saygı duymamız gerekirdi ama Prokopios üzerine yaptığı çalışmada zorlama yoruma yönelmesi, okuyucuyu onun çalışmasının hedefi olan tarihçi Prokopios'u anlamaktan uzaklaştırıyor.

²⁸⁰ Bu farklılıkların en çarpıcılarından birisine Harvey dikkat çekmiş ve kaynakları karşılaştırmalı bir yöntemle irdelemiştir. Süryani ve Bizans tarihçiliğinin birbirinden en farklılaştığı noktalardan biri İmparatoriçe Theodora'nın portresidir. Mesela Abu'l Farac Theodora'nın Süryani bir rahibin kızı olduğunu ve Justinianus'un doğu seferinde onunla tanıştığını söyler. Oysa Justinianus –en azından kendi yaşadığı dönem yazılan tarihlere göre- hiçbir zaman doğuda sefere çıkmamıştır, Theodora ile de imparator olmadan evvel tanışmıştır. Yine de Süryanilerin bakışındaki çarpıtma ilginçtir ve Justinianus'un uyguladığı bir politika sonucudur. Kendisi merkezi Ortodoksluğu yayarken, İmparatoriçe de doğu Hristiyanlığının koruyucusu rolündedir. Yaratılan bu imge gerçeklik kazanmış ve özellikle Süryaniler Theodora'yı azizeleştirmiştir. Makale için bkz. Susan A. Harvey. «Theodora the Believing Queen: A Study in Syriac Historiographical Tradition.» *Hugoye: Journal of Syriac Studies*. Vol. 4 No. 2. Temmuz 2001.

[<http://syrcom.cua.edu/Hugoye/Vol4No2/HV4N2Harvey.html>] [07/02/2007]

Süryani tarihyazımı geleneğinde, 6. yy. açısından önemli olgular aktaran kroniklerden bir tanesi, Tell-Mahre'de Zuqnin manastırında yazılmış olan, (Sahte) Dionysos'a ait olduğu düşünülen, *Zuqnin Kroniği*'dir. Metnin kendine özgü yanları vardır, en dikkat çeken coğrafi bakış baskın olmasıdır: Justinianus'un tahta geçtiği yıl Hint kralları arasındaki bir iç savaştan bahsedilir²⁸¹, buna karşın Justinianus'un Kuzey Afrika'daki ve İtalya'daki fetihlerinden söz edilmez. Bir anlamda denilebilir ki, Prokopios'taki emperyal perspektif 8. yüzyılda yazılmış bu kronikte mevcut değildir. Bunun dışında kronik ağırlıklı olarak, savaşların yol açtığı yıkımdan çok doğal afetlerin insanlara yol açtığı yıkımlarla doludur. Bu da onu diğer kroniklerden ayıran özelliklerden biridir.

Perslerin Antakya'yı ele geçirip "Yeni Antakya" kurmaları kısa bir biçimde anlatılmıştır. Ama bizim açımızdan önemli olan, Justinianus dönemi Pers savaşlarına yer vermesinden çok, çatışmanın önceki safhalarına ilişkin aktardıklarıdır. Anastasius dönemindeki Pers Savaşları, MS. 502-503 yılları arasında Kubâd'ın Amida ve Theodosiopolis'e²⁸² saldırısı ile

²⁸¹ Justinianus'un tahta geçtiği 534 yılında Hindistan'daki bu iç savaştan bu denli uzun bahsedilmesinin kanımca başlıca nedeni bu savaş sonucu orada Hristiyanlığın yayılmasıdır. Bunun dışında, Romalı tacirlerin Himayritlerin kralı Dimnos tarafından öldürülmesi anlatısına yer verilir, neden olarak da Hristiyan Romalıların ülkelerindeki Yahudilere zulmetmesi gösterilir. Himayrit Yahudilerinin yapmış olduğu bir kıyım anlatısı mevcuttur. Metin anti-Judaist bir perspektife sahiptir ve olaylar bu perspektiften anlatılır. Hint İç Savaşına dair anlatı için bkz. Anonim. *The Chronicle of Zuqnin Parts III and IV, AD 488-775* (Medieval Sources in Translation: 36) Çev. Amir Harrak. Toronto: Pontifical Inst. Of Medieval Studies, 1999, s. 75-86. (Buna oranla Hüsrev'in Antakya'yı alması ve Yeni-Antakya'yı kurması sadece 3 paragrafta anlatılır. Bkz. *Ibid*, s. 86)

²⁸² Modern Erzurum şehri.

başlar.²⁸³ Aynı yıl, Persler ve Romalılar Tell-Bashmay²⁸⁴ yakınında bir muharebe yaparlar ve bu muharebe Romalıların yenilmesiyle sonuçlanır. Persler Tella²⁸⁵ ve Edessa'yı kuşatırlar, Harranlıları ise esir alırlar.²⁸⁶

Bundan iki yıl sonra ise, Romalılar Nisibis'ten Bēth Ārāmāyē²⁸⁷, ye dek bütün Pers ülkesini yakıp yıkmışlardır. Şiddetin dozuna yönelik en önemli veri ise, 12 yaşından büyük tüm erkekleri öldürüp kalanları da esir olarak almış olmalarıdır.²⁸⁸ Aynı şekilde Pers Ermenistanı da yakılıp yıkılmış, ve burada yaşayanlar da aynı muameleye maruz kalmışlardır.²⁸⁹

Romalıların şiddete karşı dozu arttırılmış bir şiddetle karşılık vermelerinin sonucu, Antik Ortadoğu'nun yıkımı tarihine bir katkı olması haricinde, uzun bir süre Persler ile Romalılar arasındaki savaşa ara verilmesi olmuştur.

Prokopios olayı şu şekilde aktarır: Romalılar, Perslerin eline geçen Amida şehrini, şehrin ele geçirilmesinden 2 yıl sonra rüşvetle ele geçirirler.²⁹⁰ (MS 504) Persler ise (iki yıl sonra, MS. 506 yılında) halen

²⁸³ *Ibid*, s. 40. Theophanes, bu savaşın başlangıç nedenini Kubād'ın Anastasius'tan haraç istemesi olarak aktarır. *Theophanes Kroniği*, Annis Mundi 5996.

²⁸⁴ Mardin şehrinin kuzeybatısında kalan bir yerleşim yeri.

²⁸⁵ Günümüzde Viran-Şehir olan yerleşim yeri.

²⁸⁶ *The Chronicle of Zuqnin*, s. 40.

²⁸⁷ Bēth Ārāmāyē, Süryanî dinsel kültüründe, güney Mezopotamya için kullanılan dinî-idarî bir isimdir. Amir Harrak, Arap kaynaklarında bu isme tekabül eden al-' Irak al-' Arabî ve Bilâd al-Nabat isimlerinin kullanıldığını anlatır. Bkz. *Ibid*, s. 40.

²⁸⁸ *Ibid*, s. 41.

²⁸⁹ *Ibid*, s. 42.

²⁹⁰ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. ix. 16.22.

Akhunlar sorunu ile uğraşıyor olduklarından Romalılarla 7 yıl sürecek bir barış yaparlar.²⁹¹

Theophanes ise Süryani anlatısına daha uyumlu bir anlatı sunar: İmparator Anastasius magister Celar ve general Areobindos komutasında, büyük bir orduyu sefere gönderir. (MS 505/506) Perslerin sınır bölgelerdeki kalelerinin tümünün hücumlar ve yangınlar sonucu yıkılmış olduğunu anlatır. Persler hem kıtlıkla, hem de tebasına dahil olan bazı kabilelerin isyanlarıyla uğraşmaktadırlar. Koşulların zorlamasıyla Amida şehrini para karşılığı Romalılara teslim ederler. Prokopios'tan farklı olarak Theophanes, aynı yıl, 3 yıl sürecek bir barış anlaşması akdedildiğini söyler.²⁹² Theophanes'in anlatısı, Zuqnin kroniği ile birlikte okunabilecek bir anlatıdır, sadece bir anlatıdaki boşluğu öteki anlatıdaki bilgiyle doldurmak gerekmektedir.

Yalnız bu olay karşısında sessizliğini koruyan sadece Roma tarihyazımı değildir, bizzat Süryani tarihyazımının başka bir metni de sessizliğini korumuştur. Edessa kroniği, Kubâd'ın Amida'ya saldırısına yer verir, onu doksanyedi gün içinde ele geçirdiğini anlatır,²⁹³ ama sonrasındaki olaylar karşısında sessiz kalmayı yeğler.

Zuqnin Kroniği okunduktan sonra Prokopios'un neden Romalıların yaptığı yıkım karşısında sessiz kalmayı tercih ettiğini düşünebiliriz. Bu veri olmadan Prokopios'un kendi içinde tutarlı anlatısı okunduğunda ortaya saldırgan ve yayılmacı bir Pers karakteri belirir. Prokopios, Anastasius

²⁹¹ *Ibid*, I. ix. 24.

²⁹² *Theophanes Kroniği*, Annis Mundi 5998.

²⁹³ *Edessa Kroniği*, 80.

dönemi savaşlarından bahsettiği bölümlerde Romalıların uyguladığı şiddete hiçbir şekilde değinmez. Bu bilgi göz önüne alınmadığında, sorumluluk kolaylıkla dış düşmana yığılabılır.

Olayların Prokopios'a ulaşmış olan versiyonu çarpıtılmış bir versiyon olabilir mi yoksa Prokopios bu olayı özellikle göz ardı mı etmiştir? Engellenmiş bir hafızadan mı söz etmemiz gerekir yoksa manipüle edilmiş bir hafızadan mı?²⁹⁴ Prokopios'un da dahil olduğu Bizans tarihyazımı (birçok başka tarihyazımında da olduğu gibi) kendi konumunu ve eylemlerini sürekli meşrulaştıracak anlatılar üretir. Olaylar nesnel şekilde verilebilir, mesela Amida düşmüştür, olaylar gerçekten anlatıda anlatıldığı şekilde tıpkısı tıpkısına yaşanmış da olabilir. Prokopios için konuşursak, anlatısına etkisini veren abartı değildir, olayların sorumlularını bulma yönündeki arayışıdır²⁹⁵ ve olayın nedenlerinin ortaya konuluş biçimidir. Ortaya bazı nedenler eksik olduğunda, sorumluluğun kimde olduğu da ciddi farklılıklar gösterir. Prokopios'u diğer birçok tarihçiden ayıran, aslında "öteki"yi konuşurmasıdır, her ne kadar Prokopiosça konuşmuş olsa da.

²⁹⁴ "Engellenmiş hâfıza" terimi Ricoeur tarafından kullanılmıştır. (Paul Ricoeur. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: The University of Chicago Press. 2004, s.69) Engellenme, travmadan kaynaklanır; patolojiktir. Ricoeur bu kavramı ağırlıklı olarak Freud'u tartışarak geliştirir. Patolojik seviyeden pratik seviyeye geçiş "manipüle edilmiş hâfıza" ile ortaya çıkar. (*Ibid.* s. 80)

²⁹⁵ Aslında sorumlu arama arayışı, yazarı trajik algıdan uzaklaştıran, deyim yerindeyse bu algıyla beraber , bu algıya zır bir şekilde Prokopios'taki trajik unsurla birlikte varolan bir öğedir. Çünkü Pavese'nin deyişiyle, trajedide kötü kişiler yoktur, trajedide sorun sorumluluğun kime düştüğünü belirtmek değil, bir yazgıyı açıklamaktır. (Cesare Pavese, *Yaşama Uğraşı*, Çev. Cevat Çapan. İstanbul: E Yayınları. 1994, s. 179.)

Gotlar Belisarius'u ithâm ederler, Hüsrev sorumluluğun Justinianus'ta olduğunu ileri sürebilir.

Yalnız nedenlere ilişkin bazı olguların eksikliği halinde, temsilde sorun yaşanır. Romalıların yaptığı bu katliam anlatılmazsa, Perslerin bunun üstüne gösterdiği şiddeti anlamamız zorlaşacaktır. Burada bilinçli bir tercih olup olmadığını bilmek kolay değil ama bir olgunun bulunduğu da dikkate alınması gereken bir husûstur. Romalıların Nisibis'ten Bēth Ārāmāyē'ye dek geniş bir coğrafyada yaptıkları yıkım, Prokopios'a ulaşmamış olabilir mi? Pekala mümkün, engellenmiş hafızayı doğuran travmadır, ve bu kişinin kimliği ile de ilişkili bir konudur: Ben [/ bizler] bunu yapmış olamam. [/ olamayız.] Bu olay anlatıya hiçbir şekilde girmeyebilir, ama göz ardı edildiğinde olaylara ilişkin bir şeyler eksik kalacaktır. Persleri barış anlaşması akdetmeye zorlayan şey nedir? Buna cevap vermek gerekmez, bir neden bulunabilir, mesela Akhun sorunu olabilir bu, veya Perslerin içlerinde yaşadığı karışıklıklar. *Savaşların Tarihi*'nde, büyük bir ordunun doğuya gönderildiğini, Perslerin kaleleri yanmış olduğunu ve hücumlar sonucu yıkılmış olduğu verilir. (Anlatıda özne gizlidir, eylem değil sonucu verilir.) Persler Amida'yı para karşılığı teslim etmek ve bir barış anlaşması akdetmek zorunda kalırlar.

Peki bu olay çarpıtmaya uğramak zorunda mıydı? Aslında hayır. Roma tarihçiliğinde her zaman için dış ötekine uygulanan şiddet haklılaştırılır.²⁹⁶

²⁹⁶ Örneğin Kartacalılara, Galyalılarına uygulanan şiddet gibi. Hatta Herodianos, Partlara karşı, Caracalla tarafından yapılan katliamlara yer vermiştir. Bkz. Herodianos, *op. cit.* IV. 11. 5.

Antik Roma tarihçilerinin açıkça kınadığı şiddet türü, iç savaşların şiddetidir çünkü yurttaşların birbirini katletmesidir bu. (Mesela Appian ve Lucanus hatırlanabilir. Eski anlatılarda bu tür haklılaştırıcı şiddetin metinlerde yer almamaya başlayışı Hristiyan sonrası dönemin yeni ahlâkıyla açıklanabilir belki. Yeni oluşan “ben” imgesi içine dahil edilemeyecek dış şiddet de bastırmaya uğrayacaktır. Hiçbir şey yapılmasa da üstüne konuşulmayacak, sonraki kuşaklara aktarılmayacaktır. Prokopios’un özellikle anlatısında manipülasyona gitmemiş olduğu düşünülse de, engellenmiş bir toplumsal hafızadan muzdarip olduğu söylenebilir.

VII. SINIRI GEÇMEK: FİRUZ VE AKHUNLAR

Romalıların özellikle Germen halklara dair yaşadığı sorunun benzerini, aynadan bakılınca, Perslerin Akhunlarla yaşadığını gözlemleriz. Ama Roma'nın aksine burada saldırgan karakteristik izleyenler Persler olarak karşımıza çıkmaktadır. Prokopios'un anlatısının bu bölümü bir anlamda klasik tarihçiliğin Persleri temsil ederken kullandığı “saldırgan yayılmacılık” şablonunu bir anlamda yeniden üretir, bir yerde de yumuşak bir halkın sert bir halka saldırdığında yaşananların farklı bir bağlamda yeniden üretilmesi olarak da okunabilir.

Prokopios'un anlatısında Akhunlar (*Efthalitas*) İran'ın kuzeyine göç etmiş olan ve burada yaşayan bir halktır. Prokopios, bu halkın karakteristik açıdan kendi döneminde bilinen Hunlardan farklı olduklarını ve bu Hun boylarıyla karışmamış olduklarını belirtir, görünüş olarak Asyalılara benzemezler.²⁹⁷ Diğer Hunlar gibi göçebe değildirler, uzunca bir süre verimli bir bölgeye yerleşmişlerdir.²⁹⁸ Yine de yarı göçebe yaşam tarzına sahiptirler. Diğer Hunlara oranla daha medenî özellikler sergilerler; tek bir imparator tarafından yönetilirler, bağlı oldukları temel bir yasa vardır.²⁹⁹ Prokopios'un anlatısında, Akhunların hükümdarı için de, tıpkı Roma ve Pers imparatorlarına kullanıldığı gibi, “Basiléus” sıfatı kullanılmaktadır. Oysa mesela Theoderik için bu sıfatı kullanılmamaktadır. Şu soru sorulabilir: Acaba neden Prokopios, sadece Roma ve İran hükümdarları için kullandığı, imparator anlamına gelen “Basiléus” sıfatını Akhunların hükümdarı için kullanmayı tercih etmiştir?

Bu soruya verilebilecek cevaplardan ilki, Akhunların Romalıların yapmayı başaramadığı bir şeyi başarmış olmasında olabilir: Tüm Pers ordusunun tümünden imhası ve İran'ı haraca bağlamak. Persler'e haraç ve taviz veren Justinianus döneminde yazılmış bir metin olan *Savaşların*

²⁹⁷ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. I. iii. 2-5.

²⁹⁸ *Ibid.* I. iii.. 3.

²⁹⁹ *Ibid.* I. iii.. 5.

Tarihi 'nde Akhunlar bu nedenden dolayı onurlandırılmış olabilir. Anekdota Prokopios'a ait olarak addedilerek bakıldığında, burada bir tutarlılık görülür. Her ne kadar Anekdota'da yeniden-fetihçi perspektif paylaşılmassa da, gerektiğinde savunma yapılacak yerde taviz verilmesi de onaylanmaz ve kınanan bir durumdur.

Soruya verilebilecek diğer bir cevap Akhunlar'ın Roma'nın Persler'e karşı tanıdığı bir müttefik olduğu ve belki bu nedenden dolayı protokol icabı bu sıfatla hitap edildiği yönünde olabilir.

Üçüncü bir cevap daha verilebilir: Yasaya bağlılık. Metinde bu vurgu özellikle yapılmıştır ve Prokopioscu politik antropolojide bir toplum için yasaya bağlılık olgusu onu diğerlerinden ayıran bir gelişmişlik işaretidir. (Gotlarda yasaya bağlılık halkın anlatımında tanınmaz, sadece Thederik için adâletli olduğu yönünde bir yorum mevcuttur.)

Akhunlar, Prokopios'un metninde, Herodotos'un İskitleri temsilinde olduğu gibi ötekileştirilmemiştir. Buna rağmen, anlatı özellikleri açısından bakıldığında Akhunlar sınırı temsil ederler, sınırı geçen olursa kendinden önce bu hatayı yapanın kaderini paylaşacaktır.

Prokopios Perslerle Akhunların savaşlarının kökenine inmez, ihtilafın asıl nedenlerini bilmeyiz. Metinde savaşı başlatan Pers imparatoru Firuz olarak görünmektedir, Akhunları tâbiyetine almak için onlara karşı bir sefer düzenler,³⁰⁰ savunma durumunda olanlar Akhunlardır. Buna rağmen, Firuz önderliğindeki Pers ordusu Akhunlar tarafından tuzağa düşürülür,³⁰¹ Firuz ordusuyla kurtulmayı zorlukla başarır.³⁰² Yenilgiyi hazmedemeyince, ikinci bir sefer düzenler,³⁰³ düzenlediği bu ikinci seferinde ise ordusuyla birlikte imha edilir.³⁰⁴ Firuz ile birlikte, yanına almadığı küçük oğlu Kubâd hariç tüm çocukları öldürülür.

³⁰⁰ *Ibid.* I. iii. 1, 8.

³⁰¹ *Ibid.* I. iii. 10.

³⁰² *Ibid.* I. iii. 22.

³⁰³ *Ibid.* I. iv. 1.

³⁰⁴ *Ibid.* I. iv. 14.

Firuz'un öyküsü, sınırı geçenin öyküsüdür; sınırı geçen ise ya hayatını kaybeder, ya da hayatını zor kurtarır. Herodotos'un anlatısında sınırı geçen Kyros, bunu yaşamıyla ödemiştir, Dareios ise hayatını ve ordusunu zor kurtarmıştır. Firuz, aslında bu iki tarihsel modelin birleştiği kişidir; ilk seferinden hayatını kurtararak çıkmış bir Dareios'tur, dersini almayıp ikinci kez sefere çıkması ise, anlatı özellikleri açısından Kyros'un İskit seferini ve ölümüyle sonuçlanan başarısızlığını çağrıştırır. Talih, Firuz'a birinci seferinde yardım etse de, bunu anlamayan kişi Talih'inin tersine dönüşüne maruz kalacaktır.

Firuz'un döneminde Roma ile İran arasında hiçbir çatışma (en azından kayıtlara geçirilecek kadar ciddi bir çatışma) yaşanmamış olması dikkate değer bir olgudur. Prokopios'un anlatısında Firuz'un dönemi kısa bir dönem gibi anlatılır, oysa Theophanes'e baktığımızda uzun bir süre hüküm sürmüştür³⁰⁵ ve bu dönemde Romalılar ile ciddi hiçbir sorun yaşanmamıştır.

Karakter özellikleri açısından bakıldığında ise, yenilgiyi hazmedemeyen muhteris bir kimse olarak görürüz Firuz karakterini. İyi bir asker değildir. Ama aslında Prokopios'un Herodotos'tan devraldığı bir yasayı yineler. Daha sert bir halka karşı savaş açan daha yumuşak bir halk yenilgiye mahkumdur.

³⁰⁵ Annis Mundi 5945 [M.S.452/3] ve Annis Mundi 5968 [M.S. 475/6] arasında hüküm sürmüştür.

VIII. ÖTEKİLİĞİN BATI UCU: THEODERİK VE THEODATUS

VIII. 1. Theoderik'in Portresi

Prokopios'ta Perslerin temsil ediliş biçimlerindeki ötekileştirme stratejisini daha iyi anlayabilmemiz için, onun metninde temsil edilen diğer bir halka, Gotlara bakmamız gerekir. Prokopios, tıpkı Perslerde olduğu gibi Gotlarda da “barbar” ve “saldırgan yayılmacı” karakteristikler görür, ama asla despotik olarak nitelemez. Özellikle, tüm yapıtları içinde çizdiği en olumlu karakterlerden biri de bu halktan biridir ve bu karakterin temsilinde adâlet duygusuna güçlü bir atıf mevcuttur.

İmparator'un izni ile Trakya'ya yerleşmiş olan Gotlar, kendisi bir patrisyen statüsünü (Prokopios'un kullandığı terimle 'rütbesini') taşıyan ve konsüllük yapmış Theoderik önderliğinde isyan ederler.³⁰⁶ Burada dikkat çeken, 6. yy (Doğu) Roma dünyasında bir Got'un patrisyen statüsüne gelip konsül olarak görev yapabilmesidir. Gotlar her ne kadar imparatorun izni ile Trakya'da yerleşmişlerse de, imparatorun ne denli izin vermeme özgürlüğü olduğu da tartışmalı bir husûs olsa gerek. Yerleşme izni verilen halkın liderine patrisyenlik verilmiştir, tıpkı cumhuriyet dönemi diğer Latin halkların içindeki egemen ailelere verildiği gibi. Ama buradan da anlaşılan, bu statü vermenin ve Romalılaştırma politikasının en azından kısa vadede pek sonuç vermediğidir.

³⁰⁶ *Ibid.* V. i, 9

İmparator Zenon, kendisi açısından içinde bulunduğu durumu zekice bir stratejiyle kendi avantajına çevirir: Zenon Theoderik'e kendi adına İtalya'ya saldırıp Odoacer ile savaşmış, İtalya'yı kendisi adına fethetmesini önerir. Theoderik hem senatoryal ünvanlara sahip olduğundan hem de Odoacer'i yenmesi durumunda Romalıların ve İtalyanların yöneticisi olacağından, bu teklif onun için de imparator ile sonu kestirilemeyen bir savaşa girmekten daha mantıklı görünür ve bu öneriyi memnuniyetle karşılar.³⁰⁷

3 yıllık bir savaşın sonunda, mücadelesini kazanan Theoderik, "imparator" ünvanını istemez ama "kral" ünvanını kullanarak İtalya'yı yönetir.³⁰⁸

Anlatının bundan sonraki kısmında çizilen portre, son derece olumludur, hatta çizilen birçok Romalı portresinden bile çok daha üstün karakter niteliklerine sahiptir. Mesela Vandal Savaşlarında Aetius'u "Son Romalı" diye nitelendirmesine rağmen karışmış olduğu entrikalara işaret eder ve açıkça bir yargıya varmasa bile anlatılan erdemlerinin yanında bu tür karakter zayıflığının kınandığını hissederiz.

Theoderik'in ölüm nedeninin anlatıldığı bölüm ise, onun karakterinin trajik yanına işaret eder: 37 yıl Roma'yı ve İtalya'yı, adâletli bir şekilde yöneten Theoderik, yaşamı boyunca izlediği etik çizgiyi sadece bir kez ihlâl

³⁰⁷ *Ibid.* V. i, 9-12

³⁰⁸ Prokopios barbarların genelde "kral" (rex) ünvanını kullandıklarını söyler, ama Dewing bunun "Basileus" veya "imparator" ünvanından alt bir ünvan olduğunu söyler. Procopius, *History of the Wars*, c. III, çev. H. Dewing, Loeb Classical Library, Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press, 1993, s. 11.)

eder ve bunun sonucunda da ölür: Geç Antik çağın önemli düşünürlerinden olan Boethius ve üvey babası Symmachus Roma senatosunda etkili kişilerdir ve konsüllük görevlerinde de bulunmuşlardır. Bir tür ayaklanma hazırlığı içerisinde oldukları kuşkusuna sonuca yapılan ihbarlar üzerine Theoderik tarafından ölüme mahkum edilirler ve mülkleri kamulaştırılır.³⁰⁹

Anlatının bundan sonraki kısmı semptomatiktir: Theoderik'e hizmetkarları tarafından yemekte bir balığın başı sunulur ve bu balığın başı Theoderik'e yeni öldürülmüş olan Symmachus'u çağrıştırmaktadır, ona bakan gözleri ve sırtışı onu "tehdit etmekte olan" bir kişiyi andırmaktadır. Kendi odasına çekilir ve bir süre yalnız kalır. Daha sonra hekimi Elpidius'a bir anlamda günah çıkarır; Symmachus ve Boethius'a yaptığı haksızlıktan dolayı üzgün olduğunu belirtir, bundan kısa sayılabilecek bir süre sonra da vefat eder.³¹⁰

Prokopios, bunun Theoderik'in "tebaasına karşı yapmış olduğu ilk ve tek adâletsizlik" (V, I, 39)³¹¹ olduğunu söyler. Bunun nedeni ise, her zaman yaptığı gibi bir soruşturma yürütmeden yargıya varıp karar vermesidir.

Bu portre, Prokopiosçu ironi içermektedir. Theoderik bir yandan, anlatısındaki en etkileyici karakterlerden biridir, yabancı halklar arasında bu

³⁰⁹ Prokopios. *Savaşların Tarihi*. V. i. 32-35. Trajik bir biçimde, bu haksız karar ve icrası Geç Antikçağ'ın en etkileyici metinlerinden birisi olan *Felsefe'nin Tesellisi*'nin, Boethius tarafından yazılmasına vesile olmuştur. Prokopios'un metinden haberdar olduğuna ilişkin ise metinde bir gönderme yok, uzun süren hapislik dönemi metinde bahsedilmiyor ve bu sanki ani bir kararın gibi bir etki uyandırıyor okuyucuda. Oysa Boethius'un mahpusluğu *Felsefe'nin Tesellisi*'ni yazacak kadar uzun bir süreydi.

³¹⁰ *Ibid.* V, i, 35-38

³¹¹ *Ibid.* V, i, 39

şekilde çizilen bir portreye rastlanılmadığı gibi, Romalılar arasında da bu şekilde çizilen bir imparator portresi mevcut değildir. Hal böyle iken, niye Prokopios anlatısına, Theoderik'in suçluluk semptomlarını eklemiş olabilir? Servis edilen balık, suçlulukla birlikte, korkusunu da ortaya çıkarmıştır. Gotların sert görünüşleri altında korkan bir kimse olduğu anlatıya ustalıkla sokulmuştur. Korkutan, ona bakan bir çift göz ve sırtıdır. Haksızlık yaptığı kişi ona bakmakta ve sırtmaktadır. Korktuğu Prokopios tarafından özellikle vurgulanmıştır.³¹²

Theoderik'in korkusu, onun kültür politikasında da görülmektedir: Döneminde Roma'da okullar vardır, Romalılar çocuklarını okula göndermekte serbesttir ama Gotlar değildirler. Bunun gerekçesi ise Theoderik tarafından, eğer Gotlarda "kelepçe korkusu" yerleşirse ellerine kılıç ve mızrak alamayacaklarıdır.³¹³ Bu bir politika olarak düşünüldüğünde ise, kültürlü bir çoğunluğun, kültürel alana girmemekte direnerek savaşçı karakterini muhâfaza eden bir azınlık kitlesi tarafından yönetilmesinin ebedî kılınması arzusunu içerir. (Oysa kendi halefi, bir filozof olmuştur ve zayıf bir idarecidir.)

Burada kültürel alana karşı ilginç bir tutum vardır, Prokopios'un anlatısındaki Theoderik'in tezi, eğitimin, korkmayı öğrettiği yönündedir. Öğretim kurumları, insanlara erken yaşta, hapsedilme korkusu başta olmak üzere korkular aşılır ve eğer böyle bir halkın karşısına bu tür korkularla yetişmemiş savaşçı nitelikli bir halk çıkarsa, onların karşısında

³¹² *Ibid.* V, i 37

³¹³ *Ibid.* V. ii. 13-15.

köleleşecektir. Bu döngüsellik içeren bir anlayıştır, Romalılar Theoderikçi bir bakışla savaşçı karakterini yitirip korktukları için Gotlar'a karşı bağımsızlıklarını yitirdilerse, aynı şekilde Gotlar da o kültürel alana girip Romalıların korkularını içselleştirirlerse kendi bağımsızlıklarını, kendilerinden bu tür korkular duymayan savaşçı nitelikli başka bir halka karşı yitirebilirler.

Prokopiosçu ironi burada kendini gösterir, Theoderik portresine sokulan semptomatik tasvîrin nedeni budur: Theoderik de korkmaktadır.

Prokopios'un anlatısı Ortaçağ'da belirecek olan tarzın çok uzağındadır. Karakterler, kronik tarzı anlatılarda prototipleşir; iyi kral ve kötü kral vardır. Oysa Herodotos'tan başlayan antik tarihçilik çizgisinde, karakterler hep çelişkiler içerir. Bu geleneğin ardılı Agathias ile beraber son temsilcisi olan Prokopios da anlatısında her karakteri bir çelişki ile verir. Gerek Theoderik portresinde, gerek Aetius Flavius gibi etkileyici Romalı portrelerini çelişkileriyle birlikte vermesinin nedeni, karakterlere içkin trajik unsurun farkında olmasıdır.

Theoderik, gerçekten de dönemin tarihsel kişilikleriyle kıyaslandığında belki de en üstün liderdir; İtalya'yı adâletli yönetimiyle kazanmak istemektedir ve sadece kaba güce dayanan bir yönetimin ilk sarsıntıda yıkılacağını bilmektedir. Kendi bağlı olduğu etiği hiç ihlâl etmeden izlemiştir ve tek ihlâlinin bedelini kendi yaşamıyla ödemiştir.

Sāsāni imparatoru Hüsrev ile bir karşılaştırma yapılıncı ilk göze çarpan karşıtlık, Hüsrev'deki yıkıcılık (özellikle Antakya'ya karşı sergilediği) karşısında Theoderik'in yapıcılığı ve restoratör karakter özellikleridir. İlk

Germen fetihlerinin yıkıcı etkilerini telafi etmek ister ve kalıcı bir düzen kurma çabası içindedir. Roma senatosunu ve kurumlarını koruduğu bilinmektedir. (Symmachus ve Boethius onun senatosundadırlar.) Hüsrev'in ise anlatıdaki ilk eylemi toplu bir katliamla başlar. Kubâd ve Firuz gibi diğer Pers imparatorları ise bu portrenin yanında sönük kalmaktadırlar.

Ötekileştirmeye alternatif bir strateji de idealize etme ve modelleştirme olarak düşünüldüğünde, Prokopios'un Theoderik anlatısındaki stratejisi, aslında onun kendi dönemi yöneticilerine bir model olarak sunulması ihtiyacından doğmaktadır.

VIII. 2. Germen Filozof-Kral Theodatus

Theoderik'in kızkardeşinin oğlu Theodatus, Theoderik'in Gotların dönüşmesinden en çok çekindiği yönetici tipidir. Latin edebiyatına hakim, Platon felsefesine bağlı ve faal yaşama uzak yapıda birisidir, buna karşı lükse ve paraya düşkünlüğü vardır.³¹⁴

Theodatus zayıf bir kraldır, bu açıdan temsil edilen Pers imparatorlarıyla yapılacak bir karşılaştırma zordur çünkü anlatıdaki imparatorların hepsi güçlü yöneticilerdir. Theodatus portresi Prokopios'un ideal yönetici anlayışını ele verdiği için önemlidir, Prokopios'a göre bir yöneticinin asli görevi kamusal işler olmalıdır, felsefe veya ilahiyat, o

³¹⁴ *Ibid.*V, iii, 1

yöneticiyi görevlerinden uzaklaştırıyorsa bu kabul edilemez bir durumdur.³¹⁵

Prokopios'un *Savaşların Tarihi*'nde Justinianus'a yönelttiği tek açık eleştirisi, onun dikkatini devlet işlerinden çok teolojik sorunlara yöneltmiş olmasıdır.³¹⁶ Prokopios, *Savaşların Tarihi*'nde Justinianus'un bir lobide muhafızları olmaksızın oturup geç saatlere kadar Hristiyan kutsal yazılarını ona eşlik eden yaşlı rahiplerle beraber inceleyen bir imparator olarak portresini çizer.³¹⁷ Özellikle İtalya'da ciddi sorunlar yaşanırken imparatorun dikkatini Hristiyanlığın teolojik meselelerine vermesini incelikli bir üslupla eleştirir.³¹⁸ Theodatus ile Justinianus'a yönelttiği eleştiriler, Prokopios için ideal yöneticiyi görmek açısından önemlidir: Theodatus için Platon felsefesi, Justinianus için ise Hristiyan ilahiyatı, dikkatlerini devlet işlerinden uzaklaştırmalarına sebep olmuştur.³¹⁹ O halde, Prokopios'un ideal

³¹⁵ Prokopios, bilinen en iyi filozof-kral imgesine, yani Marcus Aurelius'a atıf yapmamaktadır ama bu Prokopios'un onu kınıyor olduğu anlamına gelmez çünkü Marcus Aurelius aynı zamanda iyi bir yöneticiydi de. Felsefedeki derinliğinin onu kamusal görevlerinden uzaklaştırmadığını Roma tarihine hakim olan Prokopios biliyor olduğu için atıf yapma ihtiyacı duymamış olduğu düşünülebilir. Yine de, Prokopios'un ideal yöneticisi, Platon sonrası dönemde yaygınlaşan bir ideal olarak filozof-kral imgesinin uzağındadır.

³¹⁶ Bu konuya dikkat çeken G. Downey'dir. Buna ilişkin detaylı bir tartışma için bkz. Downey, Glainville. «Paganism and Christianity in Procopius.» *Church History*, Cilt 18, No.2. Haz. 1949, s.95.

³¹⁷ Prokopios, *op. cit.*, VII, xxxii, 9.

³¹⁸ *Ibid.* xxxiv, 11.

³¹⁹ Modern dönemde, James George Frazer Altın Dal'ın 4. cildi olan *Adonis Attis Osiris*'te Roma'ya giren Doğu kültürüne ve özellikle Hristiyanlığa bu eleştiriyi yöneltmiştir. Romalıların önceki inanışlarının dünyevi uğraşları olumladığını ama Hristiyanlıkla birlikte hedefin insanın ruhunu kurtarma çabası olması ve bunun sonucunda büyük ölçüde dünyevi işlerden çekilmesi, onun gözünde çöküşü kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur. (Frazer,

yöneticisi, dikkatini devlet işlerinden uzaklaştırmayacak, felsefe ve din ile gereğinden fazla uğraşmayacaktır.

Çoğu zaman tarihçi, daha eski literatürden bir figür alıp kendi dönemindeki bir tarihsel kişiyi, model-figüre uyarlayarak anlatmaktadır, mesela Einhard'ın çizdiği Charlemagne portresinin, Suetonius'un çizmiş olduğu Augustus portresinin bir uyarlaması olması gibi.³²⁰ Burada da çizilen iki portre vardır; filozof-kral ve rahip-kral. Filozof-kral imgesinin Antikçağ'daki örneği Marcus Aurelius'ta, rahip-kral imgesinin örneği ise Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius'ta görülmektedir. Prokopios'un yapıtlarında, filozof-kral imgesi, Theodatus'a, rahip-kral imgesi de Justinianus'a tekabül eder. Aslında Prokopios'un filozof-kral ve rahip-kral imgelerini tekrar üretmesinin altında eleştiri olduğu kadar ironi de gizlidir; Theodatus Marcus Aurelius'un karikatürüdür, Justinianus da Numa Pompilius'un.

James George. *Adonis, Attis, Osiris. Studies in the History of Oriental Religion. I. Cilt.* New York. University Boks. 1961, s. 300-301.) Buna karşı Hristiyan perspektifi içinde bir yanıt, bu görüşü gizli olarak Gibbon'da gören ve en açık ifadesini Frazer'ın ilgili pasajında bulunduğunu düşünen A. J. Toynbee tarafından verilmiştir. (Frazer'a verdiği yanıt için Bknz. Toynbee, A. J. *Medeniyet Yargılanıyor.* Çev. Ufuk Uyan. İstanbul. Yeryüzü Yayınları. 1980, s. 215-236.)

³²⁰ “Einhard'ın bize Charlemagne'ı resmettiği görüntüsü altında, aslında Suetonius'un Augustus portresini tekrar ettiğinde ise, kelimenin esas anlamında hiçbir tanığımız bulunmamaktadır.” Marc Bloch, *op. cit.*, s. 92.

Filozof-kral imgesi başka bir tarihsel şahsiyet üzerinden tekrar üretilecektir: Muhtemelen Prokopios'tan sonra, Agathias döneminde imal edilmiş olan "Filozof-kral Hüsrev" portresi bu tür bir portredir.³²¹

İronik olan, Atina Akademisi'ni kapatmış olan ve filozofların sürgün olmasına neden olan Justinianus için de döneminde üretilmiş bir filozof-kral imgesinin mevcudiyetidir. Ayasofya diyakonu Agapetos'un imparatora sunduğu öğütte bu açık şekilde görülmektedir:

"Eski yazarlardan birinin, ya filozoflar hükümdar olunca ya da hükümdarlar felsefe öğrenince başlayacağı öndeyişinde bulunduğu mutluluk çağı, bizim zamanımızda ortaya çıkmıştır. Felsefe çalışmaları yapmakla sen [Justinianus] hükümdarlığa lâyık olduğunu gösterdin ve hükümdarlık makamında da felsefeyle ilgilenmekten ayrılmadın. Eğer felsefeyi meydana getiren bilgelik sevgisiyse ve bilgelğin başı –senin yüreğinden hiç eksik olmayan– Tanrı korkusuysa, o zaman bu dediğim besbelli doğrudur."³²²

Prokopios'ta Agathias'da gördüğümüz gibi, döneminde ortaya çıkmış bir filozof-kral olarak Hüsrev imajı henüz mevcut olmadığı için³²³, burada

³²¹ Agathias, bu imgeye eleştirelilikle yaklaşmaktadır. Prokopios'ta temsil edildiği şekliyle de, Hüsrev bir filozof-kral olmanın çok uzağındadır. Yine de tarihsel olarak onun, Atina Akademisi'nin kapatılmasından sonra sürgün edilen filozofların hamiliğini yapması, bir felsefe dostu olduğunu gösterir.

³²² Barker, Ernest. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*. Çev. Mete Tuncay. Ankara. İmge Yay. 1995. s. 69.

³²³ Eğer Hüsrev için Prokopios'un döneminde böyle bir imaj yaratılmış olsaydı, onun bu imgeyi eleştirmemesi muhtemelen imkansız olurdu.

Theodatus üzerinden yapılan eleştirinin, Prokopios yaşarken bir filozof-kral imajı yaratmış olan Justinianus'a yapıldığı düşünülebilir. Çünkü Justinianus, (*Anekdot*a'daki temsil ediliş şekli göz önüne alınarak bakılırsa) Prokopios için herhangi bir Pers, Vandal veya Got karakterine oranla daha fazla "öteki"dir.

IX. SONUÇ

Perslerin “despotizm” ile nitelendirilmesi temelini her ne kadar Herodotos’ta bulmuşsa da, aslen bu tanımı geliştiren ve kendinden sonraki kuşakların kullanacağı biçimi veren de Platon’dur.

Perslerin siyasal yapısını monarşinin uç noktasına varması³²⁴ olarak ele alan Platon, Perslerin Kyros döneminden kendi dönemine kadar olan tarihine bakarak, bu tarihin belli başlı sorunlarını tartışmaya girer. (Devletin Kambyses döneminde nasıl çöküp Dareios döneminde nasıl toparlandıkları gibi.)³²⁵ Kyros’un bir lider olarak ana hatlarıyla portresini çizer; onu ülkesini seven bir lider olarak niteler, buna karşılık hiç eğitim görmemiş olmasını³²⁶ ve ev yönetimine önem vermemiş olmasını eleştirir. Çocukların eğitimini kadınlara bırakmış olması, olabilecek en büyük hataydı. Çocukların bolluk içinde şımartılarak yetiştirilmiş olması, Perslerin geleneksel katı eğitimine karşıt bir çocuk yetiştirme biçimiydi.³²⁷ Kyros sonrası Kambyses dönemindeki bozulmanın asıl nedeni olarak Platon bunu görür. Burada aslında Platon, Herodotoscu antropoloji içinde yorum

³²⁴ Platon, *Yasalar*, III, 693 d. Platon için Persler, kendi önerdiği toplum projesinin karşıtı bir siyasal düzen yarattığı için, ötekileştirilen bir halktır. Her ne kadar Platon antik demokrasi karşısında bir çizgide de olsa, önerdiği toplum projesinin ne olmadığını anlatmak için Pers İmparatorluğu’nu ötekileştirmeyi seçer. Önerdiği bu tür bir despotizm değildir.

³²⁵ *Ibid*, III, 694 c.

³²⁶ Bu özellikle Ksenophon’un *Kyros’un Eğitimi* yapıtındaki görüşlerinin karşıtı bir savdır.

³²⁷ *Ibid*, III, 694 e; 695b.

yapmaktadır, sert barbarlar bir kuşak sonra eğitim nedeniyle yumuşak barbarlara dönüşmektedirler.³²⁸

Platon, Kambyes sonrasında Mag'lardan iktidarı alan Darius'un karakterini yorumlarken, onun bir kral oğlu olmamasına ve el üstünde yetiştirilmemiş olmasına dikkat çeker.³²⁹ Ama Kyros'un hatasını o da yapacaktır: Kserkses, tıpkı Kambyes gibi yetiştirilecektir.³³⁰ Dareios sonrası hiçbir Pers imparatorunun, kral adını taşıyor olmanın haricinde "büyük" olarak nitelendirilemeyeceğini söyler.³³¹ Ama bu durumun sorumlusu olarak da sadece alınan eğitimi görür.

Perslerin devlet yapısındaki bozulmanın diğer nedenleri olarak da, halkın özgürlüğünü çok fazla kısıtlamaları ve gereğinden çok baskı uygulamalarıdır.³³² Bunun sonucu, siyasi iktidarla halk arasındaki uyum ve birliğin yok olmasıdır. Yöneticiler kendilerinin lehine işleyen kararlar

³²⁸ Bu açıdan bakınca, aslında Theoderik'in eğitimle ilgili görüşleri de kökenini Platon'da bulmaktadır. Yahut şu da söylenebilir: Prokopios, yeni kurulan devletin bozulmasına dair Platoncu anlatıyı Theoderik üzerinden yeniden üretmiştir, ve incelikli bir ironiyle, ardılı Theodatus'un bozulmasının nedeni de onun Platonculuğunda bulmaktadır. (Her ne kadar lükse düşkünlüğü de bir neden olarak gösterilmişse de, vurgu asıl olarak Theodatus'un felsefeyle uğraşmasının onu pasifleştirdiği yönündedir.)

³²⁹ *Ibid*, III, 695,e.

³³⁰ *Ibid*, III, 695,c.

³³¹ Platon, burada incelikle o dönem kullanılan "Büyük Kral" sıfatına gönderme yapmaktadır. (*Ibid*, III, 695,e.)

³³² *Ibid*, III, 697, c, d. Platon'un ideal olarak tasarladığı yönetim şeklinin nasıl olduğu göz önünde alındığında, Persler'in yönetim şeklinin ideal bir yönetimin nasıl olmaması gerektiği yönünde son derece olumsuz bir örnek olarak kullanıldığı görülüyor. Aslında (Platon ile Ksenophon'un üstü kapalı polemik durumu dikkate alındığında, pedagojik vurgu *Cyropedia*'daki görüşlere b.r yanıt gibi durmaktadır.)

almaya başlarlar.³³³ Platon son olarak, Perslerin kölelik ve baskı yüzünden doğru yönetilmemekte olduklarını söyleyecektir.³³⁴

Perslere atfedilen bu despotizm, en net ifadesini Platon'da bulmaktadır. Kendinden sonraki Antik literatürdeki Doğunun (özellikle Perslerin, Partların, ve Sāsāni Perslerin) temsillerine bu perspektif damgasını vuracaktır.

Prokopios'un metinlerinde Perslerin temsil ediliş şekilleri, onu öncülü olan tarihçilerden büyük oranda ayırır. Herodotos'ta Persleri tanımlarken mevcut olan "barbarlık", "despotizm" ve "saldırgan yayılcılık" temaları, ve Platon'da gördüğümüz monarşinin en uç noktası olarak despotizm tanımı, bütün bir Yunan-Roma tarihyazımı geleneği için bir anlamda şablon olmuştur, öteki temsilleri bu şablon üzerinden yapılmaktaydı.

Prokopios'un bu şablondan asıl ayrıldığı yer, "despotizm" konusundadır. Pers kültüründeki yasaya bağlılık olgusunu (yöneticilerde içselleşmiş olan bu bağlılığı) vurgulamasındaki asıl neden, onun bu şablonu reddetmesidir. Prokopios'taki bu "yasaya bağlılık" vurgusunun temelinde yatan nedenin, kendi yaşadığı toplumda erk sahipleri tarafından "yasanın ihlâli" durumunun yaygınlaşması olduğu düşünülebilir. Prokopios'un Perslerde bu yasaya bağlılığa ve özellikle imparatorun bizzat yasaya saygısını koruması durumu, Persler üzerinden bir modelleştirme yapıyor

³³³ Yöneticilerin aldıkları kendi lehlerine olan kararların sonucu ise; Persler her yeni yer ele geçirmek istedikçe kendilerini ateşe verip yoketmeleri, dost halkların ortadan kalkması , imparatorluk yönetimindeki diğer halkların onlar için savaşması gerektiğinde gönüllü olarak savaşacak kimsenin bulunmayışı olmuştur. (*Ibid*, 697, d, e.)

³³⁴ *Ibid*, III, 698, a.

olmasıyla açıklanabilir. Yalnız bu sadece Perslerin temsilinde işlediği bir tema değildir. Theoderik karakterini temsilinde de, yaptığı tek adâletsizliğin verdiği acı nedeniyle ölen bir hükümdar portresi çizmiştir. Burada da aynı şekilde, öteki idealleştirilerek model haline getirilmektedir.

Diğer bir kriter olan “barbarlık” kriteri açısından da Prokopios’un yaklaşım olarak antiklerin uzağında olduğu görülür. Çünkü başta Pers İmparatoru da tıpkı Roma imparatoru gibi ibir “Basileus” olarak tanımlanmıştır, Persler Roma için bir ayna işlevi görmüştür, kendi emperyal âdetlerine benzer âdetlere sahip, kaotik bir dünyada geniş bir coğrafyada Roma’ya benzer, yasa egemenliğinin olduğu bir emperyal sisteme sahip toplum olarak ele alınır ve bu noktada da barbarlık şablonundan uzaklaşır.

Prokopios’un antiklerden devraldığı Perslere ilişkin şablonu yeniden ürettiği asıl yer ise, “saldırgan yayılcılık” konusundadır. Özellikle onun çizdiği Hüsrev portresi, bu şablonu tamamen yeniden üretecektir.³³⁵ Bu her ne kadar son kertede olumsuz çizilen bir portre olsa da, tamamen ötekileştirilmemiş, merhametli yanları da gösterilerek ikilemleri yansıtılmış bir portredir. Diğer portreler, metinde aslında Hüsrev’e kadar olan gelişmeleri anlatmak için kullanılmış portrelerdir, tıpkı Prokopios’un temel saikinin de uzak geçmişten çok kendi dönemini açıklamak olmasıyla paralel bir biçimde kullanılmışlardır.

Yine aynı şekilde, nasıl ki modelleştirme stratejisiyle mesela yasa egemenliği temasının işlenmesinde dönemine ilişkin gizli bir kınamanın içkin olduğunu düşünürsek, Persler üzerinden saldırgan yayılcılık

³³⁵ Aynı şekilde Kubad’ı da saldırgan yayılcı özellikleriyle görmekteyiz.

temasının kınanarak işlenmesinin ardında yatan düşüncenin de, Justinianus dönemi yeniden-fetih politikalarına ilişkin gizli bir kınamayı barındırdığı düşünülebilir.³³⁶

Özellikle Zuqnin kroniğinde belirtilen katliamlar üzerinde durulmamış olması ise, engellenmiş bir kolektif hafızanın sonucu olarak yorumlanabilir ve sadece Prokopios değil, bütün bir dönem bununla malûldür.

Yine de, metne trajik boyutunu katan, genel olarak Prokopios'un şablonlaştırmalardan uzak duruşu ve çelişkilere yaptığı vurgudur. Bir çöküş döneminin ardından gelen yeniden-fetih döneminin, aslında ne kadar daha derin bir çöküş yarattığının farkındadır ve bu farkındalığı çöküşün trajedisini yazdırır.

³³⁶ Dikkat edilmesi gerekir ki, bu okumalar ancak *Anekdot*a'yı Prokopios'a ait kabul edersek anlam kazanan okumalardır. Sadece *Savaşların Tarihi*'ni temel alan izole edilmiş bir okuma yapılacak olsa, metnin kendi içinden bu yoruma varmak mümkün olmayabilir. Bu durumda da, mesela neden Perslerdeki "yasaya bağlılık" veya Theoderik anlatısında adalet duygusuna bu tür bir vurgu yaptığı tam olarak anlaşılamayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ASLÎ KAYNAKLAR

Agathias. *The Histories*. İng. çev. J. D. Frendo. Berlin. Walter der Gruyter. 1975.

Ammianus Marcellinus. *Vol. I. Histories. Books 14-19*. Loeb Classical Library, No. 300. İng. çev. John C. Rolfe. Bury St. Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2000.

Ammianus Marcellinus. *Vol. II Histories. Books 20-26.* Loeb Classical Library, No. 315. İng. çev.. John C. Rolfe. Bury St. Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2000.

Ammianus Marcellinus. *Vol. III. Histories. Books 27-31*. Loeb Classical Library, No. 331. İng. çev.. John C. Rolfe. Bury St. Edmunds, Suffolk.. Harvard University Press. 2001.

Anonim. *The Chronicle of Edessa*. The Journal of Sacred Literature, New Series [Series 4], Vol. 5. 1864.

Anonim. *The Laws of The Ancient Persians as Found in The “Mâtikân ê Hâzâr Dâtastân” or “The Digest of a Thousand Points of Law”*. İng. çev. ve haz. S. J. Bulsara. Mumbai, The K. R. Cama Oriental Institute. 1999.

Blockey, R. C. (Der. ve çev.) *The Fragmentary Historians of The Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus, and Malchus. Vol. II*. Wiltshire: Francis Cairns. 1983

Cyrus Cylinder. İngilizceye çev. Irving Finkel

[http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/c/cyrus_cylinder_-_translation.aspx] [10.05.2009]

Herodian. *Books I-IV*. Loeb Classical Library, No. 454. İng. çev. C. R. Whittaker. Bury St. Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2002.

Herodian. *Books V-VIII*. Loeb Classical Library, No. 455. İng. çev. C. R. Whittaker. Bury St. Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 1999.

John Malalas. *The Chronicle of John Malalas*. İng. çev. E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott. Melbourne. Australian Association of Byzantine Studies. 1986.

Holy Bible. [King James çevirisinin revize edilmiş versiyonu.] New York. American Bible Society. 1952.

Kitab-ı Mukaddes. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi. 1997.

Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)* Çev.Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay. 2004.

İbn-ül Esir, *İslam Tarihi. C. I. (El Kâmil Fi't Târîh Tercümesi.)* İstanbul. Bahar Yay. 1989.

Plato. *Complete Works*. İng. çeviriyi derleyen: John M. Cooper. Indianapolis. Hackett Publishing Company. 1997.

Plutarkhos. *Lives. Vol. I* İng. çev. B. Perrin. Loeb Classical Library, No.46. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2005.

- Procopius. *Vol. I. History of The Wars Books I-II (The Persian War)*. İng. çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No.48. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2002.
- Procopius, *Vol. II. History of The Wars Books II-IVI (The Vandalic War)*. İng. çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No. 81. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 1990.
- Procopius, *Vol. III. History of The Wars Books V-VI.15 (The Gothic War)*. Çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No.107 Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 1993.
- Procopius, *Vol. IV. History of The Wars Books VI.16-VII.35 (The Gothic War)*. Çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No.173. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 1992.
- Procopius, *Vol. V. History of The Wars Books VII.36-VIII. (The Gothic War)*. Çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No. 217. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 1992.
- Procopius, *Vol. VI. Secret History*. Çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No.290. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2004.
- Procopius, *Vol. VII. Buildings*. Çev. H. B. Dewing. Loeb Classical Library, No.343. Bury St Edmunds, Suffolk. Harvard University Press. 2002.
- Pseudo Dionysius of Tel-Mahre. *Chronicle, Part III*. İng. çev. W. Witakowski. Translated Texts for Historians, Vol. 22. Liverpool, Liverpool University Press. 1996.

- [Pseudo Dionysius of Tel-Mahre] *The Chronicle of Zuqnin Parts III and IV, AD 488-775* İng. çev. Amir Harrak. Medieval Sources in Translation: 36. Toronto: Pontifical Inst. Of Medieval Studies, 1999.
- Sa'lebî, Muhammed B. Hâris. *Taht Âdâbı*, Çev. M. H. Özev, İstanbul: Bordo Siyah Yay, 2006.
- Taberî. *Tarih-i Taberî*. C. II. Çev. M. F. Gürtuna. İstanbul: Sağlam Yay.
- [Taberî] *The History of Al-Ṭabarī. (Ta'rīkh al-rusul wa'l-mulūk) Vol. V. The Sāsānids, The Byzantines, the Lakmids, and Yemen.* (Bibliotheca Persica) Çev. C. E. Bosworth. New York: State University of New York Press. 1999.
- Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. III. Çev. Z. K. Ugan, A. Temir. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi. 1991.
- Tacitus. *Complete Works. Der. ve İng. çev. M. Hadas.* New York. Random House. 1942.
- Theophanes. *The Chronicle of Theophanes Confessor.* Der. ve İng. çev. C. Mango, R. Scott. Oxford. Clarendon Press. 2006.
- Zosimus. *The History of Count Zosimus [Historia Nova].* İng. çev. G. J. Vossius. London. W. Gren and T. Chaplin. 1814.

II. İKİNCİL KAYNAKLAR

- Barker, Ernest. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüüü*. Çev. Mete Tunçay. Ankara. İmge Yay. 1995.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç. *Asya'nın Keşfi: Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. Çev. K. Bayraktar ve A. Meral. İstanbul. Yöneliş Yay. 2000.
- Briant, Pierre. *From Cyrus to Alexander: A History of The Persian Empire*. İng. çev. P. T. Daniels. Eisenbrauns. Winona Lake, Indiana. 2002.
- Brown, Peter. *The World of Late Antiquity, AD 150-750*. London. Thames & Hudson. 1971.
- Bury, John Bagnell. *A history of the later Roman Empire; from Arcadius to Irene, 395 A.D. to 800 A.D.* C.I. London: MacMillan and Co. 1889.
- Bury, John Bagnell. *Later Roman Empire* C.II. New York: Dover Pub., 1958.
- Cameron, Averil. *Agathias on the Sassanians*. Dumbarton Oaks Papers Vol. 23, 1969.
- Cameron, Averil. *Procopius and The Sixth Century*. London: Routledge. 2005
- Carney, T. F. *Plutarch's Style in the Marius*. The Journal of Hellenic Studies, 80, (1960).
- Croke, Brian. *Procopius' Secret History: Rethinking the Date*. Grek, Roman and Byzantine Studies, 45 (2005).

- Davies, Merryl Wyn, Ashis Nandy ve Ziauddin Sardar. *Barbarian Others: A Manifestation of Western Racism*. London: Pluto Press. 1993. S.26.
- De Coulanges, Numa Denis Fustel. *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. New York: Doubleday Anchor Books. Tarihsiz. [1956]
- Djivers, Jan Willem. «Rome and the Sasanid Empire», *A Companion to Late Antiquity*, der. Phillip Rousseau, Blackwell Publishing Ltd, West Sussex, 2009.
- Dignas, Beate ve Engelbert Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbors and Rivals*. Cambridge. Cambridge University Press. 2007.
- Divitçioğlu, Sencer. *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.
- Downey, Glainville. *A History of Antioch in Syria. From Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton, New Jersey. Princeton University Press. 1961.
- Evans, J. A. S. *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*. New York: Routledge, 2001.
- Frazer, James George. *Adonis, Attis, Osiris. Studies in the History of Oriental Religion. C.I*. New York. University Boks. 1961.
- Garthwaite , Gene R. *The Persians*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2005.
- Gibbon, Edward. *The Decline and Fall of The Roman Empire. Vol. IV*. London. Everyman's Library. 1993.

- Hartog, François. *Herodotos'un Aynası*. Çev. Emin Özcan. Dost Yay. Ankara: 1997.
- Harvey, Susan A. *Theodora the Believing Queen: A Study in Syriac Historiographical Tradition*. Hugoye: Journal of Syriac Studies. Vol. 4 No. 2. Temmuz 2001.
[<http://syrcom.cua.edu/Hugoye/Vol4No2/HV4N2Harvey.html>]
[07/02/2007]
- Hillgarth, J. N. (der) *Christianity and Paganism, 350-750. The Conversion of Western Europe*. Philadelphia. University of Pennsylvania Press. 1992.
- Holton, John G. D. *Herodotos' Portrayal of the Persians*. Yüksek Lisans Tezi., Dalhousie Üniversitesi., Halifax, Nova Scotia., 2001.
- Kaldellis, Anthony. *Prokopios as a Classical Historian and a Political Thinker*. Doktora Tezi. Michigan Üniversitesi. 2001.
- Kershasp, P. *Studies in the Persian History*. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1905.
- John Edward Seymour Leake. *Khusrō and Xerxēs: The Sasanians in the "Distorting Mirror" of Classicizing Historiography*. Yüksek Lisans tezi. Open University. Milton Keynes, Buckinghamshire. 2008.
- McCall, Daniel F. *Kisra, Chosroes, Christ, etc.* (Review of Africanobyzantina by T. Papadopoulos.) African Historical Studies. Vol. I. No.2. (1968).
- Millar, Fergus. *The Roman Near East, 31 B.C.-A.D. 337*. Cambridge: Harvard University Press. 1993.

- O'Donnell, James. *Late Antiquity: Before and After*. Transactions of the American Philological Association. No. 134. 2004.
- Rank, Otto. *The Myth of The Birth of The Hero*. Baltimore: John Hopkins University Press. 2004.
- Rawlinson, George. *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, C. III. New York: The Publishers Plate Renting Co. Tarihsiz.
- Ricoeur, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago. The University of Chicago Press. 2004.
- Shayegan, Rahim M. *Aspects of Early Sasanian History and Historiography*. Doktora Tezi. Harvard Üniversitesi. 1999.
- Toynbee, A. J. *A Study of History. C. I.* (Kısaltılmış versiyon, Orijinal metnin 1.-6. ciltlerinin D.C. Sommervell tarafından özeti.) New York. Oxford University Press, 1946.
- Toynbee, A. J. *Medeniyet Yargılanıyor*. Çev. Ufuk Uyan. İstanbul. Yeryüzü Yayınları. 1980. S. 215-236.
- Warwick, Ball. *Rome in the East*. London: Routledge. 2000.
- Wiesehöffer, Josef. *Antik Pers Tarihi*. Çev. M. A. İnci. İstanbul. Telos Yay. 2002.
- Yamauchi, Edwin M. *Persia and the Bible*. Baker Boks. Michigan. 2003.